zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 30. lipnja 2,,5., godište VII, broj 158
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Slovenuju 320 sit

ISSN 1331-7970

Igor Duda – Je li dokolica opasna?

Plamen Dejanoff – Muzejski depo kao umjetnost

Proza Caroline Lamache

Eurointegracije i Hrvatska

Police Racism:

RACISMO POLICIAL

quem policia a Polícia?

Police Racism: Who polices the Police?

cmyk

Gdje je što?

Info i najave **2-4**

Satira
Pa gdje je gej-četvrt u ovoj pripizdini? *The Onion* **5**
Zarezi ludog smetlara *Ivica Juretić* **5**

U žarištu
Ratnici i mirotvorci *Srećko Pulig* **6**
Transformacije kulturnih mreža *Biserka Cvjetičanin* **7**
Razgovor s Igorom Dudom *Rade Dragojević* **8-9**
Razgovor sa Slavenkom Terzićem i Enverom Hasanijem *Omer Karabeg* **10-11**

Vizualna kultura
Razgovor s Plamenom Dejanoffom *Nikica Klobučar* **12-13**

Glazba
Beethoven od krvi i mesa *Trpimir Matasović* **15**
Drukčije od drukčijeg *Neda Galijaš* **16-17**
Pobjednička karta *Trpimir Matasović* **17**

Kazalište
Dnevnik prvog tjedna *Grozdana Cvitan* **18-20**
Pucanje iz kazališta: generalska artiljerija *Nataša Govedić* **21**
Razgovor s Oliverom Frljićem *Suzana Marjanić i Višnja Rogošić* **30-32**

Kritika
Prekrivena lica povijesti *Katarina Luketić* **33**
Na stazi o glasu *Grozdana Cvitan* **34**
Klopka čiste radosti *Dario Grgić* **35**
Nevinih nema *Darija Žilić* **36**
Povratak polimorfnom perverznom tijelu *Steven Shaviro* **37**

Proza
Dan napuštenog psa *Caroline Lamarche* **38-39**

Esej
Žudnja za slavom *Jodi Dean* **40-42**

Poezija
Moja neizlječiva sklonost *Olja Savičević Ivančević* **43**

Riječi i stvari
Geni svi i svuda *Neven Jovanović* **44-45**
Gmail by Google *Željko Jerman* **45-46**

Svjetski zarezi **47**
Gioia-Ana Ulrich

Ilustracija na str. 48
Beb-Deum

TEMA BROJA: ***Eurointegracije i Hrvatska***
Priredio Rade Dragojević
Euroskepticizam je nužna hrvatska politička upravljenost *Vinko Grgurev* **22-23**
Razgovor s Borisom Budenom *Rade Dragojević* **24-25**
Razgovor s Franom Cetinićem *Rade Dragojević* **26-27**
Razgovor s Radom Borić *Srećko Pulig* **28-29**

naslovnica: novine galerije NOVA, #6, svibanj, 2005., str. 17

impressum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb
telefon: 4855-449, 4855-451, **fax:** 4813-572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr, **web:** www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati
nakladnik: Druga strana d.o.o.
za nakladnika: Boris Maruna
glavni urednik: Zoran Roško
pomoćnik glavnog urednika: Rade Dragojević
zamjenice glavnog urednika: Nataša Govedić i Katarina Luketić
izvršna urednica: Lovorka Kozole
poslovna tajnica: Dijana Cepić
uredništvo: Grozdana Cvitan, Agata Juniku, Silva Kalčić, Slađan Lipovec, Trpimir Matasović, Katarina Peović Vuković, Nataša Petrinjak, Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

grafičko oblikovanje: Studio Artless
lektura: Unimedia
priprema: Davor Milašinčić
tisak: Tiskara Zagreb d. d.
Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu Grada Zagreba

zarez

Nagrada Račić pogledu na otok

Silva Kalčić

Vjesnikova likovna nagrada Josip Račić za 2004. dodijeljena je Antunu Maračiću za ciklus od nekoliko stotina fotografija otoka Lokruma, izloženih prošle godine u galeriji Sebastijan u Dubrovniku

Antun Maračić je umjetnik, kustos, kritičar i ravnatelj Umjetničke galerije Dubrovnik, bivši dugogodišnji voditelj galerija Prošireni mediji i Zvonimir (obje u Zagrebu). Antun Maračić dulje od četiri godine snima otok Lokrum: "*Lokrum* ima u sebi neku dimenziju odustajanja, latentno demonstrativnog okretanja leđa društvenom svinjcu", autorovim riječima. Za to vrijeme pratio je mijene jednog prostora i izveo jedinstvenu umjetničku akciju za koju je, prema prosudbi ocjenjivačkog suda u sastavu Mikica Maštrović (predsjednica), Sandra Križić Roban, Antonia Majača, Iva Radmila Janković i Marina Tenžera ovjenčan *Vjesnikovom* likovnom nagradom Josip Račić za 2004. Snimati otok znači gotovo camusovski suočiti osobnu samoću sa samoćom otoka. Iako postupak sam po sebi nije nov (ni za Maračića ni za niz drugih umjetnika), on je jedinstven po duljini trajanja. Na stotinama snimaka u središtu kadra uvijek je isti prizor, koji na jednakoj udaljenosti funkcionira kao žarište pogleda (*punctum*). Fotograf nikad ne mijenja kut gledanja, kadar je određen poklapanjem središta tražila sa sredinom motiva, kako ističe Evelina Turković u predgovoru foto-monografije *Lokrum*, i u njega je ušlo onoliko okolnog prostora koliko to dopuštaju granice širokokutnog objektiva. Autor zauzima poziciju *spectatora* koji se, poput Barthesa, zani-

ma za fotografiju osjećajem. Njegove metode rada su viđenje i osjećanje, jer pretpostavljaju prijelaz na višu razinu – zapažanja, gledanja i mišljenja.

Čini se kao da je u Maračićevu uredu u Umjetničkoj galeriji Dubrovnik trajno postavljena kamera koja bilo kakvo očitije fotografsko oblikovanje, odnosno moguće intervencije i konstruiranja pogleda, svodi na najmanju moguću mjeru. Možda bismo mogli pretpostaviti da je takvim postupkom sva pozornost usmjerena samo na otok, no tada bi ostao zanemaren sam proces gledanja, radost zbog očekivanog pogleda na prizor.

Maračićeva intervencija događa se tek na drugom stupnju – u trenutku prezentacije, no i tada on ponavlja jednostavan postupak nizanja popraćen kratkim bilješkama (boje, svjetlo, atmosfera, datum). Ti podaci potiču istodobno razmatranje pojmova ovdje i sada (postavljanjem niza izabranih snimaka u izložbeni, odnosno tiskani kontekst) sa stvarnim trajanjem promatranja i snimanja, koji se nužno ne poklapaju. Vremenski se sljedovi zgušnjavaju i razrjeđuju (Evelina Turković zapaža kako je riječ o usporavanju i ubrzavanju stvarnog vremena), njihov ritam je slučajan kao što je slučajan i ritam pogleda i odabira dnevnih specifičnosti motiva.

Uz svaku fotografiju Maračić je nešto zabilježio: "utorak 13. 11. 2001. – more uzburkano, sve sivo osim svijetle rupe iznad otoka s krpicom plavog u oljuštenom nekom trećem sloju ispod oblaka", "14. 01. 2002 – meko plavo more, fina diferencijacija otoka, sivo i crno, ružičasto lijevo iza otoka", "12. 04. 2003. sve u mirnom sivilu, nejasna crta horizonta", "11. 02. 2004. umirujuće bezizražajno sivo, kiša".

Otok kao središte zbivanja ujedno je pratitelj života snimatelja. Pomoću njega on svoje biće izlaže usporenu tijeku vremena, mijenja se uz njega, živi uz oblake i vjetar koji ga oplakuju. Neutralni pejzaži postaju "najosobniji dnevnik vlastita postojanja", najprije autorov, a potom i svakoga drugoga koji se odluči na "savršeno bezrazložan" proces gledanja-sebe-gledanja.

"Snimam klasičnim aparatom, analognim, kak' se to danas veli, širokokutnim objektivom, uvijek iz ruke, iz pozicije između radnog stola i prozora. Ne rabim stativ, jer za njega nema mjesta. Kružnicu sa crtom u sredini, koja se nalazi u tražilici, vozim po liniji horizonta s desna nalijevo, pamteći je prelazim na otok, zaustavljam se na brdu, njegovom najširem, odnosno najvišem dijelu, obuhvaćam taj dio krugom i okidam. Osim kad je horizont zamagljen, orijentiri su prilično egzaktni, no kadar ipak varira lijevo-desno pa i gore-dolje; ruka i oko nisu bez stativa najprecizniji, nekad je više nekad manje krošnje čempresa iz prvog plana, horizont na snimci zna ići malo koso mada me to ne veseli. Naime, Lokrum nije smješten sasvim vis-ŕ-vis mom pogledu, već je izmaknut malo ulijevo. Stoga objektiv nije potpuno paralelan, nego pod stanovitim kutem u odnosu na otok, a ravnina horizonta ispravlja tu sitnu deklinaciju" (Antun Maračić u razgovoru sa Sandrom Križić Roban objavljenom u *Vjesniku*).

Mama čita i Transverzala

Darija Žilić

Stari i novi projekti u net klubu *mama*

Program *mama čita* pokrenut je godine 2002. u net klubu *mama*. Intencija je bila predstavljanje knjiga iz suvremene teorijske produkcije – bilo je riječi o knjigama iz područja novih tehnologija, rodnih studija, postkolonijalizma, kulturalnih studija. Tribina je bila zamišljena na način da po tri predstavljača uvodno govore o knjigama, a nakon toga raspravljalo se o temi koja je bila zajednička tim knjigama. Tako je nestajala granica između predstavljača i tzv. publike. Kasnije je *mama čita* promijenila oblik – bilo je riječi o gostovanju nekog teoretičara, pisca, aktivista. Na tribini su gostovali već afirmirani ali i oni manje poznati u našoj sredini, koji su važni u vlastitim sredinama. Net klub *mama* profilirao se kao važno mjesto urbane kulture i aktivizma. U njemu su predavanja održali brojni teoretičari (Shaviro, Hardt, Cadava), a pokrenuti su i brojni drugi programi (nažalost, medijski gotovo nevidljivi).

Novi program *Transverzala* koji je krenuo u lipnju zamišljen je kao program koji, poput transverzale, prolazi kroz razna područja (filozofija, rodne studije, vizualne umjetnosti), a namjera je predstaviti književnike, teoretičare, vizualne umjetnike, čiji rad upravo zrcali tu poprečnost, prelaženje preko različitih sfera, ali i razvijati emacipatorske prakse u istraživanjima koja će biti potaknuta upravo tim gostovanjima. Gostovanja će biti realizirana kroz predavanja, tribine.

Žene i politika

Darija Žilić

Deveti međunarodni seminar *Žene i politika* u organizaciji Ženske infoteke održan je od 19. do 22. svibnja 2005. u Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Tema ovogodišnjeg seminara bila je *Žene i politika: Istočna Europa i Treći svijet – ženski pokušaj ponovne uspostave dijaloga*. Namjera organizatora bila je potaknuti promišljanje odnosa ženskih/feminističkih grupa u istočnoevropskim zemljama i zemljama Trećeg svijeta. Nakon pada komunizma, dijalog koji su poticale države iz tih područja, ali i zbog Pokreta nesvrstanih, gotovo posve se izgubio. Žene iz tih područja većinom su se orijentirale na zapadne zemlje, a treba istaknuti da ne postoje ni poticaji za *ngo*-e za razvijanje tih relacija. Na seminaru su gostovali/e aktivisti/aktivistkinje i istraživači/istraživačice iz Ukrajine, Šri Lanke, Rumunjske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Belgije, Gruzije, Bugarske, Njemačke i Hrvatske koji su pokazali/e kako sličnosti i razlozi za kooperaciju itekako postoje. Izdvajamo zanimljive primjere, npr. povezivanje iskustva Šri Lanke i bivše Jugoslavije, zatim Bosne i Hercegovine i Irana, te Tanzanije i Albanije, osobito na temama žene, etnicitet, oružani sukobi. Bilo je predočeno istraživanje južnoafričke situacije, zatim uvidi u političku participaciju žena u zemljama iz tih područja. Vođene su i zanimljive rasprave o ulozi *ngo*-a, a posebna je vrijednost seminara što su predloženi razni oblici buduće suradnje koju će poticati sudionici ovog skupa.

Oglašavajte se u Zarezu
www.zarez.hr

Povoljnje cijene oglasa već od 500 kn (bez PDV-a)

* posebne pogodnosti za kulturne institucije
* popusti za serije oglasa

tel. 01/ 4855 451
e-mail: marketing@zarez.hr
kontakt osoba: Viktorija Kudra Beroš

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ - izrezati i poslati na adresu:
dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
10000 Zagreb, Vodnikova 17
Želim se pretplatiti na zarez: 6 mjeseci 120.00 kn
s popustom 100.00 kn, 12 mjeseci 240.00 kn
s popustom 200.00 kn
Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu koristiti popust: 6 mjeseci 85.00 kn, 12 mjeseci 170.00 kn
Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,
za ostale kontinente 100,00 USD.
PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime:_____
adresa:_____
telefon/fax:_____
e-mail:_____
vlastoručni potpis:_____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:
2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno poslati na adresu redakcije.

M.A.M.A

multimedijalni institut [mi2]
net.kulturni klub mama
preradovićeva 18, zagreb

tel. 01 4856 400; fax. 01 4855 729

web: http:// www.mi2.hr
subscribe to: info@lists.mi2.hr

mama program – srpanj 2005. >>>>>>>

***[mi2] program**
SUBOTA_02.07._12.00
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>

Program pod imenom "razmjena vještina: pokaži sto umiješ!" neformalna su tjedna okupljanja u net.kulturnom klubu mama na kojima entuzijasti dijele svoja korisna iskustva, znanja i vještine. Planiranju pomaže online burza umijeća na adresi: http://tamtam.mi2.hr/razmjenavjestina gdje zainteresirani predstavljaju ono što žele podijeliti s drugima te ono što bi voljeli da im se pokaže.

Razmjena vještina nalazi svoju inspiraciju u kulturi nesebičnog dijeljenja zajednice slobodnog softvera. Na svakom okupljanju zainteresirani su slobodni donijeti svoja računala, laptope i ručna računala da im se instalira GNU/Linux operativni sustav. Za razmjenu vještina svake subote od 12.00 do 15.00 u mami su na raspolaganju multimedijalno računalo spojeno na internet, dvd i vhs uređaj, lcd projektor te osnovni softverski i hardverski alati za različite instalacije i prepravke softvera i hardvera.

kontakt: marcell@mi2.hr

***[duty free] program**
SRIJEDA_06.07._19.00
organizatori: Prijatelji životinja
Obitelj na more, a pas opet na ulicu?
predavanje s projekcijom >>>

Četvrtu godinu za redom udruga Prijatelji životinja s Gradskim uredom za poljoprivredu i šumarstvo provodi edukativnu kampanju «Obitelj na more, a pas na ulicu?» s ciljem zaštite životinja od napuštanja pred godišnje odmore kao i educiranja građana o kastraciji i udomljavanju životinja. Govorit će se o samoj kampanji te problemima vezanima za kućne životinje, a prikazat će se i kratak film o kastraciji uličnih mačaka kao jednom od načina prevencije od prevelikog problema lutalica.

adrese i linkovi: www.prijatelji-zivotinja.hr, www.zagreb.hr/Skloniste.nsf

***[mi2] program**
ČETVRTAK_07.07._20.00
mama čita
Centar za ženske studije u Beogradu
predavanje >>>>

Gošća je Slađana Radulović, suradnica u Centru za ženske studije u Beogradu. Ona će nam govoriti o samom nastanku ženskih studija, o programu, publikacijama, aktivnostima, inkorporiranju u sveučilišni sustav. Centar za ženske studije u Beogradu utemeljen je 1992. godine kao istraživački, alternativni, interdisciplinarni, dokumentacijski centar.

voditeljica: Darija Žilić

***[mi2] program**
SUBOTA_09.07._12.00
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>

Program pod imenom "razmjena vještina: pokaži sto umiješ!" neformalna su tjedna okupljanja u net.kulturnom klubu mama na kojima entuzijasti dijele svoja korisna iskustva, znanja i vještine. Planiranju pomaže online burza umijeća na adresi: http://tamtam.mi2.hr/razmjenavjestina gdje zainteresirani predstavljaju ono što žele podijeliti s drugima te ono što bi voljeli da im se pokaže.

Razmjena vještina nalazi svoju inspiraciju u kulturi nesebičnog dijeljenja zajednice slobodnog softvera. Na svakom okupljanju zainteresirani su slobodni donijeti svoja računala, laptope i ručna računala da im se instalira GNU/Linux operativni sustav. Za razmjenu vještina svake subote od 12.00 do 15.00 u mami su na raspolaganju multimedijalno računalo spojeno na internet, dvd i vhs uređaj, lcd projektor te osnovni softverski i hardverski alati za različite instalacije i prepravke softvera i hardvera.

kontakt: marcell@mi2.hr

***[partnerski] program**
SRIJEDA_13.07._19.00
Swarm Intelligences_Vizualni kolegij
Jean-Luc Godard: Naša glazba (Notre Musique), 2004., 79'
projekcija >>

Godardova filmska elegija «Naša glazba», premijerno prikazana na kanskom festivalu 2004., strukturirana je kao danteovski zagrobni triptih, koji čine tri kraljevstva: Pakao (desetminutna montažna evokacija totalnog rata sastavljena od dokumentarnih snimaka i ključnih ratnih filmova), Čistilište (središnji, jednosatni igrano-dokumentarni dio, sniman 2003. u Sarajevu s glumcima, ali i stvarnim sudionicima *Evropskih književnih susreta*, održanih pod geslom *Naša Evropa*, gdje je Godard govorio o etici montaže i, ponovno, odnosu između slike i riječi, u prostoru «rekonstrukcije mostova», kao nade za moguća društveno-politička pomirenja) i Raj (desetminutna persiflaža s filmskim referencijama na «ulicu bez povratka», u prirodi koju čuvaju američki vojnici).

Majstor igrano-dokumentarnih esejiziranih filmskih kolaža u ovom dijaloškom preobilju slika i riječi o životu, smrti, ljubavi, umjetnosti/filmu, povijesti, politici, ratu i povijesti (kroz filmsku metaforiku kadra-protukadra) opsesivno supostavlja «zbilju iluzije» i «iluziju zbilje».

***[mi2] program**
SUBOTA_16.07._12.00
Razmjena vještina: pokaži što umiješ!
radionica>>

Program pod imenom "razmjena vještina: pokaži sto umiješ!" neformalna su tjedna okupljanja u net.kulturnom klubu mama na kojima entuzijasti dijele svoja korisna iskustva, znanja i vještine. Planiranju pomaže online burza umijeća na adresi: http://tamtam.mi2.hr/razmjenavjestina gdje zainteresirani predstavljaju ono što žele podijeliti s drugima te ono što bi voljeli da im se pokaže.

Razmjena vještina nalazi svoju inspiraciju u kulturi nesebičnog dijeljenja zajednice slobodnog softvera. Na svakom okupljanju zainteresirani su slobodni donijeti svoja računala, laptope i ručna računala da im se instalira GNU/Linux operativni sustav. Za razmjenu vještina svake subote od 12.00 do 15.00 u mami su na raspolaganju multimedijalno računalo spojeno na internet, dvd i vhs uređaj, lcd projektor te osnovni softverski i hardverski alati za različite instalacije i prepravke softvera i hardvera.

kontakt: marcell@mi2.hr

Program net.kulturnog kluba mama podržava:

Gradski ured za kulturu Grada Zagreba
Ministarstvo kulture RH
Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti
Program Swarm Intelligences odvija se kroz platformu Zagreb – Kulturni kapital Evrope 3000 koja se odvija u okviru projekta relations
projekt relations inicirao je Kulturstiftung des Bundes www.projekt-relations.de
Kontakt. The Arts and Civil Society Program of Erste Bank Group in Central Europe.
Program Vizualnog kolegija podržao Ured za kulturu Grada Zagreba.
Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva

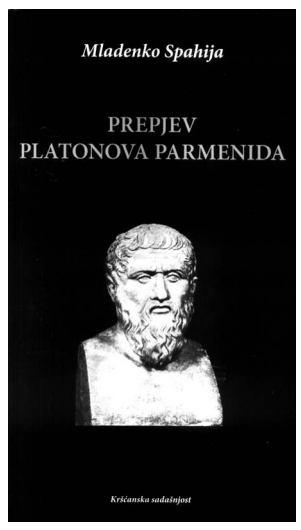

petak, 01. 07. 2005. u 19 sati
tribina

PLATONOV
PARMENID
(PREPJEV)

Sudjeluju:
MLADENKO SPAHIJA, prepjevatelj
RADOSLAV KATIČIĆ, recenzent
ŽELJKO ŽUŽIĆ, rapsod

KULTURNO INFORMATIVNI CENTAR – KIC, PRERADOVIĆEVA 5,
tel: 48 10 714, fax: 48 10 735; www.kic.hr

Pa gdje je gej-četvrt u ovoj pripizdini?

The Onion

Zar je moguće da svi gradići na svijetu nemaju gej-četvrt, salone za masažu i holističke trgovine s hranom za kućne ljubimce

Kadgod sam u novome gradu, s obzirom na to da sam gej, najprije idem u potragu za gej četvrti. Bilo da je riječ o njurjorškom Greenwich Villageu, Castru u San Franciscu ili čikaškom Boystownu, gej četvrt ima trgovine, kafiće i klubove koji odgovaraju mojem načinu života. No, već se puna dva dana poslovno nalazim ovdje u Molineu i, neka mi Bog pomogao, nigdje ne mogu pronaći molinsku gej četvrt.

Jednostavno ne kužim. Vozio sam se kroz cijeli grad, ali nisam imao sreće. Gdje su gej barovi, trgovine s klasičnim odjevnim predmetima, lezbijske knjižare? Kunem se, kao da Moline svoju gej-četvrt pokušava držati u velikoj tajnosti. Moraš biti pravi queer inspektor Columbo kako bi pronašao jednu jedinu luksuznu erotsku umjetničku galeriju u Molineu, a kamoli cijelu gej četvrt.

Prvo sam se zaustavio u poslovnom središtu grada, koji sam odmah prekrstio u Sakatgrad. Nema vegan restorana, nema trgovina s mirisnim svijećama – ne toliko koliko pojedinačnih ružičastih, naopačke okrenutih trokuta[1] u prozoru. Samo lanci *fast food* restorana, trgovine auto dijelovima i trgovine Kmart. Ne može biti više *straight* nego što jest.

Uvjeren da sam nešto propustio, detaljno sam pretražio područje poslovnoga gradskog središta, no ovoga puta s mojim *gaydarom* izokrenutim za nekoliko stupnjeva. I ponovo, *nada*, ništa. Na sekundu mi se učinilo da sam vidio *rainbow flag*[2], no to je bio samo natpis u prozoru trgovine bojama. Došlo je vrijeme za drastične mjere. Ušao sam u trgovinu Ray's Feed & Farm i pitao postoje li ovdje u blizini komisione trgovine, saloni za masažu ili holističke trgovine s hranom za kućne ljubimce. Ti me farmeri pogledaše kao da sam balansirao s Buickom na kurcu. Nakon nekoliko trenutaka neugodne tišine jedan se tip u šilterici marke John Deere nakašljao i uputio me u antikvarijat Bridgewood. Zahvalio sam im na pomoći i brzo izašao iz trgovine. Nadam se da mi nikad neće trebati stočna hrana i potrepštine za farmu, jer ne vjerujem da se uskoro želim vratiti onamo.

Nakon svih tih napora i antikvarijat Bridgewood pokazao se kao pravi promašaj. Imali su samo stare časopise i alat za zanatlije. Nisu imali stolce za njihanje, ni japanske ekrane ni prevlake od satinirane tkanine sa živim uzorcima. Što je još gore, sve mušterije bile su skupina sjedokosih starih baka. Gdje su uredno odjeveni gej profesionalci koji pokušavaju pronaći savršen, jedinstveni tepih za svoju sunčanu dnevnu sobu? Gdje su sjajni, *cool* tipovi koji kupuju ekstravagantne kuhinjske stolove iz ranih šezdesetih? Morali bi biti negdje u Molineu, ali *gdje?*

Napokon sam shvatio gdje trebam tražiti: po lokalnim koledžima. To je uvijek pouzdano leglo gejeva. Umaršira sam direktno do ulaza u studentsku uniju koledža Black Hawk i upitao gdje bih mogao pronaći tzv. Friends of Dorothy, odnosno gej i queer osobe. Odgovor koji sam dobio bilo je zurenje u prazno. Sljedećih 250 osoba kojima sam prišao ponudile su mi manje-više isti odgovor.

Još neću odustati. Znam da negdje u Molineu postoji gej četvrt. *Mora* postojati. Mislim, to je grad s više od 40 tisuća ljudi, za ime Božje. Deset posto od te brojke iznosi četiri tisuće ljudi. To je prokleto velik broj gej osoba koje treba skrivati i lišiti vlastitih četvrti.

Jutros, dok sam napuštao svoj hotel, dobio sam savjet od recepcionara. Kazao je kako se večeras na rubu grada održava show transvestita. Haleluja! Ondje bih trebao pronaći svoju škvadru, ako uspijem doći do tamo. Ako samo upamtim put prema trkaćoj stazi na kojoj se održava, sigurno ću uspjeti. Držite mi palčeve.

Još neću odustati. Znam da negdje u Molineu postoji gej četvrt. *Mora* postojati. Mislim, to je grad s više od 40 tisuća ljudi, za ime Božje. Deset posto od te brojke iznosi četiri tisuće ljudi. To je prokleto velik broj gej osoba koje treba skrivati i lišiti vlastitih četvrti

S engleskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

Bilješke:

[1] ružičasti trokut - simbol u obliku obrnutog trokuta ružičaste boje koji je usvojila gej kultura u sjećanje na sve homoseksualce koje su ubili nacisti. Simbolom su se koristili nacisti kako bi u logorima razlikovali muške zatvorenike homoseksualce, a lezbijke su nosile crni trokut. (op. prev)

[2] *rainbow flag* – zastava u duginim bojama, simbol lezbijskog i gej pokreta. (op. prev.)

Zarezi ludog smetlara

Ivica Juretić

KUTOVI GLEDANJA

PSIHIJATRIJSKA BOLNICA"Krejzi Đon",Jankomir

Kroz prozor vidim u dvorištu,koči se,trometarski,u drvu izdjeljan kurac i dva konjića-onaj manji je ofarban,ko na dječjem igralištu,a onaj veći ima jedan rog ili dva i metalnu grivu.Kaže mi sestra,lijepa ko soli kap, kaže da to nije kurac već daje kipar u drvetu ovjekovječio meduzu-

a tehničar prisluškivac kazuje mi da je to kurčina.

"Da to je kurčina",ponavlja.

JA JOŠ NISAM JEBO

Ležim na ženi.Pokušavam joj ugurati svoju kaugumu u otvor među noge, ali ,otvor je prevelik pa ne ide.

Pomaže mi.

I nešto tiskam i migam i žena kaže,na jednom:

"JEBI ME"

Prestraših se-pa što sam dosad radio.Padnem na žene,sfrčem kaugumu u kuglicu i kažem joj:

"Nek te konj,lav ili čovjek od pantere jebe,mi ribe ne ćemo te jebati.

Žena:"Idiote,da si bar riba,ne moraš biti sabljarka,budi girica,ali ti si MEDUZA-šešir božji."

Stvarno ,ja sam šešir,aboga nema

k

Ratnici i mirotvorci

Srećko Pulig

Uz Drugi susret aktivistica i aktivista mirovnih, braniteljskih i udruga za ljudska prava u Hrvatskoj; Selce kraj Crikvenice, od 6. do 9. travnja 2005.

Nije vijest kada pas ugrize čovjeka, nego kad čovjek ugrize psa. Tako novinarski klasično mogli bismo započeti ovaj prikaz o ljudima za koje rat, s jedne strane, još i nije završio, ali koji, s druge strane, uporno rade na pronalaženju izlaza iz stanja ni rata ni mira, u kojemu još ili možda već ponovo živimo. O čemu je riječ? Iako se predstavnici organiziranih ratnih veterana u Hrvatskoj često sami brinu – unatoč svom zaklinjanju u novi "pozitivan imidž", kao što to hoće Hvidra – da slika hrvatskog borca bude i ostane mračna (zadnji primjer: Petar Janjić Tromblon, ratni veteran organizator "hodočašća" Ovčara-Bleiburg prije upražnjavanja svog religioznog nadahnuća, prijetio je svim novinarima i političarima koji ne dijele njegovo viđenje veza novije i starije prošlosti), nisu naravno svi ratni veterani takvi. Pitanje je samo: kako da se *drugi glas* čuje?

U Selcu pokraj Crikvenice održan je zato drugi susret aktivista/ica mirovnih i pravnih nevladinih organizacija iz Hrvatske i regije s pripadnicima tzv. udruga proisteklih iz Domovinskog rata. Na jednom mjestu sastali su se ljudi koji misle da naša neposredna prošlost *još nije* dovoljno *prorađena*, da bi neki njezini aspekti mogli biti i *prevladani*. Tri dana pričali su o uvjetima koji se (još) nisu stekli za pravi mir – u lokalnoj zajednici, u državi i u regiji. Dok smo mi diskutirali, još nekoliko bivših ratnika ubilo je sebe ili nekoga od svojih najbližih ili nekoga nepoznatog. Ili sve to zajedno. Na "radost" medija, koji o tome govore senzacionalistički. Ratna destrukcija nastavlja se u autodestrukciji, u nesposobnosti da se suoči s teškoćama života u barem prividnom miru. "Rat mi se nije sviđao, ali mir je još gori" – nije li to naša svakodnevica? Pa o kakvu miru onda uopće govorimo?

Podjele u civilnom društvu

Organizatori crikveničkog skupa iznijeli su problem *podjela* među organizacijama civilnog društva, podjela koje treba stalno iznova promišljati i konceptualizirati, a onda možda i prevladati. Npr.: jesu li *mirovne* i *veteranske* organizacije "po prirodi" suprotstavljene, iako među njima može postojati i postoji suradnja? Jesu li udruge ratnih veterana, udruge oboljelih i liječenih branitelja, udruge obitelji poginulih, društva bivših logoraša, udruge majki koje još traže svoju djecu itd. *dio civilnog društva*? Smatraju li se one same takvima? *Tko* danas *definira* civilno društvo u Hrvatskoj? Njegovi istaknuti predstavnici? Država, zakonskom regulativom djelovanja nevladinih organizacija, na koje se civilno društvo ne može svesti? Nisu li u "definiranju" scene važni i političari i novinari?

Ako vam se pitanja čine previše retoričkima, jeste li ikada pomislili na to tko je podijelio civilnu scenu npr. frazom "udruge proistekle iz Domovinskog rata", ako ne političari? Kada taj izraz pišemo pod navodnicima, pod time ne mislimo samo na svijest o ideologičnosti *staljinskog izraza* "domovinski rat", nego i pokušavamo *dekonstruirati podjele* civilnog društva na onaj njegov dio koji je ratom *pogođen* i onaj koji – zbog svog mirovnjaštva, feminizma, inzistiranja na ljudskim pravima itd. – to navodno *nije*. Jer, nismo li svi nekako sudjelovali u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije? Uostalom "prostor" je još jedna nakaradna fraza za prikrivanje krvavog i prljavog raspada jedne države, jednog društva, pa *i jednog civilnog društva*, koje je već postojalo.

Samo da podsjetimo, tih je "prostornih" ratova, od 1991. do danas, bilo barem *pet*: rat u Sloveniji, rat u Hrvatskoj, rat u BiH, rat NATO-a protiv SCG-a, rat na Kosovu. Ako ste građanin SCG-a imali ste priliku sudjelovati u svih pet, a onaj na Kosovu možda i nije završen. Jedan od sudionika skupa u Selcu, novosadski psihijatar Vladan Beara, u svom izlaganju-prezentaciji načina liječenja od PTSP-a iznio je procjenu da u SCG-u trenutačno ima oko milijun ljudi koji trpe neke posljedice ratne traume.

Drame suočavanja

Da je skup o doprinosu ratnih veterana izgradnji mira drugi put održan, najveću zaslugu ima Inicijativa Mirovni angažman učesnika rata, koja, unatoč velikom broju nevladinih organizacija u nas, nikako da nađe svoju u kojoj bi se bolje smjestila. Potporu Inicijativi pružaju, primjerice, međunarodni Centar za nenasilnu akciju (CNA), sa svojim podružnicama u Sarajevu i Beogradu, te zagrebački Centar za mirovne studije. To konkretno znači: da zaživi ideja sastajanja mirovnih aktivista i ratnih veterana, najprije unutar Hrvatske, a onda i susreti veterana nekad zaraćenih strana u regiji, zaslužni su ljudi poput Gordana Bodoga, Gorana Božičevića, Kemala Bukvića, Veselinke Kastratović, Marka Martinića, Marije Molnar, Biserke Momčinović, Gordane Stojanović, Adnana Hasanbegovića, Milana Colića Humljana i mnogih drugih. Ovo nije mjesto gdje bismo mogli pobrojati sve pojedince i nevladine organizacije iz kojih je stigao svaki od 41 sudionika skupa.

Ako je prvi od tri dana rada u plenumu i malim grupama izgledalo prirodno da se veterani drže zajedno s jedne strane, a mirovnjaci s druge, ta je podjela već drugi dan nadvladana. Ljudi su se prepoznavali po osobnim afinitetima i stavovima, bez obzira otkuda dolazili, ne samo teritorijalno i organizacijski, nego i mentalno. Da je postojanje "tvrdih" *identiteta*, ne samo *nacije* i *vjere*, nego i *ukopanosti* u "stranu u sukobu", moguće barem početi "omekšavati", moglo se pratiti i na metamorfozama pojedinaca koje su se u hotelskom prostoru Varaždin u Selcu događale u maniri pravih malih *psihodrama*. Prizori poput onoga u kojemu mladi psiholog iz Novog Sada, pred šarolikim društvom pripadnika hrvatskih veteranskih udruga, moli oprost makar nikakav zločin nije počinio, samo zato jer je bio u srpskoj vojsci, nedavanje tog oprosta, jer da on nije "kvalificirani" krivac, te nakon toga, u stanci skupa, kroz empatiju i prijateljski razgovor, iskazana *potreba za uzvraćanjem pokajničke geste*, koja se, makar samo govorom tijela, pokazuje kod bivših hrvatskih ratnika, dokaz su kako su pomaci – pa i dramatični – mogući. Jer nečista savjest koja se želi pročistiti postoji na obje strane.

Sudjelovanje ili isključenje

Možda nekima ovakvi primjeri zvuče banalno. Ta od rata je, barem za nas u Hrvatskoj, prošlo više od desetljeća, granice su otvorene, započela je i trgovinska i kulturna razmjena sa susjedima. Dapače, veliki međunarodni kapital stvara postjugoslavensku međuovisnost i tamo gdje je prije rata nije bilo. Isto tako: ono što je moguće u jednoj relativno "zatvorenoj zajednici", u jednom hotelu na Jadranu – da zajedno o ratu pričaju ljudi koji su nekad bili na zaraćenim stranama (zasad samo pojedinci iz SCG-a i BiH, bez sudjelovanja tamošnjih organiziranih veterana), nije moguće, barem ovako "polujavno", u svakodnevici mnogih, a posebno ratom pogođenih mjesta u Hrvatskoj.

Oni koji su bili na dva dosad održana ovakva skupa, mogu primijetiti pomake ili barem razlike. Prije godinu dana u Školi mira našeg "endemskog" mirotvorca Franje Starčevića u Mrkoplju skupila se po istom poslu tek šačica ljudi, a od veterana samo oni iz Udruge Bošnjaka branitelja Domovinskog rata Hrvatske i pokoji mlađi Srbin ili Bošnjak, koji je već prošao put "preobraćenja", iz ratnika u mirovnjaka. Možda je u toj komornijoj atmosferi razgovor u radionici prije godinu dana došao i dalje, dosegao dublje – u razloge rata, razloge sudjelovanja pojedinaca u njemu, u motive za mirotvorni rad nekad i danas. No, sada su napokon interes za skup pokazali vodeći ljudi mnogih hrvatskih veteranskih udruga, od Zajednice udruga Hvidra Grada Zagreba, Udruge dragovoljaca HOS-a, Baranjske udruge hrvatskih branitelja oboljelih od PTSP-a, do Hrvatske udruge razvojačenih branitelja dragovoljaca Domovinskog rata iz Šibenika.

Istina o ratu i ratovima

Pa, ako je ikada postojanje 90 udruženja bivših boraca u Hrvatskoj imalo smisla, onda je to bilo u diskusijama njihovih članova u dvorani hotela u Selcu. Svaki postmoderni relativist došao bi na svoje da je mogao čuti sva ta *oprečna gledanja na rat i njegove posljedice, od samih njegovih vojnih sudionika*! Jer u nas je pod *političkom zabranom* vlastita mišljenja o tzv. domovinskom ratu "nejasno" sve: već od pitanja tko se borio u hrvatskoj vojsci, samo Hrvati ili i Bošnjaci i Srbi, imaju li svi oni pravo organizirati se i kako? Je li na nacionalnoj osnovi? Žele li svi preživjeli sudionici rata da sjećanje na mrtve bude isključivo pod znakom križa? Teško breme ideološke i "kulturološke" instrumentalizacije u kojoj su npr. vojnici hrvatskih vojski svi odreda postali Hrvati-katolici, pritišće cijelo ovo "područje".

U takvoj situaciji neki od prisutnih veterana i dalje su opsesivno ponavljali naučenu mantru o agresoru i žrtvi, o tome da o oprostu oni do daljnjega ne žele razgovarati, da ovakvi skupovi mogu smanjiti *budnost/spremnost.* U tome se začudo isticao šef zagrebačke Hvidre Ivan Pandža, koji bi istovremeno da promijeni negativan imidž svoje organizacije i približi je ostalim nevladinim organizacijama. Drugi su im, poput već po tome poznatog dvojca iz Hrvatske udruge razvojačenih branitelja Domovinskog rata iz Šibenika Vladimira Gojanovića i Ivice Petrića, suprotstavljali potrebu da se Hrvatska, pa i njezini branitelji, dosljedno suoči sa svojim ratnim zločinima, dosljedno raščisti s neoustaškim *ressentimentom*, a da udruge ratnih veterana njeguju ne samo prigodno-povijesni nego i suvremeni antifašizam.

Kako smiješno kraj takva razvoja stvari izgleda pokušaj oktroiranja političke istine o prošlim događajima u paketu raznih saborskih deklaracija! "Mali" sudionici proteklih zbivanja tek počinju govoriti bez državno-političkog i komesarskog patronata svojih "čelnika". Neki voditelji braniteljskih udruga morat će o tim promjenama tek razmisliti, a neki već razmišljaju.

Jer, ne samo da neki pojedinci iz "udruga proisteklih iz Domovinskog rata" sada žele reći svoju istinu o prošlosti i budućnosti: oni to žele i na način koji bi poticao regionalnu suradnju među veteranima nekad sukobljenih strana. Projekt *4 pogleda*, u kome je zamišljeno i organiziranje javnih tribina, na kojima sudionici različitih, nekad neprijateljskih vojski, Srbi, Hrvati, Bošnjaci, kao *oni četvrti*, kojima je svako nacionalno identificiranje pretijesno, javno govore o svojim motivima da uđu u rat i da sada iz njega na jedan kvalitetniji način pokušaju izaći, već je zaživio. Zasad bolje u SCG-u i BiH negoli u Hrvatskoj, što govori o krivulji distribucije ksenofobije u post-Jugoslaviji.

Vrijeme za pomirenje

Postoji mišljenje kako riječi *suočenje s prošlošću* imaju potencijalno veću težinu kada ih izgovaraju i (organizirani) ratni veterani, a ne samo neki civilno-društveni "apstraktni pacifisti". Što god da pojmovi poput *izgradnja trajnog mira*, stanje *održivog mira* i sl. značili u današnjem civilno-društvenom žargonu, ne mora se biti pacifističkim fanatikom da bismo znali kako svaki mir na početku i na kraju znači "izmirenje" sa sobom samim. Riječ je o tome hoćemo li "prema 2010. s devedesetima pod rukom ili pod tepihom", da parafraziramo moto jednog drugog mirovnog okupljanja, u Poreču 2003.

Isto tako treba znati: *istina* i *pomirenje* mogu biti ideološke utvare, način *pacifiziranja* stanovništva i laži. Dijelom se to sigurno već i događa, "otvaranjem" kao naknadnim prepoznavanjem i međusobnim priznanjem kompatibilnih novokomponiranih "nacionalnih istina". Ili: kao ponovno prisvajanje odbačene prošlosti preko drugih. Nije li to recept mainstream jugonostalgije na hrvatski način: dovedeš gosta iz Sarajeva ili Beograda i on se sjeća svega što su Hrvati "zaboravili"? Isto tako treba znati: nažalost, *nije istina da mir nema alternativu* i vrlo je moguće da se barem neki pripadnici nekad zaraćenih vojska iz regije sastanu na borbenom zadatku u okviru nekog NATO-ova programa, a da nisu prije obavili rituale međusobnog izmirenja. Pa ipak, veterani su u prilici da, kako je rekao sudionik skupa novosadski psihijatar Vladan Beara, svoj dvostruki minus pretvore u dvostruki plus. Od ratnih i mirnodopskih gubitnika mogu se pretvoriti u dobitnike: mogu proći *transformaciju od ratnika do mirotvorca*! Koliko će im to uspjeti u situaciji kada stanje u svijetu, a u našem tranzicijskom kapitalizmu pogotovo, trenutačno više sliči na puko odsustvo organiziranog vojnog sukoba negoli na sposobnost za stvaran mir, veliko je pitanje. "Ponekad mi se čini da smo mi poput ljudi koji su odlučili pomaknuti planinu", sažeo je iskustvo svoga rada na miru u regiji dugogodišnji mirovni aktivist iz Zagreba/Grožnjana Goran Božičević.

Kulturna politika

Transformacije kulturnih mreža

Biserka Cvjetičanin

Na Drugoj svjetskoj konferenciji mreže Culturelink koja je sredinom lipnja ove godine održana u Zagrebu pod naslovom *Dinamika komuniciranja: novi načini i novi nositelji* govorilo se o potrebi redefiniranja uloge mreža, istaknuta je njihova iznimna važnost u omogućavanju razmjene ideja, jer su one osnovno i savršeno sredstvo za uspostavljanje partnerstva i suradnje, ali su spominjane i opasnosti u koje danas upadaju mreže u kulturi

U razdoblju od 1985. do 1995. međunarodnu kulturnu scenu obilježila je pojava velikog broja mreža različitih profila, ali s istim osnovnim ciljevima: razvijati komunikaciju između kultura, poticati istraživanja u domeni kulturnog razvoja, osnivati baze podataka. Moglo bi se reći da je tih desetak godina bilo "zlatno doba" mreža u kulturi. Svojim osnovnim obilježjima kao što su dinamičnost, nehijerarhijski pristup, fleksibilnost i otvorenost, one su omogućile uspostavljanje novih, tolerantnijih odnosa između različitih kultura. U procesima globalizacije u kojima su mnogi vidjeli opasnost unificiranja kultura, najveća vrijednost mreža bila je u poticanju interaktivnog kulturnog dijaloga u kojem svaka kultura čuva svoje posebnosti, svoju raznolikost kao najvrednije kulturno naslijeđe čovječanstva. U mrežama se nije ulazilo u interakciju sa sebi sličnima po klasnoj ili vjerskoj ili etničkoj pripadnosti, nego se interakcija uspostavljala mnogo šire i obuhvaćala skupine i pojedince iz različitih sredina – geografskih, vjerskih itd. Mreže su postavile u središte zanimanja međunarodne zajednice pitanja s kojima se suočavaju sve zemlje: kulturne promjene, kulturni identitet, kulturna raznolikost. Proces revalorizacije kultura koji je počeo devedesetih godina prošlog stoljeća treba zahvaliti mrežama koje su tu revalorizaciju potakle (na primjer, utjecaj novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija na kulturu, novo poimanje kulturnih politika kao transsektorske razvojne djelatnosti, jačanje uloge i važnosti kulturne suradnje u cjelokupnoj međunarodnoj suradnji, kultura na Internetu).

Kriza mreža u kulturi

Shvaćajući važnost kulturnih mreža u razvijanju interkulturnog dijaloga, u tom je razdoblju osobito Europska unija poticala osnivanje i razvoj europskih mreža, ali i na drugim kontinentima zbivao se isti proces. Štoviše, Unesco i Vijeće Europe osnovali su 1989. mrežu svih mreža – Culturelink sa sjedištem u Zagrebu, čije se djelovanje odvija u transkontinentalnom umrežavanju kulturnih i znanstvenih institucija i pojedinaca. Europske mreže poput Mreže kulturnih, informacijskih i istraživačkih centara u Europi (CIRCLE), Europskog foruma za umjetnost i baštinu (EFAH), Europskog neformalnog susreta kazališta (IETM), znatno su pridonijele afirmaciji ključne uloge kulture u razvoju i međunarodnoj komunikaciji.

Nakon 1995. dolazi do krize u djelovanju mreža u kulturi. Neke se mreže gase, čak i afirmirane kao što je bila mreža Kultura i razvoj Sjever – Jug koju je vodio ugledni belgijski sveučilišni profesor Thierry Verhelst. Od lirskog poziva na umrežavanje Roberta Mullera u pjesmi *Decide to Network* prije dvadesetak godina došlo se do upozorenja stručnjaka o "gospodarima mreža" i pitanja mogu li mreže u kulturi uopće opstati među tim "gospodarima". D. Wolton upozorava: vjerovati kako mreže vode miru i razumijevanju znači prepustiti se tehničkoj ideologiji koja danas dominira diskursima o "progresu". S. Latouche ističe: širenje novih komunikacijskih tehnologija ima snažnu dimenziju kulturnog imperijalizma. Razvija se "industrija komunikacije", pa između optimizma u prvoj fazi i krize/skepticizma u drugoj fazi, mreže u kulturi moraju redefinirati svoju ulogu.

Potreba redefiniranja uloge mreža

O tome je bilo riječi i na Drugoj svjetskoj konferenciji mreže Culturelink koja je sredinom lipnja ove godine održana u Zagrebu pod naslovom *Dinamika komuniciranja: novi načini i novi nositelji*. Naglašeno je da mreže imaju iznimnu važnost jer "omogućuju razmjenu ideja", jer "se postaje interkulturalan, ponekad i nehotice", jer su mreže "osnovno i savršeno sredstvo za uspostavljanje partnerstva i suradnje". U svojem nadahnutom izlaganju Jean-Pierre Deru, direktor belgijske Fondacije Marcel Hicter i dugogodišnji voditelj međunarodnog poslijediplomskog studija iz kulturnog menadžmenta (koji su pohađali i neki hrvatski stručnjaci), naglasio je opasnosti u koje danas upadaju mreže u kulturi. To je prije svega njihova težnja za institucionalizacijom što se protivi samoj prirodi mreža, što je antinomijsko, proturječno, samom pojmu mreža. Mreže se pretvaraju u "opskrbljivače" usluga, orijentiraju se na logiku usluga, komercijaliziraju se, što predstavlja, ističe Deru, smrt mreža. Ako mreže žele zadržati svoj smisao, svoju bit djelovanja, onda se moraju ponovo usmjeriti na taj smisao, a to znači prema kulturi rasprava i dijaloga, prema širenju novih spoznaja u relevantnim temama kao što su javne politike, razvoj gradova, i mnoge druge. Jean-Pierre Deru navodi više primjera koji ukazuju na iznimno tešku situaciju u Europi – Vijeće Europe koje je imalo značajne programe u kulturi i važnu ulogu u dijalogu kultura, sada je gotovo napustilo sektor kulture; kulturne politike više nemaju ulogu koju su imale i nazaduju; program Kultura 2000. Europske unije apsolutna je katastrofa. Manevarski prostor za suočavanje s novim izazovima je ograničen.

Najveći problem Deru vidi u političkoj regresiji. Danas jačaju ekskluzivni, a ne inkluzivni pokreti. Postoji jedna vrsta kulturnog povlačenja, sve slabijeg angažmana ljudi iz znanosti i kulture na političkom terenu, a upravo su mreže prava mjesta koja mogu pokrenuti stvari, pod uvjetom da budu manje "sektor usluga", a mnogo više izraz civilnog društva i kulturnih promjena. Tek punim angažmanom, a ne uslugama u komercijalne svrhe, mreže u kulturi ostvaruju svoj smisao, predstavljaju dinamički sustav komunikacije i suradnje, otvoren novim načinima i novim nositeljima koje same potiču ili stvaraju. z

Igor Duda

Ni puni *duty free shopovi* nisu sačuvali međunacionalni mir

Rade Dragojević

S mladim pulskim autorom i profesorom na tamošnjem Filozofskom fakultetu razgovarali smo u povodu izlaska njegove knjige *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Bilo je riječi o jugoslavenskom društvu kao istočnoevropskom konzumerističkom raju, ali i o tome kako taj materijalizam ipak nije uspio spriječiti rat. Također, razgovarali smo i o ulozi sindikalnih izleta, o tome tko danas ide na more, ali i o nedostatku istraživačkih projekata u nas na temu dokolice

Gdje je bilo mjesto Jugoslavije pedesetih i šezdesetih na evropskoj karti konzumerizma?

– Stanje razvijenosti potrošačke kulture svakako ovisi o općim gospodarskim i društvenim prilikama, a one u Jugoslaviji neposredno nakon Drugoga svjetskog rata nikako nisu bile na zavidnoj razini. Jugoslavija je iz rata izašla kao zaostala agrarna zemlja, k tomu s velikim ratnim štetama, pa je njezina početna pozicija bila gora od one niza drugih europskih zemalja. Međutim, ubrzana obnova i forsirana industrijalizacija davale su rezultate. U drugoj polovici pedesetih, poput niza drugih u ratu razorenih ili do rata slabije razvijenih zemalja, Jugoslavija proživljava svoje *privredno čudo* sa stopama rasta među najvišima u svijetu. Tih godina počinje jačati laka industrija koja će sve brojnije i bolje uređene prodavaonice puniti robom široke potrošnje. Istodobno na Opatijskom festivalu pobjeđuje pjesma *Tata, kupi mi…* koja je odraz novoga mentaliteta. Sve su to bili dobri temelji za ono što će se događati šezdesetih, kada se oblikuje hrvatsko potrošačko društvo. To ne znači da potrošačke kulture nije bilo krajem devetnaestoga stoljeća ili u međuraću, ali su šezdesete u Europi općenito desetljeće stvaranja masovnoga potrošačkog društva, dakle onoga u kojem napokon mogu participirati najširi slojevi. Ne bih rekao da u tome ima kašnjenja za zapadnom Europom, nego da postoji razlika u kvaliteti istodobnih procesa. Modernizacija je učinila svoje i velikoj većini ljudi u Hrvatskoj i Jugoslaviji život je kasnih šezdesetih udobniji no ikad ranije, no zaostajanje za zapadnom Europom sigurno postoji na razini financijske dostupnosti i količine robe na tržištu, te mogućnosti izbora među sličnim proizvodima i uslugama. Ipak, Jugoslavija je uspjela izbjeći sudbinu zemalja istočnoga bloka koje su, iako i same izložene modernizaciji i konzumerizmu, prečesto bile pogođene nestašicama i stoga razvile posebnu kulturu čekanja u redovima, praksu crnoga tržišta i robne razmjene.

Sretni podanici na ljetovanju

Može li se reći da je jugoslavenski poredak poticao potrošnju i konzumerizam pedesetih i šezdesetih godina preko mjere i preko svojih stvarnih mogućnosti, a donekle po uzoru na neke totalitarne sisteme, s namjerom da stvori – kako ste ih nazvali u kontekstu Njemačke tridesetih godina ili talijanskog sistema Dopolavoro – sretne podanike?

– Zvali ih mi *sretnim podanicima*, *sretnim građanima-potrošačima* ili *sretnim radnim ljudima*, svakoj je vlasti u načelu stalo da oni kojima vlada ili upravlja budu u najmanju ruku do te mjere zadovoljni da joj ne stvaraju veće neprilike. Što se jugoslavenskih socijalističkih vlasti tiče, stoji da su se založile kako bi se tržište snabdjelo robom, da su omogućile kupnju na rate i potrošačke kredite za razne namjene, da su subvencionirale i poticale stvaranje gotovo hedonističke slike ljetnih odmora na Jadranu, da nisu sprječavale shopping-izlete u inozemstvo. Publika je uživala u glazbenim i filmskim festivalima te pratila domaće i inozemne zvijezde. Prije samostalne proizvodnje televizijskog programa u Zagrebu, domaći su odašiljači prenosili program talijanske i austrijske televizije, a strani su turisti punili i državni proračun, ali i novčanike i imaginarij privatnih iznajmljivača. Zemlja nije bila izolirana i ljudi su znali kako izgleda život preko granice, što je vlastima sužavalo prostor za manipulaciju i eventualno uvjeravanje da se živi bolje nego u nekim razvijenijim državama. Potrošačkom se kulturom nije moglo potpuno upravljati odozgo, s visokih razina, jer je ona uvelike bila rezultat poriva koji je dolazio odozdo, sa strane potrošača. Sve to, naravno, ne znači da u vlasti nije bilo onih koji se nisu slagali s prodorom zapadnoga konzumerizma ili svojevrsnom amerikanizacijom. Što se tiče problema potrošnje preko stvarnih mogućnosti, on je izraženiji od kasnih sedamdesetih nadalje nego u ranijem razdoblju. Zadovoljenje prvotnih želja proizvodi nove potrebe i povećava horizont očekivanja, pa je potrebno pronaći nove financijske izvore. Kasnih sedamdesetih tako nastaje i veliko jugoslavensko inozemno zaduženje.

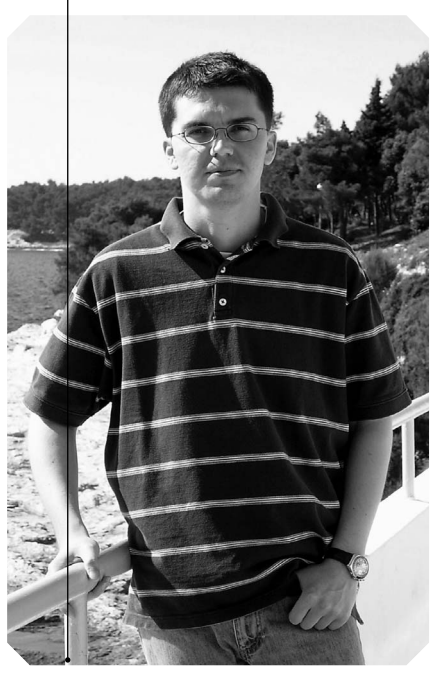

Konzumerizmom do nacionalnog identiteta

Je li jugoslavenski sistem takvom konzumerističkom politikom zapravo kupovao socijalni i međunacionalni mir?

– Razmišljanja službenih tijela te odnos državne i partijske politike prema konzumerizmu valjalo bi detaljnije proučiti, a ta tema poprilično izlazi iz okvira povijesti svakodnevice. Ovaj pristup više zanima kako je stvar funkcionirala u praksi, u svakodnevnom životu, i kako je to utjecalo na oblikovanje mentaliteta, običaja i navika, nego je li iza svega stajala kakva spletka ili skrivena proračunata politika. Međutim, blagotvoran učinak podizanja životnoga standarda svaka bi mudra vlast, bilo gdje na svijetu, prenijela na druga područja svoga interesa. To ne bi bila nikakva jugoslavenska posebnost. Puni izlozi i šareni časopisi sigurno su svoje konzumente do neke mjere odvraćali od neželjenih misli, ali potrošačko zadovoljstvo nije uvijek prioritet pa 1990. ni puni *duty free shopovi* nisu uspjeli sačuvati međunacionalni mir.

Što se tiče problema potrošnje preko stvarnih mogućnosti, on je izraženiji od kasnih sedamdesetih nadalje nego u ranijem razdoblju. Zadovoljenje prvotnih želja proizvodi nove potrebe i povećava horizont očekivanja pa je potrebno pronaći nove financijske izvore. Kasnih sedamdesetih tako nastaje i veliko jugoslavensko inozemno zaduženje

Može li se na konzumerizam gledati i kao na način širenja službene kulture bilo da je ona proleterska bilo nacionalistička?

– Konzumerizam se svakako može dovesti u vezu s oblikovanjem nacionalnog identiteta, i u tome je zbog svoje političke nenametljivosti u dvadesetom stoljeću često mogao biti znatno djelotvorniji od nekih klasičnih prosvjetiteljskih nastojanja. Ako potrošačku kulturu oblikuju industrijski proizvodi, oglašavanje, novine, radio, televizija, glazbena i filmska industrija, popularna kultura, umjetnost, bankarska ponuda kredita i štednje te turistička odredišta, a sve to ima svoje nacionalno porijeklo i izraženo je nacionalnim jezikom, jasno je da je potrošač gotovo nesvjesno uvučen u mrežu punu simbola za nacionalnu identifikaciju. Prehrambeni proizvodi, popularna glazba ili nacionalni parkovi postaju dio nacionalnog identiteta. Osim toga, u Jugoslaviji je upravo preko turizma kao potrošačke aktivnosti na najbezbolniji način promicano poznavanje suvremene revolucionarne i one nešto starije povijesti. Školski i sindikalni izleti na mjesta obilježena Drugim svjetskim ratom bili su zapravo spoj službenog i neslužbenog, narodnooslobodilačkoga rata i izletničke zabave. Jednako tako, potpuno ležeran tjednik *Vikend* na svojim je stranicama, uz reklame malih prijenosnih hladnjaka i suncobrana, reportažu o Nizozemskoj, recepte za meso s roštilja i savjete o tome da se u vodu ne treba ulaziti punoga želuca, znao ponuditi itinerar za izlet osobnim automobilom u Kumrovec. Postoji, dakle, za nacionalnu i partijsku ideologiju važno odredište, ali je ono potpuno upakirano u potrošačko ruho. Sustavi različitoga stupnja demokratičnosti od devetnaestoga su stoljeća s pomoću turizma nastojali homogenizirati svoju političku zajednicu.

Kako od radnika napraviti turista

Imate zanimljiv uvid da su se turizmu, slobodnom vremenu i dokoličarenju kao takvom, narodne mase i radništvo tek trebali učiti, da su tek trebali steći navike odmaranja. Kako stvari s dokolicom i slobodnim vremenom stoje danas, kad su te navike odavno stečene?

– Poučavanje masa određenim oblicima provođenja slobodnoga vremena u literaturi je poznato kao fenomen

stvaranja potrebe i najčešće se primjenjuje upravo na radništvo. Taj je problem postojao i u Hrvatskoj, a posebno je naglašen pedesetih i ranih šezdesetih. Riječ je o tome da je dobar dio radnika potjecao sa sela pa je slobodno vrijeme, namijenjeno upravo obnovi radne energije, radije trošio na poljoprivredne radove. Čak i oni koji nisu imali izravnijih veza sa selom doživljavali su turizam kao nešto što nije za njih, nego za nekoga drugoga. Taj drugi bio je domaći bolje stojeći građanin ili pak stranac. Sindikati i turistička društva pedesetih su često raspravljali o mjerama koje bi radnike potaknule da godišnji odmor provedu negdje podalje od stalnoga prebivališta. Poludnevni i jednodnevni izleti bili su popularni, ali pakiranje i noćenje u turističkom objektu isprva nisu bili općeprihvaćeni dio radničke kulture. Međutim, navike su se postupno mijenjale. Krajem šezdesetih stasala je poratna baby-boom generacija, s novim životnim očekivanjima, pa problem motivacije nije više bio tako izražen. Modernizirala se i prometna infrastruktura, a osobni su automobili smanjili ovisnost o javnom prijevozu. Oko 1970. svako deseto hrvatsko kućanstvo imalo je automobil, a oko 1990. svako drugo. S takvim trendom, odlazak na vikend izlet postaje sve lakše izvediv, a posjet nekim odredištima postaje stvar prestiža. Opisu današnje dokolice trebala bi prethoditi posebna znanstvena istraživanja, ali sigurno je da je ona u sve većoj mjeri potrošačka. Teško je pronaći neku turističku, rekreativnu, sportsku ili zabavnu aktivnost koja ne traži financijska sredstva. Mediji su nekako od svega stvorili simbol statusne identifikacije: od ljetovališta i zimovališta, kafića i restorana, do solarija, opreme za plažu i ljetne lektire. Nestala je ona nevina naivnost skupnih izleta s početka pedesetih, ismijavana u *Vjesniku* već šezdesetih. Ono što je tada bio luksuz sada je potreba, a ono što je tada bila novost koja raduje danas je smiješno.

Dekadencija osamdesetih

Iako ne obrađujete zadnje razdoblje, dakle osamdesete, ipak, možete li reći kakva je karaktera bilo jugoslavensko potrošačko društvo na svom zalasku?

– Nekim aspektima potrošačke kulture sedamdesetih i osamdesetih bavit ću se sljedećih nekoliko godina. Ekonomisti osamdesete drže izgubljenim desetljećem, a jedno slovensko istraživanje pokazalo je da su Slovenci osamdesete istodobno doživjeli i kao vrijeme poboljšanja ukupnih životnih uvjeta, i kao vrijeme pogoršanja financijske situacije. Početak desetljeća obilježile su nestašice benzina, deterdženta, kave i drugih proizvoda. Nestašice mesa dovele su do velike potražnje za zamrzivačem, pa je taj uređaj u kratkom vremenu ušao u više od dvije trećine kućanstava. Kasnih osamdesetih plaće jesu realno bile manje nego kasnih sedamdesetih, ali su krediti, čekovi s odgodom i beskonačno obročno plaćanje zahvaljujući visokoj stopi inflacije omogućili potrošnju veću od stvarno moguće. Procvat gradnje privatnih kuća, vikendica, pristupačna putovanja u inozemstvo i čak jednodnevni školski izleti zrakoplovom samo su neke od niza značajki potrošačke kulture kasnih osamdesetih. Postoji teorija o tome da je konzumerizam od Jugoslavije učinio oazu blagostanja u socijalističkom dijelu svijeta, ali i umnogome pospješio njezin raspad.

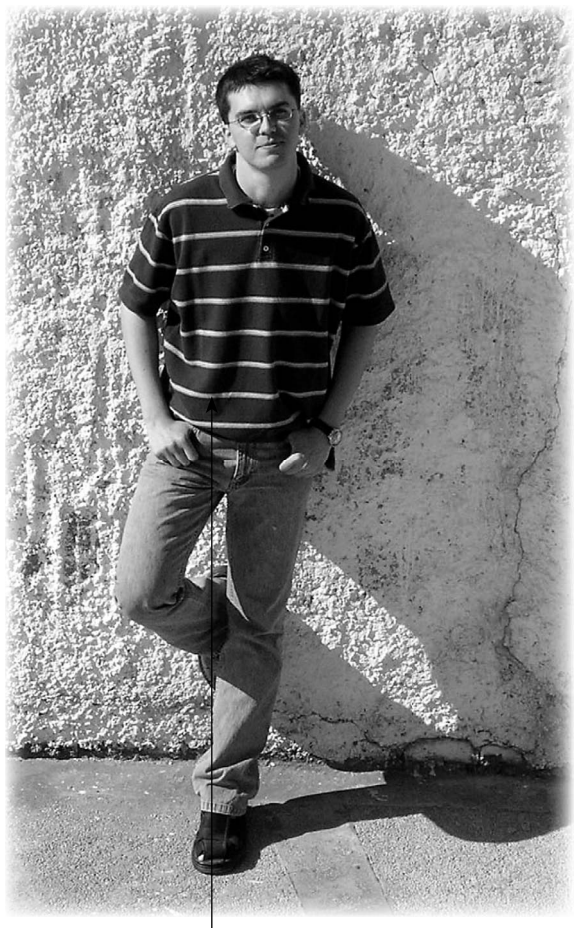

Tko danas ide na godišnji na more, jer radnička klasa, očito, ne ide?

– Pitanje je što je danas uopće radnička klasa jer njezina su se obilježja u zadnjih pola stoljeća bitno promijenila. Život dobrog dijela radničke klase poprimio je oblike života srednje klase, ma kako nisko ili visoko ona bila smještena u različitim europskim društvima. Još pedesetih britanski su sociolozi odlazili u tvornice i intervjuirali radnike o kvaliteti života i oblicima dokolice. Danas je to povjesničaru dragocjen izvor. Volio bih da me za dvadesetak godina, ako se budem bavio godišnjim odmorima s početka ovog stoljeća, dočeka nešto takvo. Značilo bi to da su hrvatski sociolozi i antropolozi ušli u tvornice i urede i propitali radnike o njihovoj svakodnevici. Bila bi to odlična slika kvalitete života hrvatskoga društva i subjektivnog doživljaja životnoga standarda.

Ideal – tjedan dana odmora za tjednu plaću

Ono što nam je sada svima dostupno uglavnom su državna statistika i istraživanja tržišta koja provode razne agencije. Rezultati takvih anketa o godišnjim odmorima posljednjih se godina u novinama redovito pojavljuju nekako početkom ljeta, a na pitanje *putujete li ovoga ljeta na more?*, oko polovica ispitanika odgovara potvrdno. Nejasno je pritom jesu li anketirani samo kontinentalni Hrvati ili i oni koji već žive na obali ili nadomak nje, a takvi u Hrvatskoj čine trećinu stanovništva. Posljednjih godina prosječno na jednog stanovnika dolazi jedno noćenje domaćeg hrvatskoga gosta, što je dvostruko slabije nego sredinom osamdesetih. Taj podatak ipak ne uključuje putovanja u inozemstvo i neregistrirane boravke u vikendicama i drugdje. Nedavno je u novinama reklamiran tjedni boravak u nizu jadranskih odredišta za tisuću kuna, što znači da je možda moguće pronaći cijenu koja je šezdesetih vrijedila u radničkim odmarалištima. Razlika između najviših i najnižih plaća sada je znatno veća, ali cijena takva odmora ipak je na razini četvrtine prosječne plaće, a tjedan odmora za tjednu plaću stari je britanski ideal iz tridesetih.

> Povjesničari dokolice, kada budu proučavali kraj prošlog i početak ovog stoljeća, morat će zabilježiti i pojavu ugodnih obiteljskih nedjeljnih izleta u trgovačke centre. Tamo se ne samo kupuje nego se i druži, ruča, zabavlja u igraonicama. Ako to veseli potrošače i ako je položaj radne snage kvalitetno uređen, zašto posezati za zabranama. Odu li uživati na sunce u park, i tamo će kao potrošači kupiti barem sladoled, a netko će im ga morati prodati

Pretpostavljam da ste upoznati s projektom i knjigom* Leksikon YU-mitologije. *Je li to možda svojevrsna enciklopedija jugoslavenskog potrošačkog društva?

– To je zanimljiv spomenar jugoslavenskog potrošačkog društva i kao takav često donosi osobnu percepciju autora o određenom pojmu koji se u natuknici obrađuje. Budući istraživači, posebno oni koji nisu dovoljno rano rođeni da bi iz jugoslavenskog razdoblja imali vlastita sjećanja, moći će se *Leksikonom* služiti kao prvim priručnikom za uvod u tadašnju potrošačku i popularnu kulturu, ali i za uvid u doživljaj tih kultura njihovih konzumenata u trenutku kada su u njima sudjelovali i u trenutku kada su svoja sjećanja pretakali u pisani oblik. *Leksikon* je tako i skup korisnih informacija, ali i skup svjedočanstava te kao takav moguć izvor povjesničarima mentaliteta, svakodnevice, djetinjstva, televizije, marketinga i drugih područja, ali nikako nije znanstvena obrada značajki potrošačkoga društva. To, uostalom, valjda nije ni njegova namjera.

Što mislite o inicijativi Caritasa i Katoličke crkve te nekih sindikata (trgovačkog, prije svih) da nedjelja bude i zakonom proglašena neradnim danom?

– Rasprave o provođenju nedjelje traju dugo, a u području slobodnoga vremena radnika ulaze u devetnaestom stoljeću tijekom borbe za skraćivanje radnoga vremena, sindikalne borbe za tri osmice (*osam sati rada, osam sati odmora, osam sati za ono što mi hoćemo*) i otkrivanje novih oblika dokolice. Slobodna nedjelja izvorno je imala vjerski smisao, pa su zbog nje postupno uvođena i slobodna subotnja popodneva kako bi radničke obitelji stigle urediti i sebe i svoj dom te nedjelju provesti u crkvi, doličnom odmoru i smirenom obiteljskom druženju. Za poslodavce je cilj slobodnoga dana bio odmor radne snage kako bi ona iznova svom snagom prionula na posao. Međutim, stvari se nisu uvijek razvijale onako kako su htjeli Crkva i poslodavci. Radnici su nedjelju znali provesti u gostionicama pa je zbog stanja u kojem su se našli, često i ponedjeljak bio neradan. Gostionice su, naravno, bile otvorene i nedjeljom te su imale dobru zaradu. Potrošačke su se navike tijekom dvadesetoga stoljeća izmijenile pa je i moralizatorska kritika s gostionica prebačena na trgovine. Povjesničari dokolice, kada budu proučavali kraj prošlog i početak ovog stoljeća, morat će zabilježiti i pojavu ugodnih obiteljskih nedjeljnih izleta u trgovačke centre. Tamo se ne samo kupuje nego se i druži, ruča, zabavlja u igraonicama. Ako to veseli potrošače i ako je položaj radne snage kvalitetno uređen, zašto posezati za zabranama. Odu li uživati na sunce u park, i tamo će kao potrošači kupiti barem sladoled, a netko će im ga morati prodati.

Je li dokolica opasna?

Za kraj, gledate li vi na dokolicu onako kako se ona shvaća u potrošačkom društvu, više marksistički, kao vrijeme, dakle, kad se radništvo disciplinira i pasivizira ili pak držite da svi mi, kako je kazao Paul Lafargue, imamo pravo na lijenost?

– Jedno je potrošačko gledanje na dokolicu, a drugo ono kako su u posljednjih stoljeće i pol na to gledali ljevičari i borci za radnička prava. Oni su smatrali da kapitalistički konzumerizam izrabljuje radnike, nameće im vrijednosti i modele ponašanja te ih tako upleće u svoju mrežu i pasivizira. S druge strane, posljednjih sedamdesetak godina sve je više jačala promidžba aktivnog odmora koja je povremeno imala oblik prave obrazovne kampanje koja je ljude trebala uvjeriti da će im svježi zrak, more, putovanje i sport biti od koristi. Aktivni je i javni, a ne privatni, odmor godio onima koji su na neki način željeli nadzirati mase jer su računali da su one najopasnije kada su prepuštene same sebi ili nekoj suprotnoj propagandi. Nije bilo uvijek svejedno hoće li izlet uspješnije organizirati sindikat, crkva, škola, udruga građana ili poslodavac. Ako su radnici još prije stoljeća i pol tražili osam sati za *ono što oni hoće*, to bi vrijeme svakako moglo biti ispunjeno i lijenošću, i dosadom i onim što se zove *malo vremena samo za sebe*. Slobodno vrijeme u svakom je slučaju vrijeme potrošnje – potrošnje novca zarađenog tijekom radnog vremena te potrošnje vremena zajamčenog zakonom o radu i stečenog odrađivanjem radnoga vremena. To vrijeme i taj novac ne možemo baš uvijek trošiti istodobno. z

Slavenko Terzić i Enver Hasani

Kosovo – zemlja gdje je većina manjina

Omer Karabeg

U emisiji *Most* Radija Slobodna Europa o tome bi li nezavisnost Kosova izazvala nestabilnost Balkana razgovarali su povjesničar i Slavenko Terzić, naučni savjetnik iz Beograda, i Enver Hasani, profesor međunarodnog prava i međunarodnih odnosa na Prištinskom univerzitetu

***Slavenko Terzić**: Na Kosovu i Metohiji se posle dolaska međunarodnih snaga ne poštuje ni minimum ljudskih prava Srba, oni žive u getu, to je izrugivanje elementarnim normama ljudskih prava*

Gospodine Terziću, da li bi nezavisnost Kosova izazvala nestabilnost na Balkanu?

– **Slavenko Terzić:** Mislim da tu nema nikakve dileme da bi eventualna nezavisnost Kosova i Metohije značila potencijalni izvor dugotrajne nestabilnosti u celom balkanskom regionu. Ona bi predstavljala niz opasnih presedana u istoriji Balkana i međunarodnih odnosa u celini. Prvo, dovela bi u pitanje elementarne norme međunarodnog prava. Drugo, otvorila bi problem sistema evropskih vrednosti u balkanskom regionu. I treće, bio bi to vrlo opasan presedan za rešavanje problema nacionalnih manjina u jednoj državi.

– **Enver Hasani:** Moje mišljenje je sasvim suprotno. Nezavisnost Kosova bi stabilizirala regiju. Naveo bih nekoliko razloga. Prvo, nepriznavanje nezavisnosti Kosova dovelo je do jake frustracije kosovskih Albanaca. Kosovo bi postalo centar albanske nesreće i albanskog gneva prema južnoslavenskim narodima koji ga okružuju. Pretvorilo bi se u crnu tačku koja bi bila izvor stalnih sukoba i nestabilnosti u regiju, pa bi u igru ušli i drugi elementi koji sada nisu prisutni. Što se tiče presedana, mislim da to apsolutno nije tačno. To je pitanje interpretacije i zavisi od odnosa snaga u datom prostoru i u datom vremenskom periodu. Navešću vam jedan primer. Način na koji je stvorena Republika Srpska predstavljao je ne samo kršenje svih međunarodnih nego i moralnih normi. Ona je nastala etničkim čišćenjem i genocidom nad nesrpskim življem. I konačno, tretiranje Albanaca, većinskog stanovništva na Kosovu, kao manjine je pristup koji je teško prodati, ne samo Albancima na Kosovu, nego i međunarodnoj zajednici.

Srpska strana priče

– **Slavenko Terzić:** Ako je reč o frustracijama, onda su pre svega Srbi jako frustrirani, i ne samo Srbi u Srbiji, nego srpski narod u celini zbog izrazite neprincipijelnosti i nedoslednosti takozvane međunarodne zajednice u pogledu Kosova i Metohije. Čudi me da kolega Hasani, koji je pravnik i profesor međunarodnog prava, tako govori. Njegov stav mi liči na onaj često citirani stav Josipa Broza Tita da se ne treba držati zakona kao pijan plota. Kosovo i Metohija su od 1912. godine do dana današnjeg bili međunarodno-pravno priznati kao deo najpre Kraljevine Srbije do 1913. godine, potom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, i najzad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Dakle, nikada niko nije u 20. veku sporio činjenicu da su Kosovo i Metohija sastavni deo Srbije, odnosno Kraljevine Jugoslavije ili Titove Jugoslavije. Tu činjenicu konstatuje više međunarodnih ugovora. Ako bi svet danas priznao nezavisno Kosovo, onda bi priznao projekat Velike Albanije. Ja bih podsetio na Memorandum Foruma albanskih intelektualaca iz 1995. godine, koji je potpisao Redžep Ćosija, koji se nedvosmisleno zalaže za ujedinjenje svih albanskih oblasti na Balkanu i u tome vidi jedinu stabilnost. To je još uverljivije učinila Albanska akademija nauka iz Tirane kada je 20. oktobra 1998. godine donela Platformu za rešenje albanskog pitanja i nedvosmisleno rekla da rešenje albanskog pitanja zahteva ujedinjenje svih albanskih oblasti na Balkanu u jednu državu. Šta to drugo znači nego poništenje međunarodno priznatih granica sa Srbijom, odnosno Srbijom i Crnom Gorom, sa Republikom Makedonijom i sa Grčkom? To je jedno. Drugo, kolega Hasani je pomenuo problem etničkog čišćenja vezan za Republiku Srpsku i Bosnu i Hercegovinu. Ako je o tom pitanju reč, ono je karakteristično upravo za projekat Velike Albanije. Na Kosovu i Metohiji se od 1945. do 1990. godine, prema procenama naših demografa, pod pritiskom iselilo najmanje 250 hiljada Srba. Većina njih je etnički očišćena iz svojih sela. Da ne govorim o onome što svi znaju – da je samo od dolaska međunarodnih snaga na Kosovu i Metohiji srušeno 150 srpskih crkava i manastira, od kojih su mnogi srednjovekovne, da je proterano preko 250 hiljada Srba, da Srbi ne smeju da govore svojim jezikom i da ne smeju slobodno da se kreću po Kosovu i Metohiji.

Vuk Karadžić prvi pisao o etničkom čišćenju

– **Enver Hasani:** Današnje Kosovo apsolutno nikada nije bilo međunarodno priznato kao sastavni deo Srbije, ni 1913. godine, ni na Versajskoj konferenciji, već samo kao deo Jugoslavije. A Jugoslavija, koja je stvorena 1918. godine, nije imala međunarodno-pravni kontinuitet ni sa Kraljevinom Srbije, ni sa Kraljevinom Crne Gore. Pogledajte knjigu Stevana Đorđevića, on je doktorirao na međunarodno-pravnom kontinuitetu Federalne Narodne Republike Jugoslavije i Kraljevine Srbije. On se tu poziva na mnoge svetske eksperte za međunarodno pravo i svi oni tvrde da nikada nije bio priznat državni kontinuitet Jugoslavije – ni versajske, ni komunističke – sa Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom. Godine 1945. se nije radilo o priznanju države nego o priznanju vlade i režima koji je iz monarhije prešao u komunistički. To isto važi i za Ustav iz 1974. godine. Taj ustav je bio priznat samo na federalnom nivou. Što se tiče etničkog čišćenja, taj termin je po prvi put u istoriji – taj podatak sam našao kod francuskih autora koji se bave etnicitetom i nacionalizmom u Evropi – upotrebio Vuk Karadžić prilikom preuzimanja Beograda. Doslovno je rekao: "Treba etnički čistiti sve nesrbe i njihovu kulturu". Taj projekat se onda nastavio sa *Načertanijem* Ilije Garašanina, pa Čubrilovićem, to je i Moljević radio uočio rata. Termin etničko čišćenje je ponovo u upotrebi u poslednjem ratu i vezuje se za srpsku politiku u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. To je, ustvari, politički termin za genocid. Činjenica je, međutim, da ne možete naći nijedan nacionalni program Albanaca gde se pominje, ijednom rečenicom, uništavanje nealbanskog življa. Nikada nijedna politika na Kosovu nije bila tako ustrojena.

– **Slavenko Terzić:** Kolega Hasani, pogledajte *Platformu* Albanske akademije nauka od 20. oktobra 1998. godine. To je dokument koji je nastao vrlo nedavno. U preambuli te *Platforme* se kaže da je ona nastala učešćem cele albanske inteligencije, ne samo Akademije nauka Albanije. Tu se lepo kaže ono što sam na početku rekao – ujedinjenje svih albanskih oblasti kao rešenje albanskog pitanja. Tu se prvi put u istoriji pojavljuje termin "istorijsko Kosovo". Pa se kaže da su sadašnji Kosovo i Metohija navodno tvorevina srpske politike, a da takozvano "istorijsko Kosovo" obuhvata, pored današnjeg Kosova i Metohije, "istočno Kosovo" (misli se na vranjsku kotlinu), "južno Kosovo" (misli se na oblast Kumanova, Tetova i Skopja) i "zapadno Kosovo" (oblast severne Crne Gore, dakle Plav, Gusinje i Rožaje). Izričito se kaže da središte "istorijskog Kosova" treba da bude Skopje koje je navodno bilo, još u vreme Dardanije, sedište te provincije i time se još jednom potvrđuje da projekat Velike Albanije počiva na neoromantičnoj ideologiji panilirizma koja, naravno, naučno ne može biti dokazana ni na koji način.

Odmazda za srpske zločine ili projekt Velike Albanije

– **Enver Hasani:** To što pominjete kao projekat Albanske akademiju nauka i umetnosti to je projekat koji je naručila Socijalistička partija Albanije.

– **Slavenko Terzić:** Govorim o projektu od 12. oktobra 1998. godine, od pre pet-šest godina.

– **Enver Hasani:** To i kažem. To je uradila Socijalistička partija Albanije i taj projekat izgleda kao da su ga pisali u saradnji sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti. Nigde se ne spominje nezavisnost nijednog dela, osim sadašnje Albanije.

– **Slavenko Terzić:** Ne mogu da se složim s tim. Ja ću vam tačno citirati taj dokument. Da li sam ja nešto rekao što ne stoji u tom dokumentu?

– **Enver Hasani:** Vi govorite da je to projekat Velike Albanije i to je smešno.

– **Slavenko Terzić:** Oprostite, da li oni kažu da je rešenje albanskog pitanja u ujedinjenu svih albanskih oblasti na Balkanu? Da li to tamo stoji?

– **Enver Hasani:** Apsolutno ne. To nije tačno. Vi ste čitali nešto drugo. Nijedan službeni projekat nijedne ozbiljne političke partije, s obe strane granice, to ne kaže. Partije koje se za to zalažu su jako marginalne. Takve partije nikada nisu dobile nijedno mesto u skupštini, ni u Alabaniji, ni ovde.

– **Slavenko Terzić:** Pogledajte Memorandum Foruma albanskih intelektualaca koji je objavio list *Bujku* u jesen 1995. godine.

– **Enver Hasani:** Za taj Memorandum ste u pravu, ali ga ovde niko nije uzeo ozbiljno osim jedne partije koja nije dobila nijedno mesto u kosovskoj skupštini. Memorandum Foruma albanskih intelektua-

Slavenko Terzić: Mislim da bi svako priznanje, odnosno nametanje, nezavisnosti Kosova i Metohije bilo vrlo opasno rešenje, da bi radikalizovalo situaciju na Balkanu, da bi značilo ostvarenje projekta etnički čiste Velike Albanije, da bi ojačalo trgovinu drogom i belim robljem

Enver Hasani: Srbija je prokockala svoju šansu da odlučuje o Kosovu. Za skoro sto godina srpske vladavine nije sklopljeno više od deset mešovitih brakova. Ono što su Albanci postigli sedamdesetih godina u bivšoj Jugoslaviji nije zasluga Srba, već Titova

laca je jedno, a Memorandum Srpske akademije nauka je druga stvar. To je bila službena politika Srbije, dok je Memorandum albanskih intelektualaca bio igra. To nikad nije bila službena politika, već stav desetoro ljudi koji su to sačinili. Nasuprot tome vaš *Memorandum*, *Načertanije*, Ćubrilović, Moljević, i tako dalje, bili su službena politika. To je politika istrebljenje nesrpskog življa, organizovanog genocida. Vi ste po tome poznati u poslednjih sto godina. Vaši zločini se ne mogu porediti sa sporadičnim zločinima Albanaca koji su, to apsolutno ne poričem, vršeni kada se za to ukazala prilika, na primer, 1941. godine prilikom sloma Jugoslavije ili posle 1999. godine. Ali to je bilo u gnevu, to je bila odmazda za ono što je Milošević činio na Kosovu. To nije bila službena politika ni UCK, niti ijedne političke partije s obe strane granice. To je razlika kao dan i noć. Ja ne kažem da nije bilo zločina nakon 1999. godine i da ih nema i sada, ja to ne poričem, nisam od onih koji kažu da Srbi ovde imaju sva prava i da mogu slobodno da se šetaju. Ja vrlo dobro znam šta bi snašlo Srbe kad bi hodali Prištinom ili drugim većim gradovima, ali to je pitanje odmazde i kolektivne svesti Albanaca zbog događaja koji su još sveži i to se ne može porediti sa politikom koja je imala za cilj istrebljenje drugih naroda i kultura.

Nezavisnost prema omjeru snaga

– Slavenko Terzić: Mislim da ovakav način razgovora na kome insistira kolega Hasani neće dovesti ni do čega. Šta znači njegova tvrdnja da Srbi čine zločin organizovano, a Albanci iz gneva, pa sve tako i 1912, i 1941, i 1999. godine. Apsolutno smatram da bi otimanje Kosova i Metohije iz sastava Republike Srbije, odnosno Srbije i Crne Gore, bilo jedan vrlo opasan presedan za celu međunarodnu zajednicu. Nijedan srpski državnik tu stvar, pretpostavljam, ne bi nikada mogao da potpiše jer bi to bio pristanak na brutalno otimanje silom jednog dela suverene teritorije Srbije, odnosno Srbije i Crne Gore. Kosovo i Metohija bi bili na izvestan način crna rupa Evrope, područje gde se ne poštuju elementarna ljudska prava Srba, Muslimana, Goranaca i Turaka. I što je još opasnije, Kosovo i Metohija, o tome govore svi eksperti koji se bave tim problemom, postali bi baza trgovine narkoticima i belim robljem praktično za celu Evropu. To je nešto s čim Evropa ne bi smela da se pomiri.

– Enver Hasani: Samo da vas podsetim da službene statistike Ujedinjenih nacija pokazuju veći stupanj trgovine drogom u Srbiji nego na Kosovu. A što se tiče nezavisnosti Kosova i njenog odnosa sa stabilnošću u regiji – to je pitanje odnosa snaga.

– Slavenko Terzić: Da li vi kao pravnik smatrate da je odnos snaga jedini način kojim se rešavaju sporovi u svetu ili postoje neki principi na osnovu kojih se ti odnosi u civilnim državama uređuju?

– Enver Hasani: Uveren sam da je priznavanje jednog entiteta kao države pitanje odnosa snaga. To je politički akt. Uveren sam da je odnos snaga na našoj strani, na strani većinskog stanovništva, i da bi nepriznavanje nezavisnosti Kosova prouzrokovalo mnogo teže posledice po stabilnost i sigurnost u regiji nego kad bi to bilo obrnuto. Srbija posle Miloševića nije u stanju da bude faktor nestabilnosti i ne može da projektira snagu dalje od svojih granica kao što je to nekada radila. A i to što je radila nije bilo rezultat njene snage nego činjenice da je Milošević uzeo svu vojsku, sve pare bivše Jugoslavije i tu silu okrenuo protiv nesrpskog življa. Ta koncentracija snage na strani Srba ne može se ponoviti za narednih sto godina.

– Slavenko Terzić: Vaš rezon, kolega Hasani, vrlo je opasan. Ako se vi uzdate u to da se vrlo komplikovana pitanja mogu rešavati samo odnosom snaga i silom, onda je to vrlo opasan rezon. Jer, kao što znate, odnos snaga se tokom istorije menja, i to nekad brže, nekad sporije. Odnosi među civilizovanim državama i narodima počivaju na nekim principima, nekim kodifikovanim normama, međunarodnim ugovorima, međunarodnom pravu, na poštovanju ljudskih prava. Na Kosovu i Metohiji se posle dolaska međunarodnih snaga ne poštuje ni minimum ljudskih prava Srba, oni žive u getu, to je izrugivanje elementarnim normama ljudskih prava. Ako bi odnos snaga bio takav da svet to prizna, onda bi to zaista bilo vrlo opasno.

Srbi kao Kosovari

– Enver Hasani: Najveća greška srpskog diskursa i srpske službene politike je izjednačavanje pitanja povratka kosovskih Srba s pitanjem statusa. Pokazalo se da je to tragično. Povratak Srba je pitanje na kojem se intenzivno ovde radi. I vlada i institucije i javno mnenje sada prihvataju povratak Srba, Roma i ostalih koji su izbegli sa Kosova. Ti ljudi imaju pravo na svoja ognjišta, svoje kuće i svoje škole. Vlada je dala pare za obnovu crkava. To nisu samo srpske crkve, već je to kosovska baština i pripada svima koji na Kosovu žive.

– Slavenko Terzić: Ti manastiri pripadaju pravoslavnim Srbima, to je nesporno. Džamije pripadaju muslimanskim Albancima i Turcima i Muslimanima-Bošnjacima.

Enver Hasani: Nisam od onih koji kažu da Srbi ovde imaju sva prava i da mogu slobodno da se šetaju. Vrlo dobro znam šta bi snašlo Srbe kad bi hodali Prištinom ili drugim većim gradovima, ali to je pitanje odmazde i kolektivne svesti Albanaca zbog događaja koji su još sveži i to se ne može porediti sa politikom koja je imala za cilj istrebljenje drugih naroda i kultura

– Enver Hasani: Ne, to pripada Kosovu. Sve. Religija nije naš identitet.

– Slavenko Terzić: Vi hoćete da stvarate veštački kosovski kulturni entitet. To je potpuna besmislica.

– Enver Hasani: Nije besmislica, to je trend. Svi identiteti su tako stvoreni, dekadama i vekovima. Tako se i ovde stvara kosovski identitet. I Srbi treba da prihvate da budu deo tog identiteta, da budu Kosovari kao i svi ostali.

– Slavenko Terzić: Pitanje Kosova i Metohije je pitanje o kome treba da odluči Srbija jer je Kosovo i Metohija deo Srbije i samo cela Srbija može da odlučuje o tome.

– Enver Hasani: Srbija je prokockala svoju šansu da odlučuje o Kosovu. Za skoro sto godina srpske vladavine nije sklopljeno više od deset mešovitih brakova. Ono što su Albanci postigli sedamdesetih godina u bivšoj Jugoslaviji nije zasluga Srba, već Titova. Autonomiju, institucije, sve je to stvorio Tito. To nije bila zasluga srpske politike.

– Slavenko Terzić: Molim vas, koliko je Republika Srbija, mimo saveznog fonda, investirala u kosovske elektrane, rudnike i preduzeća. Znate li koliko je Srbija iz svog budžeta izdvojila za razvitak Kosova i Metohije?

– Enver Hasani: A koliko je Srbija uzela odavde? Elektrane i sve ostalo što pominjete izgrađeno je od novca iz federalnog fonda. Recite mi jedan objekat koji je Srbija izgradila na Kosovu?

– Slavenko Terzić: Mogu da vam kaže da je na beogradskom univerzitetu odmah posle Prvog svetskog rata osnovana katedra za albanski jezik.

– Enver Hasani: Takva katedra ima i u Africi, ima ih svuda u svetu.

– Slavenko Terzić: Posle Drugog svetskog rata Albanci u Republici Srbiji su dobili ono što verovatno nijedna manjina nema - svoj univerzitet, svoju akademiju nauka.

– Enver Hasani: To nije zasluga Srbije.

– Slavenko Terzić: Preskočili su ogroman ekonomski zaostatak u razvitku koji su imali do 1912. godine.

– Enver Hasani: Je li to zasluga Srbije? Univerzitet je otvorio Tito, a ne vi. Vi ste ga zatvorili kada ste za to dobili šansu.

Kriminal ili prosperitet

Očigledno saglasnosti nema. Ja bih vas na kraju zamolio za zaključak.

– Slavenko Terzić: Smatram da su Kosovo i Metohija međunarodno-pravno autonomna pokrajina u okviru Republike Srbije, odnosno državne zajednice Srbije i Crne Gore. Mislim da bi svako priznanje, odnosno nametanje, nezavisnosti Kosova i Metohije bilo vrlo opasno rešenje, da bi radikalizovalo situaciju na Balkanu, da bi značilo ostvarenje projekta etnički čiste Velike Albanije, da bi ojačalo trgovinu drogom i belim robljem i da bi predstavljalo ogroman korak nazad u odnosu na situaciju koja je postojala na ovom prostoru pre jednu deceniju.

– Enver Hasani: Mislim da je ovo što govori kolega Terzić san koji pripada poglavlju 20. veka i to je završeno. Srbi su se pokazali nesposobnim ne samo da vladaju Kosovom i integrišu albanski živalj, nego i da žive sa nesrpskim kulturama i nacijama, uključujući i Crnogorce. Želim još jednom da naglasim da je nezavisnost Kosova pitanje odnosa snaga. Koliko će nezavisnost Kosova uticati na stabilnost Balkana – meriće drugi i na osnovu toga doneti odluku. Što se tiče kosovskih Albanaca, ne verujem da bi se u dogledno vreme mogao pojaviti političar koji bi odrekao nezavisnosti. Mislim da bi svaki drugi put osim priznanja nezavisnosti načinio od Kosova trajan izvor nestabilnosti i nesigurnosti u regiji. z

Plamen Dejanoff

Muzejski depo kao djelo umjetnosti

Nikica Klobučar

U povodu svoje zagrebačke izložbe bugarski umjetnik govori o projektu *Planets of Comparison/Planeti usporedbe*, gradnji serije umjetničkih institucija u gradu Veliko Tarnovo u Bugarskoj (Galerija Miroslav Kraljević, Zagreb, od 22. svibnja do 14. lipnja 2005.; o projektu se može više doznati i na www.veliko-tarnovo.net)

Plamen Dejanoff je kupac, najmodavac, investitor, rodoljub, projektant, menadžer, kolekcionar, kustos, konstruktor. A sve te različite funkcije proizlaze iz njegovog shvaćanja umjetnosti i pozicije koju u današnjem svijetu i sustavu umjetnosti ima umjetnik. Dejanoff je već deset godina na svjetskoj umjetničkoj sceni. Rođen je u Bugarskoj, a trenutačno živi u Beču, gdje je i završio školu za umjetnost i arhitekturu. U Zagrebu je u organizaciji Galerije Miroslav Kraljević predstavio svoj novi projekt.

Možete li opisati svoj projekt* Planets of Comparison *koji ste predstavili u Zagrebu? Koja je osnovna ideja tog projekta?

– *Planets of Comparison* realizirat ću tijekom sljedećih nekoliko godina, to je moj prvi projekt povezan sa zemljom u kojoj sam rođen. Ideja je jednostavna. Sagradit će se serija malih kuća u gradiću Veliko Tarnovo. U Bugarskoj, ako znate njezinu tragičnu povijest, ne postoji tradicija suvremene umjetnosti, nema suvremene arhitekture ili kolekcija suvremene umjetnosti. Dakle, moja je ideja bila usred ničega podići prvu seriju suvremenih kuća i svakoj kući dati neku dugu, različitu funkciju povezanu sa suvremenom umjetnošću. Za moju slijedeću izložbu, u Beču iduće godine, izgradit će se prva kuća koja će biti nešto između arhitekture i skulpture. Za mene je to umjetnički rad, ali možete na to gledati i drukčije. Nakon otvorenja izložbe, prva će kuća postati službeni depo Muzeja suvremene umjetnosti iz Beča. Znači da će bečki muzej imati veliku kuću u Beču, i malu u Velikom Tarnovu u Bugarskoj. Ostale će kuće biti izdavačke, privatno-kolekcionarske… Tako da ćete u Velikom Tarnovu, malom bugarskom gradiću, imati grupaciju važnih suvremenih umjetničkih institucija.

Umjetnički rad u velikom mjerilu

Kako mislite da će taj projekt funkcionirati? Preuzimate priličan rizik, a u njega su uključena i velika imena, veliki muzeji...?

– To zvuči kao da je riječ o strateškom činu, pravoj akciji, ali tome ipak nije tako. Naime, svi muzeji uključeni u projekt pozvali su me da napravim izložbe kod njih i na to sam predložio da realiziraju zajednički projekt. Tako da nisam ja pozivao institucije i rekao im da trebam njihovo ime i novac da realiziram projekt u Bugarskoj, one su zvale mene, a ja sam samo rekao što bih s njima volio izvesti. Ne koristim se njima. To je normalna situacija suradnje. Htio sam realizirati projekt sličan ovome već sredinom devedesetih, ali naravno, proces organizacije ovako velikih i skupih projekata vrlo je dug. Tada sam počeo otkupljivati stare i neprivlačne male kuće u malom gradu Veliko Tarnovo, za koje nitko nije bio zainteresiran i moglo ih se kupiti za mali novac. Sada sam razvio projekt i dobio stvarnu priliku da ga realiziram.

Kako vidite svoju poziciju u ovom projektu? Po čemu se vi kao umjetnik razlikujete u odnosu na ljude koji se inače bave sličnim projektima?

– Ovo je moj umjetnički rad, ali zašto sam pozvao arhitekte? Uvijek su potrebni arhitekti za gradnju pravih kuća, iako ih ja zovem skulpture. No, i zbog službene promocije projekt treba biti realiziran u suradnji s arhitektima. Imam zamisli koje želim realizirati i volim ih raspraviti s drugim umjetnicima i arhitektima, jer tako projekt postaje bogatiji. Imam jasnu ideju što želim, ali volim čuti i što drugi imaju za reći. Neki put me te ideje iznenade i izgledaju mi bolje od mojih. Tako da zajednički slažemo sve ideje u jedinstvenu cjelinu. U svojem se radu uvijek trudim uključiti druge ljude, u razvojnom dijelu procesa i prilikom realizacije.

Prednost podrijetla

Tko plaća radnike?

– Imam vlastiti budžet, što je samo jedan dio novca kojim raspolažem. Zatim, kada imate izložbu u muzeju, posebno ako je samostalna, također dobijete izvjesnu sumu novca koju možete djelomično uključiti u projekt, a tu su i sponzori koji imaju važnu ulogu. Većina je sponzora sa Zapada. Primjerice, za izložbu u bečkom MUMOK-u sponzor je kompanija iz Austrije, koja ima predstavništvo kao građevinska tvrtka u Bugarskoj. Oni će pomoći u gradnji, ali će koristiti moj rad, skulpturu i kuće, za vlastitu promociju.

Što očekujete od tog projekta? Nije li pomalo utopistički?

– Vjerujem da je ovo umjetnički projekt, a umjetnost nije uvijek, ili gotovo uvijek nije, realistična. Ali, priznajem da sam razmišljao o mogućoj negativnoj strani projekta, kad kažeš da si iz Bugarske ljudi pomisle na situaciju koju imamo kod kuće. Istina je da u toj zemlji stvari samo djelomično funkcioniraju, ali stoga ima dovoljno prostora za razvoj. Vidim to kao nešto pozitivno. Smatram da u tom dijelu Europe ima potencijala da se razvije nešto novo. Ovakav tip projekata ne može se razviti u Njemačkoj, Švicarskoj, Francuskoj... To je ono što me zanima u toj regiji i koristim to što poznajem tamošnje strukture, znam jezik i način na koji stvari funkcioniraju. Živio sam tamo 22 godine.

Plamen Dejanoff, jedan od najkontroverznijih europskih umjetnika mlađe generacije, u Galeriji Miroslav Kraljević predstavio je svoj novi projekt *Planets of Comparison* u kojemu, uz pomoć zapadnoeuropskog kapitala i služeći se širokom mrežom osobnih kontakata u svijetu umjetnosti i kulture, uz pomoć velikih europskih kulturnih institucija i u suradnji s vodećim europskim arhitektima svoje generacije – započinje raditi na višegodišnjoj obnovi i redizajnu starih kuća u bugarskom gradiću Velikom Tarnovu. Namjera mu je tamo, na kulturnoj periferiji (nove) Europe, stvoriti atraktivan i dinamični kulturni centar u kojem će veliki europski muzeji i institucije dobiti svoje *depandanse*. Obnova i redizajn prvog objekta ostvaruje se u suradnji s Muzejom moderne umjetnosti, Zakladom Ludwig iz Beča. Arhitektonske projekte izradili su neki od najpopularnijih mladih arhitektonskih timova u Europi, kao što su Kuhn/Malvezzi, Wiederin/Konzett i Vadrot/Mazelaygue. Projekt će u Zagrebu bit predstavljen po prvi puta, a kao dio prezentacije projekta Galerija Miroslav Kraljević i njemačka izdavačka kuća Revolver – Archiv für aktuelle Kunst izdali su prateću publikaciju – knjigu umjetnika *Planets of Comparison* s projektnim prijedlozima izgradnje MUMOK kuće u Bugarskoj te tekstovima Edelberta Koeba (direktora Muzeja moderne umjetnosti iz Beča), berlinskog kustosa i galeriste Jana Winkelmanna te Antonie Majače, voditeljice Galerije Miroslav Kraljević.
"Mogli bismo ustvrditi da se u slučaju Tarnova radi ipak, prije svega, o izvrsnoj ideji koju malo tko drugi u umjetničkom svijetu uopće može s takvom elegancijom i neposrednošću realizirati. Pri tome, spomenik se ovom prilikom podiže umjetnosti (i/li njenim institucijama), kulturnoj 'periferiji', te na koncu ali ne i najmanje važno – samom umjetniku. U svakom slučaju, posljedice gotovo sigurno ne mogu biti loše ni za koga od uključenih. Naposljetku, možda upravo u toj činjenici i leži temeljni ironijski, ako već ne subverzivni obrat ideje o novom umjetničkom centru u malom bugarskom gradu: Dejanoff to naprosto može izvesti pa, stoga, zašto to i ne bi izveo?!" (iz teksta A. Majače).

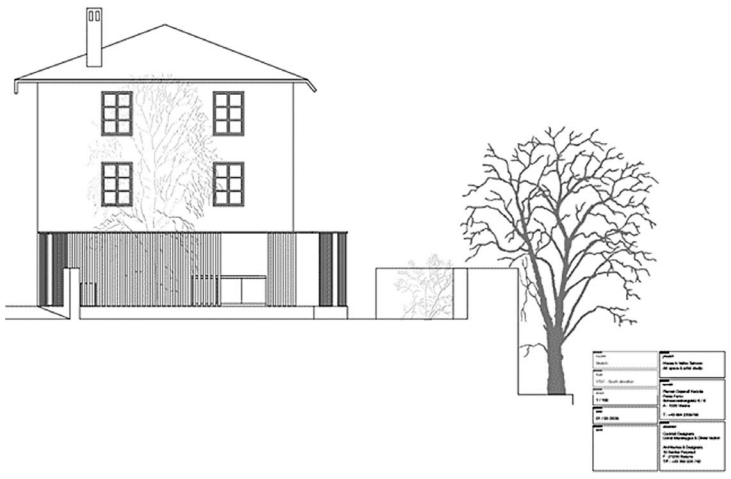

Kad kažeš da si iz Bugarske, ljudi pomisle na situaciju koju imamo kod kuće. Istina je da u toj zemlji stvari samo djelomično funkcioniraju, ali stoga ima dovoljno prostora za razvoj. Vidim to kao nešto pozitivno. Smatram da u tom dijelu Europe ima potencijala da se razvije nešto novo. Ovakav tip projekata ne može se razviti u Njemačkoj, Švicarskoj, Francuskoj

Utopistički? Ne znam. Siguran sam da će uspjeti.

Zašto baš Veliko Tarnovo?

– Razmišljao sam u početku gdje bih sve mogao realizirati projekt. U Sofiji bi bilo atraktivnije, ali bitno je projekt ostvariti u gradskom središtu, a u Sofiji to nije bilo moguće. I nisam želio sagraditi jednu kuću nego seriju kuća i to tako da budu blizu jedna druge. U Sofiji sam projekt mogao realizirati na periferiji grada, što mi nije bilo zanimljivo. Htio sam da to bude u centru, na glavnoj ulici, bez obzira što će to biti malen gradić. Tako sam došao u Veliko Tarnovo. Osim toga, moji djed i baka tamo su živjeli, tako da poznajem grad i često sam u njemu boravio. To je jedan od ljepših gradića u Bugarskoj, s graditeljskom tradicijom.

Ispolirani objekti kao mamac za investitore

U Galeriji Miroslav Kraljević izložili ste instalaciju povezanu sa sponzorima koji su sudjelovali u vašim prijašnjim radovima...

– U ovom slučaju nije riječ o povezanosti za sponzore, nego o povezanosti s mojim prethodnim iskustvom i projektima koje sam prije ostvario, koje sam realizirao s BMW-om ili MandM'som. Ali riječ je i o još nečemu. Kada sam se odlučio za projekt u Bugarskoj, mnogi su me pitali: "Može li se u Bugarskoj ovo napraviti?"

ili "Možemo li tamo vjerovati ljudima?". Zamislio sam da prvo realiziram već postojeće objekte, skulpture svojih prijašnjih radova koje sam oblikovao u luksuznoj produkciji na Muranu i u Carrari. Ponovo sam tu seriju objekata izveo u Bugarskoj i svi su rekli da izgleda fantastično. Nije važno što je bila riječ o malim formama, to je značilo da, ako možemo napraviti to, onda možemo i nešto veće. To je bio prvi korak da se razuvjere svi oni koji su negativno i sa strahom u početku gledali na projekt, misleći da će propasti. Male kopije izgledaju ispolirano, skupo, ljudi me pitaju: "Što je to, izgleda lijepo?". Odgovaram: "To je mali objekt koji sam proizveo u Bugarskoj". Onda oni začuđeno pitaju: "A vi to tamo možete napraviti, možda bih onda i ja mogao nešto tamo izvesti?".

Na izložbi, jedna od skulptura je slomljena...

– To je rezultat slučajne nezgode, koja se dogodila sat vremena prije otvorenja izložbe, ali bit će popravljena i ponovo izložena idući tjedan.

To unosi novo značenje u djelo/izložbu?

– To sam i ja pomislio, ali sam situaciju istodobno iskoristio za raspravu s ljudima koji su došli na izložbu, na temu kako da to popravimo.

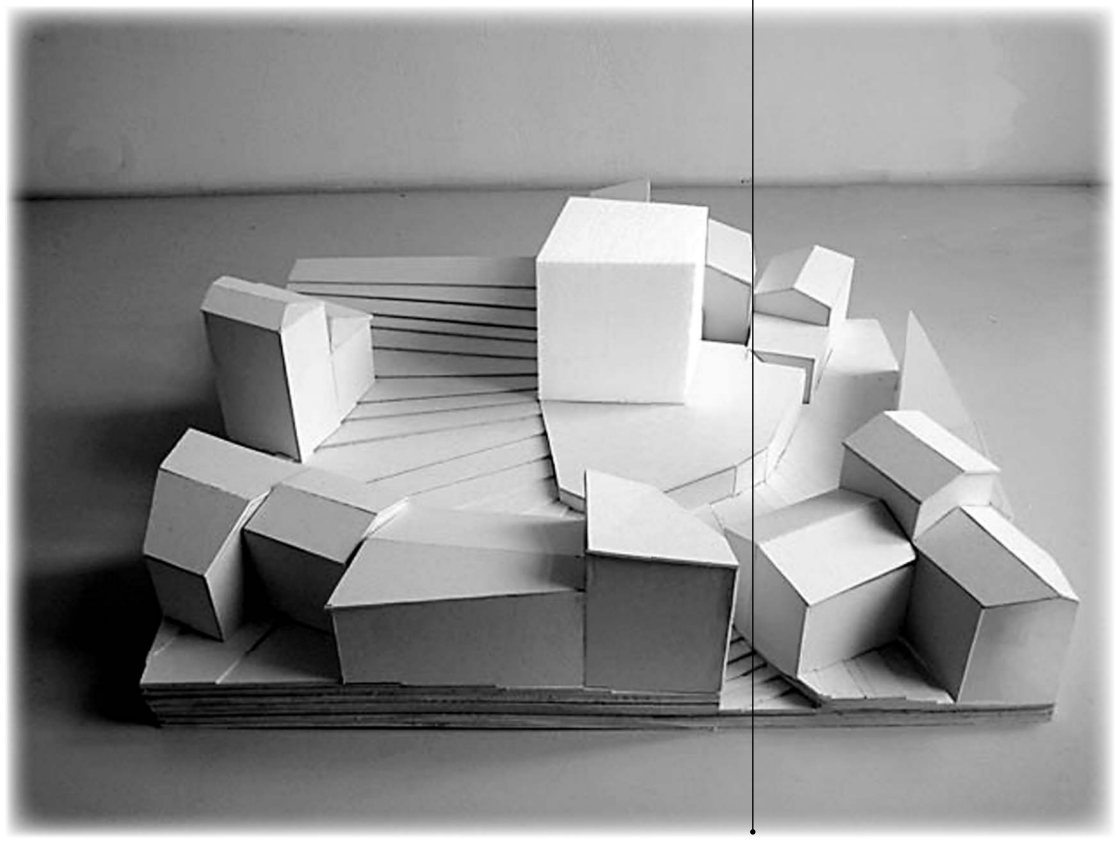

Prva će kuća postati službeni depo Muzeja suvremene umjetnosti iz Beča. Znači da će bečki muzej imati veliku kuću u Beču i malu u Velikom Tarnovu u Bugarskoj. Ostale će kuće biti izdavačke, privatno-kolekcionarske… Tako da ćete u Velikom Tarnovu, malom bugarskom gradiću, imati grupaciju važnih suvremenih umjetničkih institucija

Svakodnevnica kao umjetnički kontekst

Prije nekoliko godina u Zagrebu ste imali svoju prvu izložbu* On Holiday *zajedno sa Swetlanom Heger. Je li se otada promijenio vaš način rada? Ili je osnovna ideja ostala ista...?

– Naravno da postoji osobni razvoj, sve se razvija, u smislu nadogradnje. Projekt na kojem sada radim je drukčiji, ali pretpostavljam da je struktura rada u osnovi ostala ista. Mislim da sam zadržao isti način mišljenja. Koristim jednostavne svakodnevne situacije i stavljam ih u umjetnički kontekst, i tu ih, tijekom izložbe, pokušavam raspraviti. U projektu *On Holiday* i drugim prijašnjim radovima iznajmljivao sam prostor, a sada idem u drugom smjeru, ali i dalje pokušavam dislocirati izložbe, jednu u Beč i jednu u Veliko Tarnovo, i naravno tamo izgraditi svoju arhitekturu i strukturu.

Kako vidite svoj rad u sustavu umjetnosti? Istražujete li temelje na kojima on počiva?

– Ne istražujem strukturu, mislim da je to pogrešno. S mojeg stajališta, uključujem se u postojeću strukturu i koristim je. Za mene je to važno, jer ta je struktura oko tebe i s njom se moraš nositi. Prilično je jednostavno. Imaš izložbu u Zagrebu, za to imaš određenu sumu novca, znaš tko je sponzor. Ne ignoriram tu situaciju. Pomaže mi ako uspijem povezati sve mogućnosti koje imam u postojećoj strukturi. Ponekad je istražujem, kad je potrebno uključim to u svoj rad ali samo ako je meni važno to učiniti. z

k

Beethoven od krvi i mesa

Trpimir Matasović

Možda je upravo to i bio pravi izazov mađarskom umjetniku – sa sve samo ne idealnim suradnicima izvući maksimum iz glazbe kojoj većina već odavno prilazi *zdravo za gotovo*, bojažljivo zaobilazeći sve njezine dublje i uvelike još nedokučene slojeve

Koncert Zoltána Kocsisa i Zagrebačke filharmonije, Koncertna dvorana Vatroslava Lisinskog, Zagreb, 17. lipnja 2005.

Zoltán Kocsis svakako je jedan od najboljih, ali i najzanimljivijih pijanista današnjice, u što smo se i u Zagrebu mogli uvjeriti već više puta. Jedna od tajni njegove umjetničke neodoljivosti leži i u nepredvidljivosti. Svojim izrazito osobnim i neortodoksnim pristupom svakom izabranom djelu on uvijek iznova iznenađuje, provocira, ali, u konačnici, i oduševljava. Relativno nov element u njegovoj karijeri je i dirigiranje, u kojem primjenjuje gotovo ista načela kao i u svom pijanizmu. Čuli smo to već lani, kada je u dvostrukoj, pijanističko-dirigentskoj ulozi gostovao s Mađarskom državnom filharmonijom.

U istoj dvostrukosti pojavio se Zoltán Kocsis i za svog najnovijeg zagrebačkog nastupa, no ovaj put pred Zagrebačkom filharmonijom. Vanjski okvir, dakle, nije tako bajan kao onaj prošlogodišnji, jer naš se orkestar po kvaliteti ipak ne može mjeriti s istovrsnim budimpeštanskim ansamblom. A da bi si dodatno otežao posao, Kocsis se latio djela skladatelja koji ima sakrosanktnu poziciju i među pijanistima i među dirigentima – Ludwiga van Beethovena. Pritom niti *Četvrti glasovirski koncert* niti *Šesta simfonija* nisu ni najtipičnija ni najatraktivnija, a zacijelo ni najjednostavnija djela toga skladatelja. No, možda je upravo to i bio pravi izazov mađarskom umjetniku – sa sve samo ne idealnim suradnicima izvući maksimum iz glazbe kojoj većina već odavno prilazi *zdravo za gotovo*, bojažljivo zaobilazeći sve njene dublje i uvelike još nedokučene slojeve.

Fenomen alijenacije

I opet je Kocsis pokazao veliku dozu individualnosti, da ne kažemo osobenjaštva, i neortodoksnosti. To, naravno, nije rijetka pojava u glazbenom svijetu – sjetimo se samo Ive Pogorelića – ali je Kocsis ipak u nečemu izniman. Naime, on se ne služi skladateljem – u ovom slučaju Beethovenom – kako bi iznio neki svoj osobni glazbeni svjetonazor, nego, naprotiv, svojim pristupom želi podcrtati one elemente autorove osobnosti koji na osobit način korespondiraju s našim vremenom. Konkretno, Kocsisa kao da kod Beethovena posebno intrigira fenomen alijenacije. Izbor predstavljenih djela svakako bi išao u prilog toj tezi – jer, dok su u isto vrijeme skladana *Peta simfonija* i glasovirski koncert istog rednog broja izrazito *javna* djela, i pretposljednji koncert za glasovir i *Pastoralna simfonija* skladbe su naglašene *privatnosti*. U tom smislu, Kocsis kao solist i dirigent u *Četvrtom glasovirskom koncertu* ne gleda niz od tri zatvorena stavka, nego jedinstvenu dramaturšku cjelinu. Sukob između pojedinca-pijanista i kolektiva-orkestra u njoj prolazi kroz tri faze – od gotovo potpune razdvojenosti i otuđenosti u prvom stavku, preko neobičnog konflikta u središnjici djela, sve do gotovo orgijastičnog finala, u kojem pojedinac nalazi zajednički jezik s kolektivom, ne gubeći pritom svoju vlastitost.

Nostalgija za zaboravljenim korijenima

Nesavršenosti unutar kolektiva, to jest orkestra, pa čak i u komunikaciji između pijanista-dirigenta s ansamblom, u takvoj su se koncepciji, zapravo, pretvorile gotovo u prednost, koja je samo dodatno podcrtala osnovnu ideju. Isto vrijedi, ali na drukčiji način, i za Kocsisevo čitanje *Pastoralne simfonije*. I tu je mađarski umjetnik naglasio još jednu i danas suvremenu temu – onu o nostalgiji urbanog pojedinca za zaboravljenim ruralnim i/ili "prirodnim" korijenima. Premda je fizička udaljenost između grada i sela u Beethovenovo vrijeme bila manja nego u današnje, i kod njega je jasno da pokušava oponašati modele koji predstavljaju idilični ideal jednostavnosti, ali koji mu, istovremeno, nisu više posve bliski. "Prirodno" se tu susreće s "umjetnim", a pseudofolklorni elementi sa sofisticiranim skladateljsko-tehničkim postupcima. No, Kocsis ipak uspijeva istaknuti onu crtu prostodušnosti kojoj je (doduše, s tek djelomičnim uspjehom) težio i Beethoven. A zahvaljujući povremenim nespretnostima Filharmonijinih glazbenika, štih je seoskoga glazbovanja samo još dobio na autentičnosti – no, ponovo, na korist cjelokupne koncepcije. Jer, kroz Kocsisevu vizuru, Beethoven nam se ukazuje kao čovjek od krvi i mesa, kojeg ne treba voljeti samo zbog njegove genijalnosti, nego, možda čak i više, zbog njegove nesavršenosti. A skladateljevo otuđenje i žudnja za zaboravljenim korijenima danas su nam vjerojatno još i bliskiji nego njegovim fizičkim suvremenicima. z

Drukčije od drukčijeg

Neda Galijaš

Takvu raznolikost izvođača iz cijelog svijeta, gdje jedni pokušavaju svoje korijene prikazati što je moguće autentičnije, a drugi tradicijsko povezuju s aktualnošću vremena u kome živimo, u tako se koncentriranom obliku ne može niti često niti svagdje doživjeti

Uz program 21. druge godbe, Ljubljana, od 6. do 11. lipnja 2005.

Međunarodni festival Druga godba, koji već dva desetljeća obogaćuje slovensku festivalsku ponudu šarenilom tradicijskih, drukčijih svirki iz cijeloga svijeta i ove je godine uspješno obavio svoju misiju. Petnaest solista i grupa iz dvanaest država je ljubljanskoj publici ponovo dočaralo paletu glazbenih pristupa, koje je više puta teško odijeliti. Nepisano je pravilo da se Druga godba iz godine u godinu događa na Plečnikovim Križankama, gdje je poseban ugođaj doživljavanja takve egzotične glazbe. Ali, zbog sve većih financijskih troškova, već je nekoliko godina koproducent festivala i Cankarjev dom, te se zato prva tri dana koncerti događaju u tom hramu kulture. Riječ je o koncertima koji su tehnički zahtijevniji, a i potreban im je mirniji, dakle zatvoren prostor. Tako je u Linhartovoj dvorani Cankarjeva doma većinom odzvanjala tradicijska glazba središnje Azije. Publika je prve večeri festivala bila oduševljena nastupom vokalno-instrumentalnog muškog kvarteta višeglasnoga grlenog pjevanja Huun Huur Tu iz stepske pokrajine Tuva u Sibiriji, koji su se već predstavili na Drugoj godbi 1996. Ovaj put su se, uz solistički nastup, uspješno udružili s mladim švicarskim duom Stimmhorn, koji svira različite švicarske rogove u kombinaciji s gitarom i različitim vrstama harmonika te jodlanjem.

Slijedila je zanimljiva improvizacijska jazz večer s dvostrukim koncertom klavijatura – nastupili su mlada Ruskinja Evelyn Petrova, virtuoz na harmonici, i talijanski majstor na klaviru Livio Minafra. Treće večeri su na svoje došli sladokusci neokrnjene tradicije. Tengir Too (kirgiska brdska glazba) izvodio je akustičku glazbu uz pratnju autentičnih instrumenata iz Kirgistan. Slijedila je šesteročlana duhovna grupa zvana Pjesme i glazba Badahšana (jug Tadžikistana), izvodeći duhovne napjeve *maddah*, te Šašmakamska akademija iz Tadžikistana s repertoarom klasične glazbe muslimanskog porijekla sa sufijskom lirikom uz tradicionalni ples.

Otočni karneval

Drugi dio drugogodbaške kilometrine se posljednja tri dana preselio na Križanke. Tu se obično događaju živahniji koncerti nabijeni plesnom energijom. Već prva večer na Križankama odjekivala je od svirke petnaesteročlankog bubnjarskog orkestra Renegades Steel-Band Orchestra s Trinidada. Ovi nevjerojatni glazbenici za svoju glazbu koriste otpadne kante za smeće, bačve za goriva i druge metalne posude – i to šezdeset čeličnih kanti različitih formata! Inače, priča o čeličnim bubnjevima seže još u prvu polovinu 19. stoljeća, kada su na Trinidadu ukinuli ropstvo. Tada su oslobođeni ljudi izmislili noćnu procesiju pjevanjem i plesanjem, koja je kasnije prerasla u pravi otočki karneval. U početku su za ritam koristili afričke bubnjeve, ali su ih vlasti krajem 19. stoljeća zabranile. Umjesto njih, počeli su koristiti bubnjeve od bambusa, a potom kante za smeće i limene posude. Posebnost tih glazbenika je da iz čelika izvlače najnevjerojatnije melodije i zvukove. Na temperamentan način prerađuju svjetske zabavnoglazbene hitove, rock, reggae, latino, jazz, filmsku glazbu, pa i klasiku. Tako smo iz njihovih kanti čuli nevjerojatno dobro izvođenje skladbi Boba Marleyja, Glenna Millera, Glorije Estefan, kao i klasiku Čajkovskog, Straussa – za njih nema prepreka! Svemu tome se pridružuje i njihova domaća karipska glazba, poznata pod imenom kalipso. I plesna atmosfera uz njih je potpuna!

Malijski gitarist Djelimady Tounkara je sa šesteročlanom grupom dočarao laganu glazbu crne Afrike, ugodno za uho i oko. Tounkara njeguje tradiciju griota, zapadnoafričkih profesionalnih glazbenika, pjevača i plesača, koji su i danas nenadomjestivi kao pratioci raznih obreda i svečanosti. Pjesme izvode na plemenskom jeziku *mandinga*. Ovaj "heroj gitare" suvremene malijske glazbe ujedno je i jedan od njezinih začetnika. Njegov glazbeni put doveo ga je do vrha popularnosti u njegovoj zemlji te do prepoznatljivosti na međunarodnoj sceni. Počeo je kao suosnivač i dugogodišnji član grupe Super Rail Band de Bamako, u kojoj su počinjali i Salif Keita te Mory Kanté. Nakon skoro tridesetogodišnje vjernosti tom bandu, u ovom je tisućljeću počeo sa samostalnom karijerom. Uz Tounkara nam se dogodila milozvučna i nježna plesna zabava.

Simpatičnom i energičnom Danyelu Warou iz Reuniona (afričkog otoka pod francuskom upravom) pripao je zaključni koncert te večeri. Bio je to poseban glazbeni doživljaj – šteta što vrijeme nije bilo naklonjeno. Naime, te se večeri jako rashladilo, pa mnogi ljubitelje drugogodbaške glazbe ipak nisu izdržali do trećeg koncerta te večeri, tako da su Waroa nažalost dočekali malobrojni, ali najizdržljiviji. Waro, kao aktivist i borac za uvođenje kreolskog jezika kao službenog, posreduje poruku o ravnopravnosti svih preko živahne tradicijske glazbene vrste *maloya*, koja je nastala pjevušenjem radnika na plantažama. U izvođenju Warojeva kvinteta *maloya* zvuči rockovski energično i vrlo uvjerljivo. Osim što svira, pjeva i bori se za jezična prava, izrađuje i razne tradicijske instrumente, koje, naravno, koristi u svojim nastupima. Tako smo imali priliku upoznati neobičan instrument *kayanm*, poput rifljače, ispunjen nekim zrnatim sadržajem, koji se drži objema rukama u vodoravnom položaju, te trzanjima i zibanjima stvara neobične zvukove poput prelijevanja i sipkanja pijeska. Vrlo zanimljivo.

Cirkusantski jazz

Pretposljednju i posljednju večer započele su vrlo zapažene slovenske grupe Čompe i Olivija, koje su iskoristile nastup na Drugoj godbi za predstavljanje svojih prvenaca. Za obje je grupe karakteristična višeslojnost glazbenih žanrova, maštovito korištenje harmonike i prepoznatljiv zvuk. Posebno su Čompe bili pravo osvježenje svojim teatralno kabaretskim nastupima. Što i ne čudi, jer grupu vodi Janez Škof, profesionalni glumac (član ansambla ljubljanske Drame) i, naravno, pjevač i harmonikaš.

Najveće oduševljenje te večeri, a za mnoge i ovogodišnjeg izdanja Druge godbe, bili su spektakularni Japanci Shibusashirasu Orchestra. Ljubljanskoj publici su već poznati, jer su na ovom festivalu bili 1997. Riječ je o atraktivnom trideseteročlanom cirkusantsko-jazzerskom orkestru. Njihova se glazba zasniva na jazz improvizaciji, ali se glazbena konstrukcija neprestano izmjenjuje, jer se crpi iz različitih glazbenih žanrova, uz vrlo naglašenu ulogu plesača i drugih umjetnika. Od samog su početka zahtijevali pozornost umiješavši se među publiku s raznim puhačkim instrumentima, tako da smo dobili osjećaj kao da smo zalutali na Guču, a ne na Drugu godbu. Od samog početka su zaokupljali svu našu pozornost: dvije žene odjevene u gejše plesale su i više puta se preodijevale, drugi (muškarci i žene) su plesali kao buto plesači, a kad smo već mislili da je kraj, slijedio je izlazak buto plesača s razgranatim granama u ustima, na čijim krajevima je bila zapaljena vatra. Njihova slika na pozornici s brojnim članovima bila je hipnotična. Svi smo buljili u njih tridesetero na sceni, a svaki je na svoj način bio zanimljiv, tako da smo se pogledima šetali od jednih do drugih, ali oni su se preoblačili i ponovno vraćali s drukčijim sadržajem… I tako smo se svi vrtjeli u krug i nismo mogli maknuti pogleda sa scene na bilo što drugo.

Mnogi su kasnije kupovali njihove CD-e (po čak 20 eura), ali zvučni zapis ne može

dočarati njihov scenski nastup s brojnim teatralnim elementima, koji su se non-stop izmjenjivali, a čini mi se da su uistinu odsvirali samo četiri, pet skladbi, ali zato kilometarskih.

Arapski pop

Posljednji koncert posljednje večeri pripao je arapskom popu – kralju *raia*, četrdesetpetogodišnjem Alžircu Khaledu. I njega je ljubljanska publika već imala prilike čuti na ovom festivalu 1999. Njegova je glazba vrlo raznolika, jer je crpi iz različitih glazbenih izvora. Koketira s fankom, soulom, reggaeom i drugim urbanim zvukovima Afrike, zapadne Europe i tipične američke glazbe. Inače, Khaled je kao *rai* pjevač među islamskim fanaticima u svojoj državi naletio na veliki otpor i prognan je iz Alžira, pa zato živi u Francuskoj. Za *rai* kaže da je folklorna glazba koja izražava krik ljubavi, i upravo zato je bila dugo osporavana u Alžiru, u kojem se ne smije naglas reći da volite ženu, nego, recimo, golubicu. Tradicijskom arapskom obliku *rai*, koji se kroz stoljeća napajao različitim tradicijama, dodavali su zapadne glazbene oblike kao i instrumente – sintesajzer, ritam mašine, električne gitare itd. Khaled povezuje orijent mješavinom funka i novih urbanih zvukova. Vrhunac popularnosti po cijelom svijetu dostigao je 1996. romantičnom baladom Aicha (Ajša), koja je i ovaj put raspametila publiku u Križankama, toliko da Khaled uopće nije trebao pjevati, samo je vidljivo dirnut sa smješkom odobravao ljubljansku euforiju.

Ljubitelja drukčije glazbe je u Sloveniji mnogo, na što ukazuje i drugo desetljeće postojanja ovog festivala, koji bez publike, naravno, ne bi ustrajao tako dugo. Takvu raznolikost izvođača iz cijelog svijeta, gdje jedni pokušavaju svoje korijene prikazati što je moguće autentičnije, a drugi tradicijsko povezuju s aktualnošću vremena u kome živimo, u tako se koncentriranom obliku ne može niti često niti svagdje doživjeti. To dokazuje i publika, koja je, sudeći prema posjećenosti, uvijek gladna takve drukčije glazbe.

Pobjednička karta

Trpimir Matasović

Redateljica Dora Ruždjak-Podolski u startu je donijela vrlo bitnu odluku – ne činiti od ovog mjuzikla ono što on nije. Ona tako ispravno prepoznaje da je ovdje, u osnovi, riječ o standardnom primjeru žanra koji se temelji na uravnoteženom izmjenjivanju šlagera, vodvilja i neizostavnih srcedrapateljnih prizora

Elton John, *Aida*; Gradsko kazalište Komedija, Zagreb, 20. lipnja 2005.

Mjuzikl je oduvijek bio jedna od osnovnih odrednica repertoara kazališta Komedija, a posljednjih se godina Komedija (ponovo) latila i ambicioznijih projekata tog tipa, od kojih je većina izvođena i u većim prostorima od onog matičnog – Koncertnoj dvorani Vatroslava Lisinskog i na pozornici na Jarunu. I premda se pritom stvarala (i stvorila) respektabilna ekipa kvalitetnih izvođača, mahom mlađe generacije, na te je projekte gotovo redovito kao režiser bio *pretplaćen* Vlado Štefančić, koji bi nezanemarivu kreativnu energiju ansambla kanalizirao prema, u konačnici, površnim revijama bez ikakve dublje razložnosti. Ne dovodeći u pitanje Štefančićeve ranije zasluge za popularizaciju mjuzikla u Hrvatskoj, ipak je sreća da je njegovoj eri konačno došao kraj, te da su njegovo mjesto zauzeli mlađi, svježiji i inovativniji kadrovi. Znakovi novog vremena promptno su prepoznati u javnosti: *Chicago* je prošle godine odmah postao jednim od najvećih hitova sezone, a autorski je tim (redateljica Dora Ruždjak-Podolski, koreograf Igor Barberić i dirigent Dinko Appelt) posve je zasluženo skupno dobio Nagradu hrvatskog glumišta.

Razvodnjena i zaslađena reinterpretacija

Igrajući očito na *pobjedničku kartu*, u Komediji su isti autorski tim angažirali i za još jedan projekt koji će nesumnjivo još neko vrijeme puniti i kazalište na Kaptolu, ali i pozornicu na Jarunu – *Aidu* Eltona Johna i Tima Ricea. Nema sumnje da nije bilo lako latiti se novog izazova nakon uspjeha *Chicaga*, posebice s obzirom na to da je *Aida* potpuno drukčije koncipirano glazbeno-scensko djelo – dok je u *Chicagu* prisutno konstantno ispreplitanje glume, pjevanja i plesa, i to u osobama istih izvođača, u *Aidi* su stvari postavljene na tradicionalniji način. Glazbeni brojevi tako zauzimaju središnje mjesto, dijalozi samo popunjavaju dramaturške praznine, a plesni su brojevi manje-više jasno odijeljeni odpjevanih. K tome, tu je, barem podsvjesno, i breme Verdijeve *Aide*, opernog remek-djela od kojeg je istoimeni mjuzikl Eltona Johna preuzeo dramaturšku okosnicu. Pritom je ne osobito sretna okolnost da su odnosi među likovima mnogo plošniji nego kod Verdija – tako je u mjuziklu jasno prisutna podjela na *good guys* (Aida, Amneris i Radames) i *bad guys* (njihovi očevi – Amonasro, Faraon i Zoser), pa se cijeli siže na koncu odlično uklopio u *crno-bijeli svijet* i inače karakterističan za sve što izlazi iz Disneyeve produkcije.

Pristupajući tako donekle razvodnjenoj i zaslađenoj reinterpretaciji općepoznate priče, redateljica Dora Ruždjak-Podolski u startu je donijela vrlo bitnu odluku – ne činiti od ovog mjuzikla ono što on nije. Ona tako ispravno prepoznaje da je ovdje, u osnovi, riječ o standardnom primjeru žanra koji se temelji na uravnoteženom izmjenjivanju šlagera, vodvilja i neizostavnih srcedrapateljnih prizora. Ipak, pritom nije zanemarila svoja iskustva s opernom pozornicom. Reference na operne konvencije, i to ne samo one iz Verdijeve *Aide* tako su gotovo konstantno prisutne – doduše, u diskretnim naznakama, ali još vrlo prepoznatljivo. Redateljica je također i te kako svjesna da je dinamičnost scenskih zbivanja ključna u postavljanju svakog glazbeno-scenskog djela, a posebice mjuzikla. Nema kod nje pukog pjevanja *na rampi* – čak i ondje gdje glazbeni broj gotovo da nameće statičnost, ona ga obogaćuje dodatnim scenskim zbivanjima, pri čemu izrazito bitnu ulogu ima i još jednom odlična (ovdje povremeno upadljivo *montažstrojevska*) koreografija Igora Barberića.

Ironiziranje *egipatskih* stereotipa

Općenito uzevši, za uspjeh su predstave podjednako bitni svi članovi autorskog tima. Ivo Knezović tako je kreirao jednostavnu i funkcionalnu scenografiju koja tek povremeno i nenametljivo unosi elemente *egipatske* ikonografije, a još je značajniji i njegov doprinos pri oblikovanju svjetla, čime se bitno pridonijelo dojmljivosti ključnih dramaturških momenata. Mirjana Zagorec potpisuje pak kostime koji stiliziraju, ali i povremeno (kao u prizoru *modne revije*) urnebesno ironiziraju *egipatske* stereotipe.

Pod vodstvom iz projekta u projekt sve boljeg dirigenta Dinka Appelta, svi su solisti ostvarili upečatljive interpretacije. Iskakala je odlična, čas potresna, čas iznimno snažna Aida Renate Sabljak, dok se Đani Stipaničev kao Radames još jednom potvrdio kao pouzdan, premda ponešto plošan nositelj glavne muške uloge. Ipak, kao i u Verdijevoj *Aidi*, dobra Amneris može zasjeniti i ljubavni par protagonista, a tako je, zahvaljujući Danijeli Pintarić, bilo i ovdje. (Usput budi rečeno, autor ovih redaka ne može se oteti dojmu da ovu ulogu Elton John kao da je pisao za samog sebe.) Bio je tu i niz kvalitetnih pjevača u manjim ulogama, ponajprije Ervin Baučić kao dijabolični Zoser, ali i izvrstan debitant Nikola Milat kao Mereb.

Naposljetku, i mala preporuka onima koji požele vidjeti Komedijinu *Aidu*: pričekajte jesen. Jer, ovo je predstava koja je, za razliku od nekih drugih sličnih Komedijinih produkcija, rađena primarno za kazalište, a ne za veliku pozornicu na Jarunu, na kojoj zacijelo neće jednako dobro funkcionirati. Dakle, pričekajte, i strpljenje će vam se isplatiti.

kazalište

Dnevnik prvog tjedna

Grozdana Cvitan

Uz 45. međunarodni dječji festival – Šibenik, od 18. lipnja do 2. srpnja 2005.

Novinari Nore članovi su male radionice iz šibenskih osnovnih škola. Gledaju programe na festivalu, pišu dojmove i iste večeri svoje tekstove donose u *Bilten*. Izbor pred vama njihovo je viđenje prvih sedam festivalskih dana

18. lipnja

Svečano otvorenje

Noćas, 18. 06. 2005. u 21h održavalo se svečano otvorenje 45. međunarodnog dječjeg festivala u Šibeniku.

Julia i Romeo se zvao dio predstave koju je izvodilo talijansko kazalište. U tom dijelu se najviše plesao balet. Iako mi je bilo dosadno, na kraju je bio veliki pljesak.

Ipak, dobro raspoloženje mi je vratio prekrasan vatromet. Tako mi je završio prvi dan 45. međunarodnog dječjeg festivala.

Ivan Bukić, *3. r. o. š.*

19. lipnja

Mix Grimmovih bajki

Najmlađa šibenska publika rado ide u kazalište.

Mix Grimmovih bajki večeras ih je oduševio. Bilo je puno pjesme, plesa i raznolikih maski. Glumci su na domišljat način prikazali svih pet priča. Publika je svaku priču popratila burnim pljeskom. Bilo je vrlo lijepo.

Dora Josipović, *3.r.o.š.*

Mačka pleše Bum Bum

U nedjelju se na Ljetnoj pozornici održala predstava *The cat dances Bum-Bum* što u prijevodu znači *Mačka pleše Bum-Bum*. To je vrsta nekog plesa. Ta plesna skupina je iz daleke zemlje Indije. Bilo je jako uzbudljivo gledati indijski ples.

Tako mi je završio drugi dan 45. MDF-a.

Filip Bakula, *5.r.o.š.*

Mačka koja je imala plan

Predstava je kasnila s početkom 10 minuta. Izvodili su je Ryan International Drama Group iz New Delhia, Indija. *Mačka pleše boom-boom* je priča o tri brata koji su izgubili oca. Nakon njegove smrti svaki sin je naslijedio neku životinju. Najstariji sin je naslijedio konja , srednji magarca, a najmlađi crnu mačku. Mačka se na indijskom kaže Bili. Starija braća su mu se rugali zato što mačka ničemu ne služi . Te je uvrede čula i mačka pa je odlučila pomoći svom gospodaru, tako da je otišla na indijsku tržnicu i otplesala par plesova i zaradila mnogo novca. Mačkin plan bio je da ode do kralja i da mu predstavi svog gospodara i njegovo bogatstvo. Mačka je prijevarom dobila dvorac, tamo je dovela svog gospodara kojeg je ubrzo posjetio kralj . Kralj je oduševljen mačkinim gospodarom te mu je ponudio svoju najmlađu kći za ženu.

Priča završava plesom koji potječe iz sjeverne Indije, a taj ples se zove Bangal. U publici su bila najbrojnija djeca koja su poludjela za Indijcima. Predstava je završila snažnim pljeskom.

Anita Pauk, Edita Bllaca i Petra Stunje, *7. r. o. š.*

Roboti

Jučer se, gdje i prošle godine, trebao prikazivati film *Roboti*, ali umjesto toga (valjda greškom) prikazivan je *Shrek 2*. Već sam gledao taj film i bio mi je super, ali sada kada sam vidio sinkroniziranu verziju ovo mi je najgori film koji sam ikad gledao. Kao i svake godine bilo je boca, ali ovaj put i gađanja zračnim pištoljima i vodenim balonima. Pošto mrzim engleske filmove sinkronizirane na hrvatski, nisam mogao izdržati to mučenje duže od pola sata. Nisam bio jedini.

Šimun Baković, *7. r.*

20. lipnja

Premalo mjesto za predstave

Sinoć je bila održana lutkarska predstava *Sretna obitelj* na malo čudnijem mjestu od ostalih. To je bila galerija sv. Krševana. Mislim da je to premalo mjesto za održavanje takvih predstava. Za očekivati je bilo da su publika bila djeca. Uistinu ih je bilo puno. Galerija je bila ukrašena slikama Dalmacije. Tijekom predstave djeca su bila uznemirena. Bajku je napisao Hans Ch. Andersen. Smetalo mi je to što je scena bila jednolična. Priznajem da je predstava bila više za male bebe nego za odrasle.

Mario Guberina, *5. r. o. š.*

Kresivo

Predstava *Kresivo* na početku mi je bila vrlo dosadna. Nakon nekog vremena počela mi se sviđati. Glumci su bili vrlo zabavni i super su glumili. Meni je najsmješnija bila princeza.

Jednom bio jedan vojnik i vještica. Vještica je rekla vojniku da treba ući u visoko drvo gdje ima mnogo svijetla. Ušao je unutra i vidio jedna vrata. Otvorio je vrata i vidio psa s velikim očima kao zdjele. Vojnik je uzeo vještičinu maramu. Stavio je na pod i gurnuo psa na nju. Uzeo je svo zlato koje mu je moglo stati u džepove. Otišao je i našao druga vrata. Iza njih je bio pas s očima kao puž. Vojnik je napravio isto kao i na prvim vratima. A tako je napravio i na trećim vratima, samo što je pas imao oči kao kula. Viknuo je vještici da ga izvuče. Ona ga je pitala je li uzeo kresivo. Kada ga je uzeo, izišao je. Vještica ga je pitala kresivo, a on joj nije dao nego joj je odrubio glavu. Bio je bogat i imao je novo, lijepo odijelo. Davao je siromašnima i postao siromašan. Na kraj je on postao kralj i oženio se princezom. Kraj je bio super i publika ih je nagradila velikim pljeskom. Tada mi predstava i nije bila tako loša. Ja mislim da se svima svidjela i da je bilo lijepo.

Mateja Bačić, *4. r. o. š.*

foto: Nikolina Vuković

21. lipnja

Djeca rade skice za spomenik

Danas sam odlučila posjetiti kiparsku radionicu. U radionici je vladala vesela atmosfera, a djeca su pokušavala što bolje napraviti skice da bi mogli otpočeti s kiparenjem. Dok su oni bili zadivljeni svojim radom, postavila sam voditelju nekoliko kratkih pitanja:

– Nora: Na kojoj temi rade polaznici radionice?

– Voditelj: Rade na temu koja se zove *Knjiga*. Oni su već pokazali i više, a svi skupa želimo napraviti trajne spomenike na temelju toga što oni skiciraju.

– Nora: Što je potrebno za bavljenje kiparstvom, je li talent presudan ?

Voditelj: Potrebno je imati ljubav i volju, ali treba imati ipak malo talenta, a to sva naša šibenska djeca imaju.

– Nora: Postoji li kipar u svakom od nas?

– Voditelj: Svakako, jer svi mi od početka života nešto gradimo, ljubav i prijateljstvo, a to su dvije najvažnije stvari u životu svakog čovjeka.

Djeca su bila zaokupljena svojim radom, tako da moj odlazak nije ništa promijenio, a ja sam se osjetila sretno, jer kako je i sam voditelj rekao svi smo mi kipari, a ja sam upravo otkiparila ovaj izvještaj.

Ivana Morić, *5.r.o.š.*

Voditelj je odličan

Posjetio sam filmsku radionicu. Zatekao sam svih pri dogovoru o snimanju reportaže. Zamolio sam voditelja Vedrana Šamanovića da za Noru približi što rade.

– Nora: Koliko ima djece?

– Voditelj: Ima ih 28.

– Nora: Surađuju li s vama?

– Voditelj: Surađuju odlično. Mislim da će biti dobri snimatelji, montažeri…

– Nora: Što mislite ostvariti ove godine?

– Voditelj: Podijelili smo se na četiri grupe. Raditi ćemo reportaže o zanimljivim ljudima i događajima. Na primjer ova grupa će napraviti reportažu o štandovima antikviteta ispred OŠ. Faust Vrančić. Kasnije ćemo to i montirati.

Nikolina Šimić pohađa filmsku radionicu, te je pristala dati izjavu (ostali su od mene bježali kao miševi od mačke).

– Nora: Zašto si se učlanila u ovu radionicu?

– Nikolina: Paaa činilo mi se zanimljivo.

– Nora: Da li ti je ovo prva godina na filmskoj radionici?

– Nikolina: Jest.

foto: Nikolina Vuković

– Nora: Sviđa li ti se filmska radionica?

– Nikolina: Dobra je.

– Nora: Što si novo ovdje naučila?

– Nikolina: Ovdje sam naučila baratati kamerom i mikrofonom, razliku između televizijske reportaže i dokumentarnog filma

– Nora: Na čemu trenutno radite?

– Nikolina: Trenutno radimo reportažu o štandovima antikviteta.

– Nora: Kakav je voditelj?

– Nikolina: Odličan je! Super je! Sve najbolje o njemu! *(to su počeli vikati i ostali)*

– Nora: Hvala i doviđenja.

Nakon posjeta ovoj radionici svima bih je preporučio, pa ako nećete biti profesionalni snimatelj ili možda montažeri reportaža, barem ćete se dobro provesti i uživati u šali sa suradnikom voditelja Tomislavom Crnogačom.

Tomislav Bukić, *6.r.OŠ.*

Svaki glumac ima svoju pjesmu

Jučer nas je kazalište dočekalo prepuno ljudi, a ponajviše djece. Djeca moje dobi (10 godina) su došli zato jer je gostovala predstava *Ivica i Marica*. Htjeli su se prisjetiti kad

su bili mali pa su im mama i tata pričali tu priču. Predstavu je izvodilo Hrvatsko narodno kazalište Varaždin.

U ovoj predstavi je neobično da životinje govore. Šašavi glumci su nasmijavali odrasle, djecu i mene. U predstavi je jedan dio posvećen pjevanju. Dakle svaki glumac ima svoju pjesmu.

Svi su bili radosni, jer ih je razveselila predstava. Meni se jako svidjela.

Filip Bakula *5.r.o.š.*

Ivica i Marica u sudnici

Radnja ove predstave počinje u sudnici što nikako nisam očekivao. U toj sudnici se sudi zloj vještici koja je optužena za zlostavljanje djece. Tužitelj je pozvao Ivicu i Maricu da svjedoče protiv vještice. Vještičin branitelj govori da je vještica nahranila djecu i primila ih u kuću. Ivica i Marica je optužuju da ih je željela pojesti. Tada oni počinju pričati priču kako su se izgubili u šumi. Odvojili su se od oca i zalutali u šumu. Putem su se svađali kuda treba krenuti, što učiniti itd. Marica se malo pravila pametnijom jer je starija, ali je Ivica ipak smješniji. Kroz šumu se pojavljuju neki likovi kao što su panj i lude gljive. Došli su do jedne kuće koja je građena od keksa, čokolade i bombona. Ivica ne može odoljeti toj kući, a Marici je malo sumnjiva. U kući se vještica i mačak dogovaraju kako će prvo udebljati djecu, a onda i pojesti. Nakon toga vještica zarobi Ivicu i Maricu koji ne slute što ih čeka. Vještica im kuha kobasice, a Marica lukavo daje mačku kobasice osim jedne koju daje Ivici. Marica se nakon nekog vremena oslobodi i pobjegne. Vještica pošalje mačka da nađe Maricu. Kad je on nađe, ona ga zamoli da je ne otkrije. Pošto mu je davala kobasice on je posluša. Onda Marica spasi Ivicu i oni gurnu vještucu u vatru. Radnja se opet vraća u sudnicu. Branitelj govori da su sve optužbe lažne i da djeca smišljaju izlike da ih se ne kazni. Nakon toga tužitelj pozove mačka koji svjedoči protiv vještice. Iza toga časni sud odluči da djeca budu porota . Djeca su složno i samouvjereno izjavila da je vještica kriva i tako je otišla u zatvor. U ovoj predstavi mi se najviše sviđaju mačak i Ivica zato što su smiješni i simpatični. Nakon predstave glumci su dobili dug i zaslužen pljesak.

Ante Skelin, *5. r. o. š.*

Pinokio ili…?

21.06. se održala predstava *Pinokio*. Ja bi vam rado rekla kako je bilo, ali nisam stigla. Pitate se zašto? Pa kada je predstava *Ivica i Marica* završila mi nismo znali gdje je Trg Ivana Pavla II. Onda smo išli na Bunare. Koliko smo dugo tražili kada smo napokon došli predstava je bila gotova. Super…To se može samo meni dogoditi…

Ivana Morić, *5.r.o.š.*

Aska i vuk

Ova predstava je počela sviranjem raznih instrumenata. Nakon sviranja na pozornicu su došla stabla, ženski zbor. Pjevale su opernu pjesmu. Tada je došla Aska, mala ovčica koja se divila ljepoti šume. Na nju su slijetali leptirići, a ona je skakutala za njima. Odjednom se iza Aske pojavio vuk. Zavijao je i šuljao se prema njoj. Ovčica nije primijetila vuka, već je samo mirisala cvijet.

Vuk je na nju skočio i ona se prepala, ali ga je izbjegla. Vuk je bio nestašan i nije znao uloviti Asku. Lovci su primijetili da njihove balerine Aske nema, pa su je pošli tražiti. Ona se izmicala vuku i tako je plesala. Svi pokreti su bili u plesu i cijeli govor u opernom pjevanju. Aska je bježala vuku i on ju je nekako uhvatio s nožem. Ona se prepala i tad su zapucali lovci. Vuk je bio pogođen i pobjegao je. Aska je od straha zaspala. Lovci su zvali hitnu. Vuka su uhvatili i ubili, pa je Asku pregledao liječnik. Aski je majka pjevala pjesmice s liječnikom, i Aska se probudila. Bila je malo uplašena , ali se onda smirila. Aska je ostala živa i nije više imala opasnosti od vuka. Mislim da je ova predstava lijepa i da je zanimljiva djeci.

Irma Grubišić, *4.r.o.š.*

Majke su morale ići prije kraja

Predstava *Aska i vuk* mi se nije svidjela jer mislim da takve predstave nisu primjerene za dječji uzrast, a MDF bi trebao biti prvenstveno za djecu. Mnoga su se djeca dosađivala, tako da su mnoge majke morale ići zajedno sa svojom djecom prije svršetka predstave.

Nika Bijelić, *7.r.o.š.*

22. lipnja

Slikanje bojama prirode

Jutros smo posjetili radionicu u kojoj se slike crtaju pomoću čajeva i sokova. Djeca iz radionice rano su počela crtati i na njihovim licima se vidjelo da se super zabavljaju!

Dok su oni crtali njihov voditelj Ivica Kiš nam je ljubazno odgovorio na sva naša pitanja:

– Nora: Koji se pribor koristi u izradi onakvih slika ?

– Kiš: Slika se pomoću sokova, čajeva i drugih tekućih stvari

– Nora: Postoje li posebni sokovi za takvo slikanje ili možemo sa bilo kojim sokom crtati ?

– Kiš: Možemo crtati bilo kojim sokovima, tu baš i nema pravila .

– Nora: Koliko djece ima u radionici ?

– Kiš: Nisam ih uspio još izbrojiti iako mislim da ih ima oko 30.

– Nora: Kada će i gdje biti održana izložba naslikanih slika?

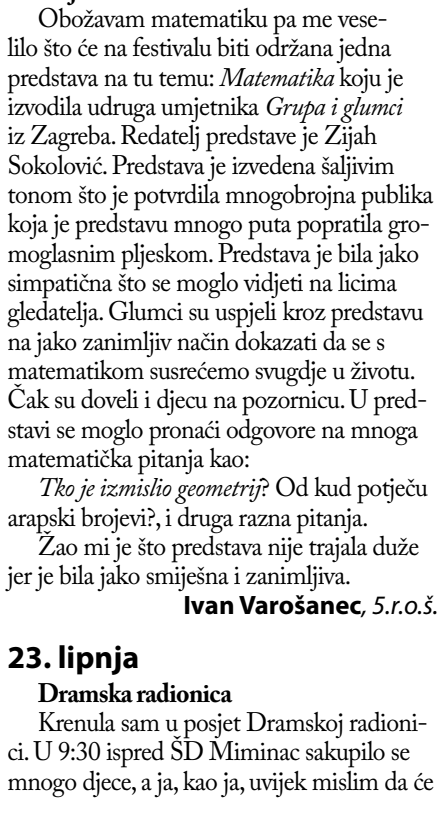

foto: Nikolina Vuković

– Kiš: To ne znam: Morat ćete pitati organizatore.

– Nora: Koji je cilj ove radionice ?

– Kiš: Cilj ove radionice bio je upoznavanje djece s prirodnim bojama, jer se s takvim bojama crtalo mnogo duže nego s ovim bojama (otrovnim) koje se sada koriste.

– Nora: Postoji li neka pouka koju polaznici ove radionice moraju znati ?

– Kiš: Zabavnije je crtati prirodnim bojama nego tvorničkim.

Franka Morović, *6.r.o.š.*

Šaljiva matematika

Obožavam matematiku pa me veselilo što će na festivalu biti održana jedna predstava na tu temu: *Matematika* koju je izvodila udruga umjetnika *Grupa i glumci* iz Zagreba. Redatelj predstave je Zijah Sokolović. Predstava je izvedena šaljivim tonom što je potvrdila mnogobrojna publika koja je predstavu mnogo puta popratila gromoglasnim pljeskom. Predstava je bila jako simpatična što se moglo vidjeti na licima gledatelja. Glumci su uspjeli kroz predstavu na jako zanimljiv način dokazati da se s matematikom susrećemo svugdje u životu. Čak su doveli i djecu na pozornicu. U predstavi se moglo pronaći odgovore na mnoga matematička pitanja kao:

Tko je izmislio geometriju? Od kud potječu arapski brojevi?, i druga razna pitanja.

Žao mi je što predstava nije trajala duže jer je bila jako smiješna i zanimljiva.

Ivan Varošanec, *5.r.o.š.*

23. lipnja

Dramska radionica

Krenula sam u posjet Dramskoj radionici. U 9:30 ispred ŠD Miminac sakupilo se mnogo djece, a ja, kao ja, uvijek mislim da će ih doći malo. Na početku radionice oni su se zagrijavali, što mi je bilo čudno. Opazila sam da neka djeca nisu iz Dalmacije, i zaista oni su iz Rijeke. Također su odigrali jednu vježbu, zapravo više njih kao da si međusobno postavljaju pitanja praveći se da su konji ili konjanici. U vježbi *Glasnik i kralj* bilo je više primjera kako pokretima tijela dočarati taj događaj. Priča, gesta i mimika su bili poprilično veliki aduti djece. Oduševila sam se!

Na kraju, među mnoštvom djece uhvatila sam g. Željka Jančića voditelja dramske radionice, koji mi je zadovoljno odgovarao na pitanja:

– Nora: Dolazite li iz Hrvatske?

– Jančić: Dolazim iz Austrije, Beča, a došao sam u Šibenik brodom iz Rijeke.

– Nora: Čime se bavite u Beču?

– Jančić: Ja sam glumac, redatelj i scenarist.

– Nora: Jeste li zadovoljni šibenskom djecom?

– Jančić: Ahaaa, jeeee! Odlični su!

– Nora: Što je važno za dobru predstavu?

– Jančić: Važna je volja, dobar talent i puno rada.

– Nora: Hvala vam i ponovno nam dođite sljedeće godine.

Kristina Bračić, *5.r.o.š.*

Prava djeteta

Na predstavljanje grafičke mape o pravima djeteta došlo je mnogo ljudi, a među njima snimatelji, fotografi i mnogo djece iz Nore. Došli su i voditelji radionica koje su sudjelovale u pravljenju mape. O mapi su govorila djeca čiji su radovi uljepšali mapu te su i pričali kako su te radove radili u radionicama. Osim njih došla su i mala djeca iz vrtića kako bi se bolje upoznala sa svojim pravima. Na tom predstavljanju bilo je i crteža o pravima djeteta. To je bio prvi dio predstavljanja mape. Na drugom djelu su bila samo djeca iz Nore (među njima i ja) i djeca iz radionica. Dijana Štrkalj nam je tumačila prava djeteta kroz razne crteže i slike. Rekla nam je da konvencija određuje položaj djece i mladih u društvu te još neka pravila i definicije. Na kraju nam je dala listiće na koje smo trebali napisati po jedno pravo djeteta. Mislim da su svi voditelji i djeca iz radionica te drugi ljudi koji su sudjelovali u ovom projektu, dobro obavili posao i da su nam uspjeli predstaviti prava djeteta. Meni se osobno prezentacija jako svidjela.

Ante Skelin, *5.r.o.š. (11.g.)*

Neva Nevičica

Noćas, 23.06.2005. godine u kazalištu sam pogledao lutkarsku predstavu *Neva Nevičica*. Redatelj predstave je Georgij Paro, a likovi: Neva Nevičica, njezini roditelji, baka, Sunce, čovjek koji ide mlinaru, kralj, princ, carevna, vojska, stražari i Lado (trenutačno su se pojavljivali i pjevali). Predstava je

kazalište

bila vrlo dobra i zanimljiva i dobila je veliki pljesak, tako da je ocjena ove lutkarske predstave vrlo dobar (4).

Ivan Bukić *3.r. o. š.*

Glumci nisu govorili

Jučer navečer se na ljetnoj pozornici održala brazilska predstava *Human interference* ili *Ljudska uzajamnost*. Predstava je kasnila 10 minuta, a kasnije su se mnogi razočarali dugo očekivanim početkom. Na pozornicu je izašao glumac (lutka bez glave) koji nije ispunio naša očekivanja. Predstava je postala zanimljivija kada je na scenu došao i drugi glumac, no ni to nije dugo potrajalo. Kako glumci nisu ništa govorili bio je bitan sklad glazbe i pokreta, no većini se nije svidjela ni glazba ni ples. Predstava nije za djecu, kojoj je festival posvećen, pa je većina publike otišla iza kamerama HTV-a.

Petra Strunje i Iva Pavla Pulić, *7.r.o.š.*

Kraj neredu na Gorici

Jučer se na Gorici održao film koji ima jako čudan naziv *Lemony Snicket: niz nesretnih događaja*. Baš kad sam pomislio: evo još jedna večer s bocama koje lete na sve strane, preko mikrofona nam se javio urednik prikazivanja filmova i rekao da mu je, u njegovih 11 godina poslovanja na festivalu, dosta gađanja kokicama, bocama, papirima i tko zna čime još (a kome nije), te da će se odmah prekinuti prikazivanje filma ako samo jedna boca proleti zrakom.

U filmu se radi o troje siročadi koje navodni zli stric želi ubiti i naslijediti njihovo bogatstvo. Oni idu kod drugih rođaka po pomoć, ali ih sve ubije njihov zli stric. Na kraju njegovi planovi ne uspiju (kao i nijednom negativcu) i on završi u zatvoru. Publika je bila nevjerojatno mirna što je za njih veliki napredak.

Šimun Baković, *7.r.o.š.*

Uvodnik by Nora:U što se festival pretvara???

Nakon stranica i stranica propalih pokušaja da napišem uvodnik o nečemu što će većinu zanimati, mislim se da sam ovaj put uspio. Samo, nadam se da se nitko neće osjetiti uvrijeđen jer prikazujem tamnu stranu našeg Festivala.

Prije nekoliko dana u Kazalištu se održala predstava *Ivica i Marica*. U toj se predstavi izgubila bit originalne *Ivica i Marice*. Kako radnja započinje i završava u sudnici, s tužiteljem, braniteljem i sucem, nekoj se djeci čini da je bit *Ivice i Marice* sudski spor (način odvijanja postupka), a ne pobjeda dobra nad zlim.

Opera *Aska i vuk* mnogoj se djeci nije svidjela i bila im je dosadna, pa su otišli kući. Upitam se: "Je li se oval festival pretvorio u festival loših i neprimjerenih predstava,

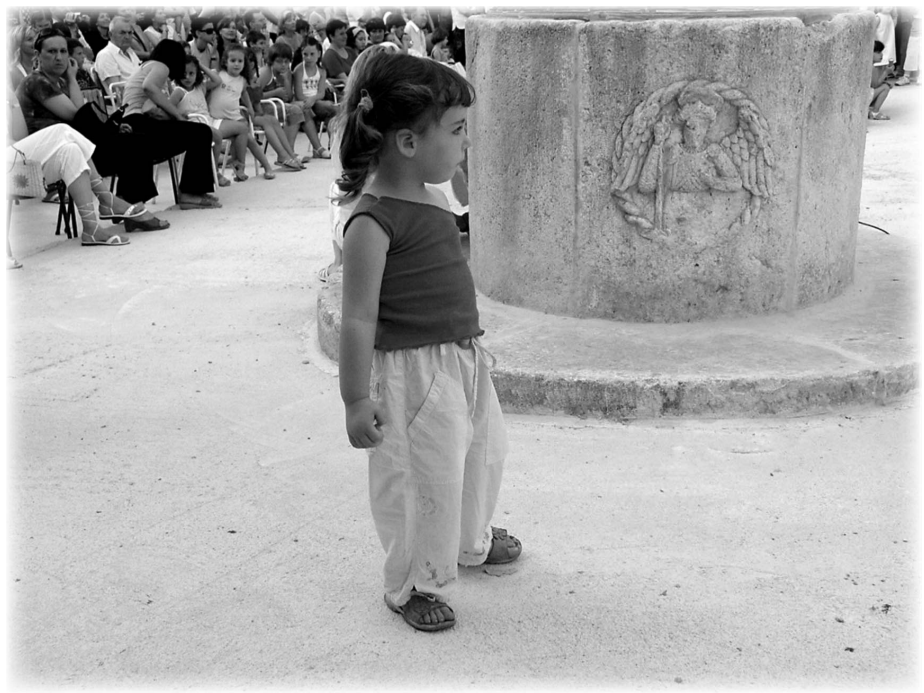

foto: Nikolina Vuković

opera koje nose dječju temu, a izvedene su isključivo za odrasle (s čim se i ostala djeca slažu)?".

Uopće, na ovogodišnjem festivalu, najsmješnije mi je bilo predavanje o EU. Zar smo tako nisko pali da usred događaja namijenjenog djeci dolaze ljudi iz Ministarstva vanjskih poslova i europskih integracija te održavaju predavanje o EU? Sramota! Barem su mogli doći povodom neke druge prilike i pod drugom izlikom, a ne povodom našeg dragog MDF-a, koji pomalo postaje ZPS (zamorni politički skandal).

Pa ljudi, ovo je festival za djecu, a ne za propagandu politike među djecom. Spasite nas i vratite nam naš dobri stari MDF, koji nam toliko fali, da ne izludimo. Neka se u većem broju počnu prikazivati predstave poput pantomime, mjuzikala i predstave koje su napravljene po normalnim bajkama, a ne po moderniziranim bajkama (barem ne kvalitete u koju nas je uvjerila predstava *Ivica i Marica*).

Ako ovako nastavimo bojim se da će se na Gorici početi prikazivati *Alien*, a na Ljetnoj i u Kazalištu zasjedati Haški tribunal.

Tomislav Bukić, *6.r.o.š. (12.5 godina)*

24. lipnja

Putovanja male DO

Danas se u kazalištu održala predstava *Čarobna flauta* koja mi se svidjela zato što je ispunjena pjesmom i zbog brze izmjene likova kojih je bilo pet. Oni su svaki čas skakali iz jedne uloge u drugu. Predstavu je izvelo Gradsko kazalište *Žar ptica* iz Zagreba. U predstavi se radi o zloj kraljici koja želi uništiti svijet glazbe i sve note.

Iza toga se note sastanu na tajnom sastanku i odluče spasiti svijet glazbe. Oni pošalju ton DO u špilju harmonije da tamo nađe ideju za novu pjesmu koja će spasiti svijet glazbe. Note joj dadu razriješilicu koja bi joj mogla zatrebati. Nakon toga Mala DO se ukrca na brod kapetana MI. Kapetan je iskrca pred špiljom harmonije. Mala DO se divi kako je lijepo u špilji, ali se odjednom pojavi kraljica koja uz pomoć svojih slugu muči malu DO. Mala DO izvadi razriješilicu i riješi se kraljičinih slugu. Kraljica odluči uzeti stvari u svoje ruke i krene u

foto: Nikolina Vuković

napad na Malu DO. Mala DO izvadi razriješilicu i riješi se kraljičinih slugu. Iza toga Mala DO uzme flautu koju joj je dala kraljica Harmonija na ulazu u špilju. Mala DO počne svirati flautu a zla kraljica počne malo po malo nestajati. Iza toga Mala DO shvati da je pronašla ideju za novu pjesmu. Tako je Mala Do spasila svijet nota i glazbe. Predstava mi se najviše svidjela zbog pustolovina Male DO, koje su smiješne i poučne. Nakon predstave oglasio se velik i zaslužen pljesak.

Ante Skelin *5.r.o.š.*

Balarin i Cvrčak

Danas 24.06. na Trgu Četiri bunara nastupili su *Baliarin* i *Cvrčak*. U Balarinu su bile dvije voditeljice koje su svirale i tri koje su pjevale. Na mene je Balarin ostavio dobar osjećaj jer su djeca vesela i razigrana. Voditeljica Cvrčka je jedna od najboljih nastavnica Sonja Batur. Ona je sa svojom grupom pjevala na početku i na kraju. U pauzama je nastupao Dinko Škevin. On je govorio i recitirao razne stvari koje su bile vesele za djecu. Mogu reći da su mi ova djeca pomogla da shvatim da je lijepo plesati i pjevati.

Dađeja Topić, *6.r.o.š.*

Na predstavi do kraja

Ljetna pozornica, 21:00 h i prepune tribine. To vam govori samo jedno: slijedi dobra predstava. Baletni studio iz Splita odigrat će predstavu *Tri praščića*. Iskreno, na početku je bilo dosadno. Nekoliko puta balerine su bile popraćene velikim pljeskom što su i zaslužile. Pogriješila sam što sam rekla da će biti dosadno, a što da Vam kažem? Nemam komentara. Ovo je jedina baletna predstava koju sam pogledala do kraja.

Kristina Bračić, *5.r.o.š.*

25. lipnja

Dođite i pogledajte

Danas u 20 sati na Dobriću će se održati predstavljanje slikovnica *Čiji je medo?* i *Razmažena ptičica* autorice Melite Kraus. Evo što je ona rekla o sebi za predstavljanje koje slijedi…

– Nora: Prvi put ste na Festivalu… Što vam to znači?

– Kraus: Jako puno mi znači zato što dolazim u Šibenik već 45 godina i htjela bih ovome gradu uzvratiti onaj dar koji je on meni dao.

– Nora: Recite nam nešto o sebi!

– Kraus: Profesor sam u srednjoj školi gdje predajem etiku. Slikam od rođenja, a izlažem zadnjih 15 godina. Zadnjih 6 godina radim slikovnice u koje prenosim dio svojih iskustava s djecom u školi i životu.

– Nora: Koliko ste slikovnica dosada napravili?

– Kraus: Napravila sam ih šest.

– Nora: Na koju temu?

– Kraus: Slikovnice su na temu odnosa prema slabijima, ljubav, poštovanje, ali prije svega ljubav prema svim bićima.

– Nora: Imaju li slikovnice možda posvetu?

– Kraus: Imaju. U zadnjih 6 godina se družim s jednom djevojčicom koja je ostala bez mame i gledam njeno odrastanje. Ona sada ima 15 godina. Ono sve što bih joj htjela poručiti u odgoju to je poručeno kroz slikovnice. Ona bi voljele da je zovemo Sofija (to je samo pseudonim), jer to na grčkom znači mudrost.

– Nora: Što vama znači slikanje slikovnica?

– Kraus: Bio je jedan crtić koji je počinjao sa "Djeco Ivica se zovem, kog nacrtam bude živ" – eto to meni znači crtanje slikovnica.

– Nora: Što nam za kraj imate poručiti?

– Kraus: Cijelo djetinjstvo sam provela oko i u Šibeniku i obožavam more, Dalmaciju i Dalmatince.

– Nora: Hvala i doviđenja.

Pa mislim da će predstavljanje biti dobro. Dođite i pogledajte.

Tomislav Bukić, *6.r.OŠ. (12.5 godina)*

Pucanje iz kazališta: generalska artiljerija

Nataša Govedić

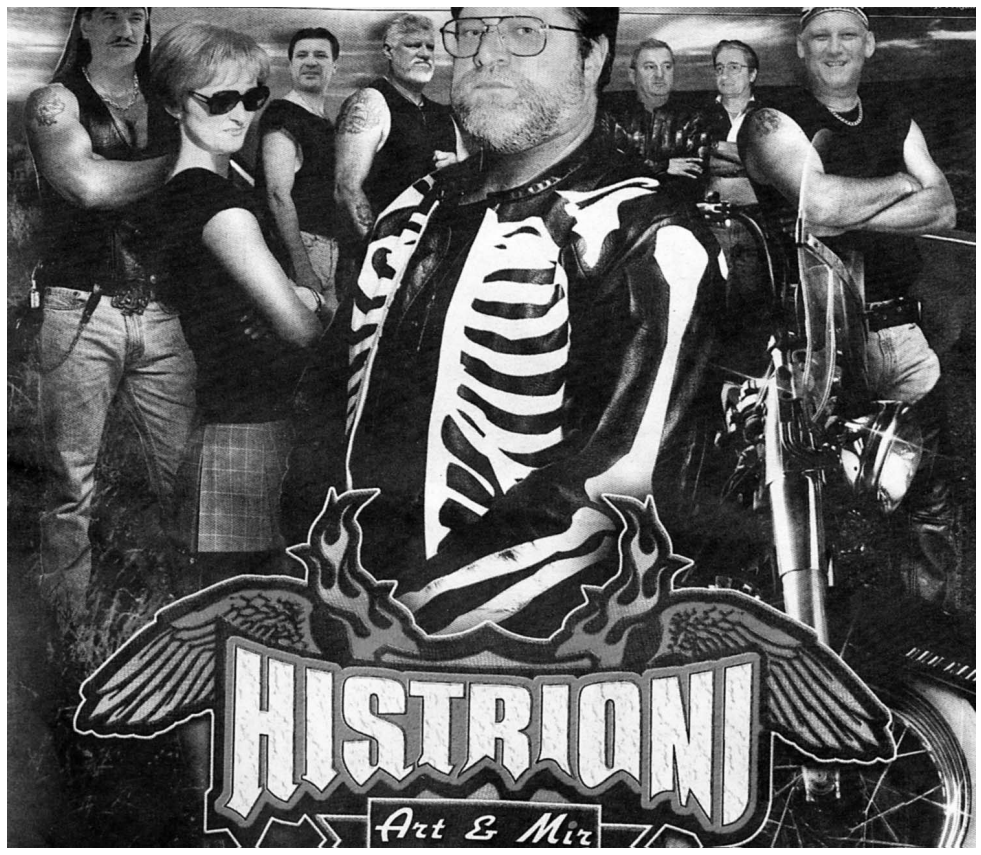

Iz perspektive Opatovine, *uljezi* su svi oni koji ne primaju pomazanje apsolutne veličine Zlatka Viteza. Uljezi postavljaju pitanja, problematiziraju vrijednosti, smatraju da Opatovina ni po kojoj zakonskoj osnovi ne "pripada" Histrionima, nego svim građanima grada Zagreba

Uz političke predstave u kazališnim prostorima te dramske obračune na ideologijskim igralištima

Sa završetkom institucionalne kazališne sezone, u Zagrebu se otvara cijeli niz *zabavišta* čija je izvedbena namjera festivalska, dakle publika bi se trebala pridružiti nekoj vrsti ljetnih svečanosti ili posebnih slavljeničkih obreda, što u našem slučaju najčešće znači buku, bančenje i bulevarske spektakle, a ne otvaranje gradskih prostora zahtjevnijoj umjetničkoj produkciji. Odličan je primjer ljetna pozornica Histriona, poslovično reklamirana retorikom "raja" za umirovljenike (Vitezov golemi budžet od šesto tisuća kuna sjedokosoj klijenteli zaista "velikodušno" poklanja besplatne predstave), kao što je obilježena i ideologijom "purgerske" nostalgije za mitskim vremenima. Opatovina je politički topos koji pokušava Zagreb "očistiti" od svih nepoželjnih, preciznije: *nedomovinskih* građanskih elemenata. Scenografija "stare Opatovine", s hostesama u krinolinama, s malom kapelicom, vrtnim gredicama, štruklama, makovnjačama i kuhanim kukuruzima, ima zadatak evocirati "domači" ambijent ljupke hižice, na tragu *balkonskih aranžmana* Heiderove Austrije ili Busheva južnjačkog "ethosa" *stare Amerike*. Svi smo mi "jedna skladna obitelj", što naravno znači da poštujemo posve specifični poredak moći i jednako tako konkretan poredak šutnje, poslušnosti. Hijerarhija *naših* autoriteta na Opatovini je doista formulirana "pretpovijesno" konzervativno: na vrhu je Bog, zatim nešto niže Otac hrvatske nacije, a namjesto Svetog Duha - lik i djelo Zlatka Viteza. Nešto slično možemo naći i u Caritasu gđe. Jelene Brajša, kojoj je već spominjani Bog također "namijenio" položaj autoritarne predstavnice svevišnjeg stožera za ovozemaljska pitanja nezbrinute djece, rukovodeći se principom: što je više silovane i zlostavljane djece (v. Brezovica), to je Jelena Brajša sigurnija u svoju *misiju*. Crkveni i kazališni krugovi po pitanju poštivanja desnih autoriteta veoma su slični: ako se netko prozove božjim namjesnikom na Kaptolu ili Opatovini, teolozi i teatrolozi spremno će povjerovati da im još jedino preostaje smjerno se pokloniti.

Domaća je javnost tako dekadama i dekadama *obasjavana* gigantskim figurama Samaritanaca i Samaritanki kojima je nasilje rutinska praksa: na Vitezovoj Opatovini posve je "normalno" da povlašteni gost u liku "anonimnog" generala u Praljkovoj pratnji udari djevojku koja nije impresionirana "strateškom epizodom" rušenja mostarskog mosta, a savršeno je prihvatljivo i da se ista vojničina fizički obračuna s glumcem Kristijanom Ugrinom, samo zbog toga što je Ugrina pristupio povrijeđenoj djevojci pokušavajući doznati što se zapravo dogodilo. Vitezov komentar? Prema *Večernjem listu* od 21. lipnja 2005. godine: "Uljezi su dobili što su tražili". Pozabavimo se, dakle, time što *dobivaju* i tko su to *uljezi* histrionske "oaze".

Sinak domovine: portret s ogledalom *apsolutne veličine*

Iz perspektive Opatovine, uljezi su svi oni koji ne primaju pomazanje neporecive veličine Zlatka Viteza. Uljezi postavljaju pitanja, problematiziraju vrijednosti, smatraju da Opatovina ni po kojoj zakonskoj osnovi ne "pripada" Histrionima, nego svim građanima grada Zagreba. Pa i onima koji recimo u Praljku ne vide ratnog heroja: sigurno zato jer nismo *dostatno* "Zagrepčani". No ironija je u tome što je jedne lijepe ljetne večeri čak i Kristijan Ugrina, kao nadasve pristojan i "etnički podoban" *zagrebački dečko*, u principu nesklon političkim istupima, također postao *uljezom*. To znači da se u *uljeza* pretvaramo čim naš *stav* nije apologetski naklon ideologijskoj uniformi koja spaja crvenocrne boje Praljka i Bandića, srdačno te zajednički ugošćenih iste noći na Opatovini; kao i u slučaju kada nas nije moguće šarmirati estetičkim scenskim klišejima ili sirovim humorom Histriona. Čim niste dogmatski vitezofil, *s vama nešto nije u redu*: mora biti da vam fali elementarne vitezobojaznosti. Poput Čehovljeve Arkadine, velike glumice neobično suženog spektra suosjećajnosti ili samopropitivanja, Vitez naprosto ne trpi vlastite kritičare. Istina, tu treba dodati da identična *arkadinska* obilježja prožimaju cijelu našu javnu scenu, ali malo će tko, poput Viteza, kritičare nazivati "štakorima" ili opisivati do koje mu mjere "smrde". U cijeloj ovoj dramaturgiji netrpeljivosti nipošto ne želim reći kako kritičari ne zaslužuju kritiku: pozicija kritičara uistinu je otvorena istim vrstama korumpiranosti kojima je otvorena bilo koja javna uloga, pa ništa nije preče nego jasno imenovati i osporiti kritičarsku dogmatiku ili nekompetenciju, ali to još ne znači da *samim time* što se kritičar usuđuje promišljati predstavu ili dovesti u pitanje Vitezov krug vrijednosti zaslužuje atribuciju uličnih psovki. Još preciznije: kritika je profesija koja nam svima jamči slobodu govora, a ne "drskost" koja gledatelja pretvara u *uljeza*. Skandaloznost Vitezova straha od kritike posebno je znakovita uzmemo li u obzir da je Zlatko Vitez godinama bio prvo ime hrvatske "kulture", dakle da i dan-danas živimo izravno nasljedovanje nepotizama i "mekorasističkih" fobija koje su zasijane Vitezovim mandatom u doba tuđmanizma. U ono je vrijeme samome sebi dodjeljivao Nagrade hrvatskoga glumišta, što je *de facto* jednako nakaradno kao i aktualni stav da Opatovina "pripada" samo *podobnim* gostima. I u ono i u ovo vrijeme, Vitezov manjak građanske kulture plus višak nipodištavanja (omalovažavanja??) različitomišljenika moguć je zato što i kazališni ceh i šira publika zamjenjuju *zastrašivanje* za zbiljsku moć, smatrajući kako se Vitez nekako vinuo "iznad" pravila, iznad zakona i granica pristojnosti. A ako se njegova publika sastoji od *generala*, možda će uskoro netko i pripucati na disidente!? Očito na sv. Ocatovini, kao na i svakoj drugoj dogmatskoj adresi, vrijedi militaristički stav kako je "nacionalne svetinje" potrebno *silom braniti* upravo od nacije za koju su iskovane. Veoma je upadljivo još nešto: ni Ministarstvo kulture ni Hrvatsko društvo dramskih umjetnika nisu osjetili potrebu zahtijevati istragu o kaznenoj odgovornosti u premlaćivanju dvoje ljudi *na histrionskom ljetu*, posebno s obzirom na konstelaciju "general udara glumca". Kad god treba jasno zapriječiti granicu nasilja, naše "kulturne" institucije pokazuju se tragikomično nezainteresiranima, nedoraslima zadatku, odsutnima s radnog mjesta, nekompetentnima.

Glumački *bokci*

Govoreći pak o Vitezovim scenskim kolegama, žalosno je što čak ni nasilni verbalni okršaji s "nepodobnicima" ni incidenti sa zabranjivanjem ulaza na Opatovinu (kritičarima) ni "zaštita" generalske agresije ne umanjuju privlačnost Zlatka Viteza kao glumačkog poslodavca. I mladi i stari histrioni veoma se rado podastiru suradnji s "gazdom", kako ga titulira Branka Cvitković (usp. ww.hnk.hr). Vitezova kombinacija teatra i purgerskog sajma seli se u ljetnim mjesecima domaćom obalom, a za cijelu je djelatnost Ministarstvo kulture i ove godine odobrilo dvostruko viši iznos negoli je odobren Eurokazu te četverostruko veći iznos no što je odobreno Festivalu svjetskog teatra. U prijevodu, to znači da glumački angažman u Vitezovoj karavani svakom histrionskom suradniku i suradnici donosi veoma pristojnu naknadu za poslušnost, naknadu zbog koje većina glumačkih umjetnika neće ni pomišljati dići glas neodobravanja kada licem njihova kolege Ugrine poteče prava krv, a ne kazališna boja. Jest da "gazda" tu i tamo "izgubi kompas", padnu teške riječi ili udarci, ali od čega bi ljeti *jadni glumci* živjeli da nije Vitezove financijske megalomanije? Bokci domaće glumačke profesije tako se slijevaju k Vitezu i nikada protiv njega ne bi dignuli svoj nježni, adekvatno honorirani glasić. Opravdanje za šutnju mnogi nalaze u godinama kada se Vitez usuđivao ismijavati komunističko nasilje te živio u relativnoj nemilosti režima, premda je barem jednako toliko godina prošlo otkad nosi odličja maksimalne *velikohrvatske* povlaštenosti. Usput budi rečeno, nikada nisam čula Nelsona Mandelu kako politički "inkasira" vrijeme svoje zatočenosti, ali neprestano slušam koje sve povlastice zaslužuju *hrvatski patnici*. U njih očito spada i dozvola za nasilje prema neistomišljenicima. I da apsurd političke klime bude potpun: ima li ičeg oprečnijeg njegovanju slobodarstva negoli je proglašavanje stare traume "alibijem" za *nove* diskriminacije?

Ognjište ili lomače?

Približimo se središtu problema: Zlatko Vitez raspolaže *javnim* gradskim prostorom i *javnim* kazalištem. To znači da nije nikakav "gospodar Opatovine", nego ovisi o novcu koji izdvajaju porezni obveznici Republike Hrvatske. Bez obzira na svoje političke funkcije, Vitez nije izvan zakona, niti je njegova samovolja sama po sebi dokaz histrionske "autonomije". Incident u kojemu dvoje ljudi završavaju obliveni krvlju dok Vitez izjavljuje kako su "provokatori dobili ono što su tražili" istinski je mjera domaće nekulture, kao i institucionalne ravnodušnosti prema nasilju, a svakako i mjera užasnog primitivizma koji se neuspješno pokušava skriti pod okrilje pozornice. Teatar Opatovine isto je toliko lažan, koliko je to i "kultura" koja šuti o divljaštvu. Možda zato što su i oficijelnoj stranačkoj "kulturi", opet ću citirati Viteza koji ne štedi detalje gurmanske trpeze *histrionskih večeri*, usta puna "pršuta" s Praljkova stola? Jednadžba nekulture pritom je pučkoškolski pragmatična i jednostavna: sve dok nasilnici s Opatovine ne odgovaraju za svoje udarce, neće biti *živog kazališta* na daskama ove države.

Euroskepticizam je nužna hrvatska politička upravljenost

Vinko Grgurev

Ozloglašavanje *euroskepticizma* je podsvjesno odbacivanje svake kritike politike Europske unije, odnosno njezino prihvaćanje kao svojevrsne dogme

Pretenciozni političari i publicisti neke ključne povijesno-filozofske pojmove upotrebom u iskrivljenom značenju izobličili su u toj mjeri da se oni – prema "semantičkom diferencijalu" – doživljavaju suprotnima onome što su u svojem iskonu. Zloupotrebljava se, prije svega, pojam *građansko društvo*, u poistovjećivanju s konkretnim funkcioniranjem "zapadnih" država, čija se ustoličena politika promiče kao *summum bonum*, koji je vrijedno imitirati. Pokornost međunarodnim institucijama, umjesto mjerodavne kritike, rječito svjedoči o sustajanju kolonijalnoga mentaliteta. Moguće je, u mišljenju, suprotstaviti se toj restituciji feudalnoga vazalstva "fenomenološkom redukcijom" onoga što se vriježi kao tobožnja istina i upravljenošću na samu bit. Što se tiče pojma *građansko društvo* bitno je samo ono što je, u nastupu građanskoga svijeta, o njemu razmišljala plejada eminentnih europskih filozofa (od Hobbesa i Lockea do Spinoze i Rousseaua, od Kanta i Fichtea do Hegela i Marxa). Pojam *građansko društvo* je misaona konstrukcija koja nadilazi svaku realnost, svakako, i onu koja nam se postavlja kao neprijeporna vrijednost. U osnovi je toga pojma *pravo građanskoga subjekta*, to jest čovjeka kao čovjeka, koji, u uspostavljanju čovječnosti, nadilazi svaku "konkretnu" (konfesionalnu, nacionalnu, klasnu…) posebnost. Građansko društvo podrazumijeva suodnos među građanskim subjektima u ozbiljavanju samih sebe kao autonomnih bića.

Euroskepticizam kao opreka eurodogmatizmu

Najgroteskniје je dijaboliziranje *komunizma* koji se poistovjećuje s najgorim vidovima staljinističkog političkog utilitarizma. Nigdje više nema ni riječi o tome kako je *komunizam* eksplicitan u Marxovu mišljenju o kongruenciji čovjeka i prirode ili o tvrdnji koju je s Engelsom istaknuo, naime, da je sloboda pojedinca bitan uvjet slobode društva. Podrijetlo je *komunizma* u bitnim zahtjevima *građanskoga društva*? Nužno je zapodjenuti raspravu o tome zbog opasnosti da se u tumačenju *komunizma* definitivno nametne kao istina ono što mu proturječi. Osjeća se pejorativan prizvuk u izražaju pojma *euroskepticizam*. On se doživljava kao protivljenje europskom integriranju, dapače, pozitivnim europskim vrijednostima, odnosno kao zadržavanje u svojim kampanilističkim okvirima. Zbog čega bi javnost morala prihvatiti to značenje koje je promovirano inkompetentnim tumačenjem? Ono je očito u neodgovarajućim pojmovnim opozicijama. Da bi se uvelo reda, valja istaknuti da je *eurooptimizmu* oprečan *europesimizam*. Isto je tako kontraran *eurorealizmu* pojam *euroidealizam* (bez obzira na to što se u pojedinom slučaju misli pod realizmom i idealizmom).

Zato i *euroskepticizmu* treba, radi njegove samospoznajne refleksije, odrediti ono što mu je suprotno: *eurodogmatizam*! Ako se dogmatizam očituje u neprijepornom prihvaćanju određenoga stajališta, onda bi inzistiranje na njegovoj suprotnosti bila težnja da se razmišlja o nečemu u njegovim *antitezama*. Istina, dogmatizmu je oprečan i *kriticizam*, pa je, stoga, on imanentan skepticizmu. Zbog toga *euroskepticizam* pretpostavlja kritiku, kao metodu, u istraživanju onoga što jest istinito, a što jest neistinito, u međusobnom sučeljavanju relevantnih stajališta. Nasuprot "teologiji" europskih vrijednosti trebalo bi prihvatiti kritiku kao mjerodavan pristup svakom svojem objektu. Radi toga bi trebalo afirmirati *iskonsko značenje pojma euroskepticizma.*

Skepticizam proširuje horizont budućnosti

Izjašnjavanje većine birača u Francuskoj i Nizozemskoj da ne prihvati Ustav Europske unije nije nikakva tragedija, nije ni, kako stanoviti hrvatski politolozi misle, demagogija (krajnje) ljevice, nego, zapravo, nešto što bi mogao biti *motiv preispitivanja* proklamiranih vrijednosti. To je protivljenje čak vrlo poželjno da se ne uobičaji neupitnim ono što jest. Nisu se francuski i nizozemski birači tim svojim glasovanjem usprotivili ideji europskoga povezivanja, nego su, štoviše, proširili vidokrug njegovih mogućnosti i iskušenja. To je prilika za manje zemlje, osobito one koje (još) nisu u tom sastavu, kao što je Hrvatska, pogotovo zbog toga što je na distanciji od Europske unije i s intencijom da joj se pridruži, promišljaju to što je ona i po kojim modalitetima ima smisli biti u njoj. Ali, nasuprot tome, etabliranjem njezine aktualne politike, bez obzira na njezine nakane, ukida mogućnost svake kritike. Korelacija skepticizma, kao teorije, i kritike, kao metode, neizravno dokazuje to da je ozloglašavanje *euroskepticizma* možda podsvjesno odbacivanje svake kritike politike Europske unije odnosno njezino prihvaćanje kao svojevrsne dogme. I sama hrvatska ministrica europskih integracija Kolinda Grabar-Kitarović više je puta istaknula kako bi trebalo razuvjeriti euroskeptične građane. Podrazumijeva se, dakle, da je euroskepticizam pogubna orijentacija. Nasuprot toj uvriježenosti bilo bi potrebno radi ustanovljavanja istinskoga značenja euroskepticizma respektirati filozofski smisao skepticizma i razumjeti njegov doseg. Nije li s obzirom na povijesno značenje skepticizma i sam euroskepticizam nešto drugo nego li se obično misli? Izlaganje značenja, koje bi trebalo uspostavljati prema logičkim i povijesnim načelima, temeljni je filozofski problem. Razumijevanje pojma moguće je u tom sklopu, u kojem se, uostalom, korijeni razlika između istine i privida. *Problematičnost je paradigma skepticizma*. Riječ je o tome da se ništa ne prihvaća apodiktički: da sve bude nužno onako kako je bilo i kako se nameće, nego da sve treba postaviti ispred sebe kao nešto što treba istražiti i donijeti mjerodavnu odluku prema samosvjesnom uvidu. *Apodiktičnost je paradigma dogmatizma*. Protivno njegovu okamenjivanju prošlosti, skepticizam proširuje horizont budućnosti. Kako se nastojanjem na problematičnosti skepticizam suprotstavlja dogmatizmu, razmjerni su tome, u alternativi: *euroskepticizam* i *eurodogmatizam*.

Može li se uopće govoriti o hrvatskoj suverenosti?

Više se puta potvrdilo kako skepticizam prethodi racionalističkim stajalištima. Sofisti su posumnjali u neprijepornu opstojnost bilo čega isticanjem da se ni o čemu ništa ne može pouzdano spoznati. Njihov zahtjev za nadilaženjem *dvojbenosti* (skepticizam) u inzistiranju na *granici između istine i privida* doveo je do konzekvencije Sokrat izvođenjem da je *um* (racionalizam) mogućnost njezina nadilaženja i otkrivanja njezina smisla. Platon i Aristotel konstituiraju svoju misao na toj osnovi. Bi li ona bila moguća mimo sumnje kao spoznajnoga polazišta (skepticizma)? Skepticizam se eksplicitno potvrdio u filozofiji nakon Aristotela razlučivanjem onoga što jest i onoga što nije, naime, u postavljanju mogućnosti da nešto bude drukčije naspram postojećega. U moderno doba Descartes je inaugurirao racionalizam inzistirajući na vrijednosti osebujnoga skepticizma kao metode bezuvjetne u nadilaženju dogmatske tradicije. Nije li i Hume, kojem Kant zahvaljuje kako ga je probudio iz dogmatske učmalosti, isticao vrijednosti skepticizma? *Skepticizam* je, sve u svemu, predvorje *racionalizma*! Nije li s obzirom na to i euroskepticizam predvorje euroracionalizma, naime, tendencije vlastitoga postavljanja u europski kontekst na racionalan način? Inzistiranje na tome ima više razloga. *Izvjesno je iskušenje mnogih hrvatskih političara da aktualni politički i ekonomski koncept Europske unije prihvate kao neprijepornu vrijednost u koju se naprosto mora vjerovati i koju je nužno imitirati.* Razumljivo je da pritom iščezava kritika kao motiv i metoda autonomnoga odlučivanja. Može li stoga biti riječi o hrvatskoj suverenosti?

Prije tridesetak godina bilo je teoretičara koji su istaknuli da su istočnoeuropske političke birokracije objektivno najveći saveznici svojih najreakcionarnijih zapadnih "neprijatelja". Ono što je tada bilo implicitno izbilo je na vidjelo devedesetih godina. Tranzicija je, u posljednjoj liniji, proces u kojem su multinacionalni centri politoekonomske i vojne moći odredili za svrhu stavljanje pod vlastitu kontrolu, radi efikasne reprodukcije svojeg kapitala, sve potencijale "novodemokratskih" zemalja. Riječ je o kolonijalizmu prekrivenoga demokratskom frazeologijom.

Eurointegracije i Hrvatska

Strani kapital je domaći otuđeni rad

Redukcijom društvenoga vlasništva na državno, kao osnove privatiziranja (svođenja vlasničkih ingerencija svih na samo nečije), sukladnim odstranjivanjem samoupravljanja, formalnopravno su i politički razbaštinjeni radnici. Pozamašni dug uz masovnu nezaposlenost i egzodus visokoobrazovanih ljudi te, prije svega, rasprodaja opredmećenoga rada «vlastitog» naroda, dokazuju da je racionalnost investicija i proizvodnost rada zadnja briga novopečenoj vlasničkoj "eliti", koja se pritom, objektivno, potvrđuje kao kompradorska birokracija. Mogu li se na toj osnovi, zamagljivanjem toga da je strani kapital, u biti, domaći otuđeni rad, voditi prihvatljivi pregovori o integraciji Hrvatske u bilo koje multinacionalne zajednice? Ne bi li cilj tih pregovora bila potvrda aktualnoga stanja nasuprot mogućnosti njezina nadilaženja? Nisu li štrajkovi radnika u njemačkoj automobilskoj industriji dovoljna indikacija globalizacijskih proturječnosti koje se reflektiraju u klasnim odnosima između vlasničkih struktura i radnika u "postindustrijaliziranim" zemljama? Nisu li takvi odnosi egzistentni u odnosima između pojedinih zemalja, štoviše, između pojedinih dijelova svijeta? Nesumnjivo jesu, pa, nije li onda Hrvatska očiti objekt u tim relacijama? Prosvjede protiv postojećega oblika globalizacije i proklamiranje alternativnog povezivanja svijeta ne bi se smjelo ignorirati. Knjige mnogih teoretičara, od Noama Chomskog do Jeana Zieglera, svjedočanstva su postojećih iskušenja spram kojih bi hrvatski intelektualci i političari trebali promišljati mogućnosti (nacionalne) budućnosti. Problematiziranjem vlastitoga mjesta u svijetu moguće je barem postaviti apstraktni zahtjev za izlaz iz postojeće nepovoljnosti. Nisu li vanjskopolitički dužnosnici u Europskoj uniji i oni pojedinci koji "sole" pamet diljem južnoslavenskoga područja po kojem su, jamačno, u ime nečije političke pragme, na čelu najsnažnije militarističke korporacije, rasijavali projektile s "osiromašenim" uranom? Polaze li oni sa stajališta platonovske "idealne zajednice" ili je njihova uloga, ipak, prozaična (kao artikulacija nečijih egoističnih interesa postavljenih na rang principa)? Očekuju li se pregovori između Hrvatske i Europske unije kao intersubjektivan odnos ili je, pak, riječ o nastojanju objekta da bude promoviran, ali od drugoga, kao subjekt potvrđivanjem svega onoga po čemu on može samo ostati ono što jest?

Balkan je eminentno europski

Da je riječ o možebitnoj vrtnji u začaranom krugu oslikava uvriježena dilema: Europa ili Balkan, odnosno naklapanje o "bijegu" s balkanskoga područja. Prostor je statična kategorija, pa nikakav "bijeg" nije ni moguć, a Balkan je, štoviše, eminentno europski. Uostalom, ako bi se Balkan razumijevao po onom najgorem, onda bi i "Europu", logično, trebalo razumijevati po tome. Ne bi li bilo ironično što bi se, stoga, razni oblici kolonijalizma, fašizam i nacizam, ispostavili kao paradigme "zapadne civilizacije"? Ako bi se Europa razumjela prema svojim pozitivnim domašajima, onda bi po njima trebalo cijeniti i Balkan. Ako bi se, pak, izuzela stara Grčka, kao korijen sveukupne zapadne kulture, nije li kodifikacija rimskoga prava u doba cara Justinijana, i kulturna misija Cirila i Metodija, te dolazak na firentinska učilišta bizantskih filozofa da promiču Platonovu filozofiju kao renesansno nadahnuće, kulturna legitimacija balkanskoga područja u kojem je sklopu, jamačno, i Hrvatska? U manipulativnom "sukobu civilizacija" podcjenjuje se islam, ali, nije li i on nastao u putanji judaizma i kršćanstva, kao specifičnost te tradicije? Nije li i on prožimao kulturu koja je na pomolu novoga vijeka obogatila zapadnu kulturu osebujnim aristotelizmom i znanstvenim postignućima? Tradicionalno se u nas tumačila otomanska vlast u najzlozvučnijim tonovima, međutim, nisu se, nasuprot tome, gledale pozitivne vrijednosti njihovog utjecaja. Obescjenjivanje tih vrijednosti nužno vodi u paternalizam odnosno legitimaciju kolonijalizma ekonomski, politički i vojno moćnijega nad "inferiornima" koje treba "civilizirati". Nije li u takvom iskušenju Hrvatska koja je prinuđena da bude vazalno ponizna pred svim institucijama svjetske političke, ekonomske, militarističke, ali i juridičke moći? Činjenica što je klasični njemački idealizam bio (jest i danas), razumljivo i njemačka klasična glazba, najviši stupanj europske kulture u doba kada Njemačka nije bila osobito, u industriji, razvijena zemlja, kao ni Rusija u doba realističke književnosti i muzike "velike petorice", dokazuje, protivno uobičajenom mnijenju, kako kultura nije nužno simetrična privrednoj razvijenosti. Njihov su razmjer, upravo u spomenutim zemljama, do paroksizma doveli nacizam odnosno staljinizam, u doba kojih je, nasuprot kulturi, u okolnostima tehnološkog uspona, dehumanizacija promaknuta u načelo svega. Nije li ekonomija smislena samo u emanaciji kulturnih vrijednosti? Kultura, ako se ona shvati kao bitna odrednica politike, moguća je samo u *transcendenciji* postojećega stanja odnosno u mogućnosti da ono bude uspostavljeno na čovjekovu bivstvovanju primjerenijim temeljima.

Hrvatska kao kolektivni proleter

Poželjnost hrvatske (kulturne) politike: *principijelnost kao jamstvo autonomije* – logično zahtijeva (misaono) *nadilaženje* svakoga imprimatura. I onoga "tranzicijskoga", jer, uostalom, zašto bi Hrvatska morala *prelaziti iz nečega u nešto* "linearno", po nečijim neupitnim mjerilima? Pritom se misli i na imperative Europske unije, koja, u skladu s njezinim proklamacijama, treba, svakako, biti predmet kritike. Rječit je za to jedan prozaičan slučaj, naime, čak prije pedesetak godina, boraveći u Zagrebu, filozof Erich Fromm, uočivši da gotovo u svemu oponašamo Ameriku (danas bi mislio i na Europsku uniju), upozorio je kako bi trebalo kritički promisliti o dosegu spomenutog, inače problematičnog, čina i potom raskrčiti autentičan povijesni put. Nesumnjivo je Fromm tada mislio na to da kapital, kao apsolut, apstrahira svaku posebnost. Konstatacija koja je memento pogotovo danas. Narod kojima drugi oblikuju povijest nije povijestan narod. Nije li onda, kada Hrvatska samu sebe osuđuje na to da bude u međunarodnim relacijama "kolektivni proleter", čak i lumpenproleter, koji bi prihvatio poslove najnižega kvalifikacijskog stupnja, na nominalno svojem, ali otuđenom, teritoriju, i bio vojni poligon za nečije imperijalističke pohode, skepticizam, kao misaona opozicija postojećim okolnostima, relevantna (politička) metoda u otkrivanju mogućnosti vlastita emancipiranja? Nema ničega u svjetskom povijesnom inventaru hrvatskoj inteligenciji nepoznatoga po kojem ne bi mogla oblikovati vlastitu povijesnu upravljenost (određivanje svojega povijesnog mjesta u svijetu). Aktualna nepovoljnost može biti samo snažan motiv u tome nastojanju. Nasuprot imitiranju postojećih "europskih standarda", pri čemu se obnavlja ona "slavna" (staljinistička) teorija odraza, hrvatska bi inteligencija već sad, bez provincijalnih kompleksa, trebala postaviti na dnevni red sudbinu svijeta kao *cjeline* i mjesto Europske unije te Hrvatske kao njezine posebnosti i pojedinačnosti! Principijelno stajalište (političkog subjekta) podrazumijeva u dijalogu o vlastitim integracijama kritiku njezinih koncepcija odnosno, kao metodu moralnoga i intelektualnoga postavljanja – *skepticizam* – koji je, uostalom, bitno metodološko obilježje autonomnoga političkog djelovanja. Euroskepticizam je, štoviše, nužna hrvatska politička upravljenost!

Nije li onda, kada Hrvatska samu sebe osuđuje na to da bude u međunarodnim relacijama lumpenproleter, koji bi prihvatio poslove najnižega kvalifikacijskog stupnja, na nominalno svojem, ali otuđenom teritoriju, i bio vojni poligon za nečije imperijalističke pohode, skepticizam, kao misaona opozicija postojećim okolnostima, relevantna politička metoda u otkrivanju mogućnosti vlastita emancipiranja

Boris Buden

Hrvatstvo i nije ništa drugo nego sirek i dve-tri mjerice vrhnja

Skoro šezdesetogodišnja politička stabilnost zapadne Evrope i stalni ekonomski napredak tih zemalja u tom razdoblju u dobroj su mjeri, tako se barem čini, rezultat postojanja upravo Evropske unije. Je li onda francusko i nizozemsko ne Ustavu EU-a na neki način zaboravljanje onoga na čemu imaju zahvaliti svoje višedesetljetno blagostanje?

– Taj "ne" Ustavu nove ujedinjene Evrope valja po mom mišljenju razumijevati ne iz prošlosti Evrope, nego iz budućnosti svijeta, bolje rečeno, iz neizvjesnosti koju sobom nosi budućnost u globalnom smislu. Ono dakle nije reakcija na ono što je bilo, što se dogodilo, nego na ono što se već događa odnosno što bi se moglo dogoditi prije svega s najvažnijom političkom institucijom modernog društvenog života, sa suverenom nacionalnom državom. Ona je, ne smijemo zaboraviti, i dalje jedini realno egzistirajući okvir suvremene političke demokracije. To znači da realno ne poznajemo ništa što bi izvan okvira nacionalne države garantiralo vladavinu prava, civilizirani društveni život, na podnošljiv način uređen odnos pojedinca i društva, itd. I to bez obzira koliko nacionalna država duguje svoju egzistenciju ideologiji nacionalizma, mitovima o jedinstvenim kulturnim identitetima, klasnoj dominaciji i koliko je kao politički instrument bila iskorištena, pogotovo u dvadesetom stoljeću, u najbarbarskije svrhe, u negaciju ne samo demokracije nego i civilizacije uopće.

Radikalna alternativa današnjem EU je Evropa uređena na principu jedan čovjek jedan glas

Glavni problem s kojim se suočava ta suverena nacionalna država u kontekstu globalnog kapitalizma nije u njezinu slabljenju odnosno odumiranju, nego u promjeni njezine funkcije. Ona je danas postala instrument u službi tog globalnog kapitalizma, pretvorila se u sredstvo dominacije moćnih nad nemoćnima. Glavni politički medij unutar kojeg se odvijaju procesi inkluzije i ekskluzije koji odlučuju o tome tko će uživati dobrobiti civilizacijskog napretka, ekonomsko blagostanje, socijalnu sigurnost, kulturni prestiž, a tko će to sve svojim obescijenjenim radom platiti. Nacionalna država jest, dakle, i dalje važna, možda važnije no ikad prije, no ne usprkos činjenici da je otuđena od demokratske volje ljudi, nego upravo zbog te činjenice. Zato nije dovoljno reći da su danas mnoge transnacionalne korporacije moćnije od većine država na svijetu. One su to postale upravo koristeći te nacionalne države kao instrument u procesu svoje monopolizacije na globalnom tržištu. Jer država nije samo zato da regulira odnose u društvu uključujući i ekonomske odnose, odnose vlasništva na primjer, nego se može upotrijebiti i kao sredstvo deregulacije. Tko je rasprodao Hrvatsku u bescjenje – pa hrvatska država, u ime narodne volje i na temelju zakona koje je sama donijela. Suverenost može žrtvovati samo onaj tko je ima. U bilo čijem interesu, a ne nužno u interesu naroda.

Znače li te referendumske odbijenice da se Europska unija zapravo uopće ne može formirati politički, nego samo ekonomski?

– Teško je to odvajati i pogrešno, uostalom. Svaka je ekonomija na ovaj ili onaj način politička. Iza takozvanog slobodnog tržišta i njegovih navodno prirodnih zakona također stoji sasvim određena politička volja i moć. Dakle, i ekonomska unija je politička tvorba, rezultat političke odluke koja respektira nacionalnu suverenost, bez obzira na to što to znači pod uvjetima slobodnog tržišta u globalnoj dimenziji. A što se odbijanja Ustava tiče, mi još ne znamo što je zapravo odbijeno, političko ujedinjenje Evrope kao nacionalne države, ili neka konfederacija ili federacija. Prava radikalna alternativa današnjoj Evropskoj uniji bila bi Evropa uređena na principu jedan čovjek jedan glas. Ali tko se usuđuje ići tako daleko i na kojem teritoriju zapravo. Pa nitko ni ne zna gdje su granice tog političkog projekta.

Ono zapravo što je propalo na ovim referendumima je iluzija da je političko ujedinjenje Evrope stvar neke vrste političke, ili bolje upravo kulturne evolucije, bez opasnih i radikalnih sukoba interesa, bez teških konflikata, poraza odnosno pobjeda pojedinih političkih snaga, ukratko iluzija da je političko ujedinjenje moguće bez političke borbe, bez politike same. Spoznaja da to neće biti moguće najvažnija je pozitivna strana referenduma u Francuskoj i Nizozemskoj.

Rade Dragojević

Za temat o Evropskoj uniji, odbijanju Evropljana da prihvate Ustav EU-a, kao i o mjestu Hrvatske u novim previranjima, boljeg sugovornika od Borisa Budena nismo mogli naći. Sjajan je politički analitičar, što je dokazao u cijelom nizu članaka i knjiga posvećenih hrvatskoj i evropskoj političkoj sceni. Osim toga, što također nije nevažno, dugogodišnji je stanovnik te iste Evropske unije. Nakon Beča, sada je stanovnik Londona

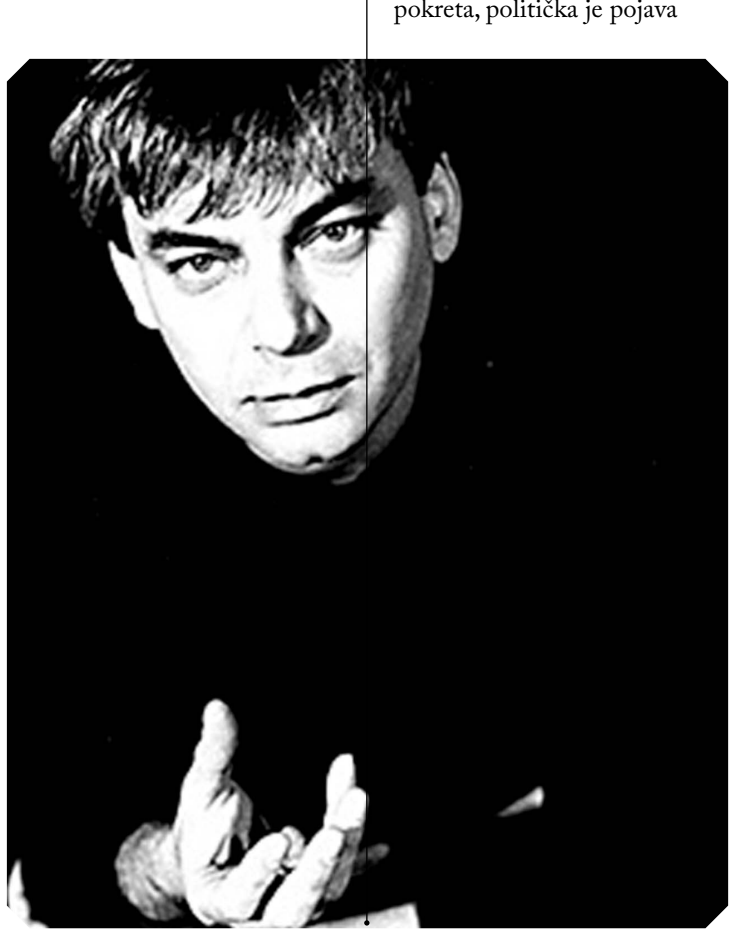

Jose Bove – mali francuski fašist s globalnim pretenzijama

U odbijanju Ustava lako se dade uočiti desno motivirano odbijanje. Naime, desnica u njemu vidi napad na nacionalnu suverenost. Ima li, osim toga, i lijevih motiva za odbijanje Ustava EU-a?

– Ako dvoje čine isto, nije isto. I desnica i ljevica brane nacionalnu suverenost ali u ime različitih interesa. Desnica brani suverenost kao izraz nekog esencijalističkog etničkog odnosno kulturnog identiteta, dakle u osnovi iz rasističkih motiva. Ljevica brani socijalnu državu koju garantira ta suverenost. Mnogi Francuzi žele da im država garantira 36-satni radni tjedan, ne žele raditi sedamdeset sati tjedno kao mnogi Britanci koji usprkos tome jedva preživljavaju. Mnogi od njih doživljavaju konflikt između socijalne pravde, sigurnosti, relativnog blagostanja i neoliberalne grabežljivosti i nemilosrdnosti globalnog kapitalizma kao konflikt između nacionalne suverenosti i recimo amerikanizacije, ili britanizacije, ili neke nadnacionalne liberalizacije svega i svačega, a na prvom mjestu, naravno, tržišta. U mjeri u kojoj i desnica i ljevica vide jedinu zaštitu svojih interesa u protekcionizmu, među njima gotovo da i nema razlike. Jose Bove, junak francuskog antiglobalističkog pokreta, politička je pojava omiljena na ljevici. Njegova borba protiv McDonald'sa a za francuski sir, njegov primitivni antiamerikanizam, naravno rasistički su motivirani. On je mali francuski fašist s velikim globalnim razlogom. I on, dakle, simbolizira to francusko "ne" Ustavu. S druge strane, ne smije se previdjeti snažan motiv političkog protesta koji je na referendumu došao jasno do izražaja. Ljudima je dosta toga da nemaju više nikakva utjecaja na svoju vlastitu socijalnu i političku sudbinu. "Ne" je simptom duboke krize zapadne kapitalističke demokracije, krize koja se može izroditi u novo i bolje, jednako kao i u još gore.

Slobode izbora za slabe, dakle za zemlje jugoistočne Evrope, nema

Sad ono neizbježno pitanje, što sve to znači za zemlje jugoistočne Evrope?

– Nažalost, sve. Zemlje jugoistočne Evrope – zapravo zemlje bivše Jugoslavije i Albanija, jer Bugarska je u boljem položaju u odnosu na EU – u tako su slaboj poziciji da dinamika evropske politike bitno utječe na njihovu sudbinu. Za sada, one bez Evrope ne mogu, dok Evropa bez njih može. To znači da su te zemlje već odavno izložene grabeži stranog, evropskog kapitala, koji je kao u Hrvatskoj, na primjer, već dograbio sve što je vrijedno. Članstvo u Uniji ne znači, dakle, konačnu rasprodaju Hrvatske, jer se ta ionako već dogodilo. Članstvo bi naprotiv pomoglo to činjenično stanje lakše podnijeti, omogućilo bi nezaposlenima da nađu posao od Irske do Ukrajine, omogućilo bi i djeci siromašnijih obitelji da studiraju vani, a ne da to rade samo djeca bogate elite koja ima novca to platiti, itd. Kad je riječ o članstvu u Uniji, govorimo zapravo o nečemu što nema alternative, što je izvan područja našeg odlučivanja, i u tom je smislu također bespredmetno govoriti o slobodi, jer slobode izbora za slabe, a to su zemlje jugoistočne Evrope, odnosno narodi na tom području, za njih dakle izbora nema, pa dakle ni slobode ni demokracije. Bit će onako kako odluče drugi.

Ovdašnji suverenisti, oni, dakle, koji brane domaći sir i vrhnje, sada likuju. Druga pak strana drži da će odlaganje primitka Hrvatske u EU zakočiti reformski rad na kojem

Eurointegracije i Hrvatska

inzistira Sanaderov HDZ. Tko će na kraju u Hrvatskoj trijumfirati?

– Udružene izdajice obiju strana, što će reći klasični hrvatski oportunizam. Ta neprincipijelna koalicija ponovo će ostvariti povijesni kompromis koji će netko treći krvavo platiti. Profinjena proevropska elita zažmirit će kao i uvijek na divljanje ustaških kretena, ili će već pronaći neko racionalno, dublje obrazloženje tog "domoljublja". Zauzvrat potvrdit će svoj elitni status i očuvati svoje socijalne privilegije. Stradat će ostaci ostataka socijalne države, posljednji materijalni, vlasnički garanti suverenosti, i na koncu ono što zovu puk koji danas pod uvjetima sve teže pauperizacije uopće više nema nikakva utjecaja na svoju sudbinu, bilo evropsku bilo hrvatsko-suverenističku. Uostalom, o sudbini Hrvatske neće ionako odlučivati ni jedni, ni drugi, ni treći, nego onaj koji ima moć i koji sigurno nije u Hrvatskoj. Na kraju ostat ćemo bez sira i vrhnja, a to je sama bit hrvatskog identiteta, njegova jedina i najčišća esencija. To mislim ozbiljno. Hrvatstvo i nije ništa drugo nego sirek i dve tri mjerice vrhnja. U prozirnoj plastičnoj vrećici. Za to i nizašto drugo izginuli su toliki ljudi.

Evropski kulturrasizam nam ne treba

Također, tvrdi se da će budući EU, kada do njega nakon ratifikacija Ustava jednom ipak dođe, biti neka vrsta federativne Euroslavije (imala bi, dakle ustav, pa vladu, pa zajedničku vojsku i policiju /Europol/, pa, onda, i neke granice itd). Je li onda imalo smisla uopće rasturati Jugoslaviju, samo zato da bi se ušlo u neku Euroslaviju?

– Naravno da nije imalo smisla. Odnosno, moglo je imati nekog smisla da nije završilo u ratu. Ovako, žali bože ljudi koji su izginuli nizašto. Kada bi se barem iz te sudbine moglo izvući nekakvo iskustvo, i kad bi se na temelju tog iskustva – iskustva jugoslavenskog problema, neuspjeha u konstituiranju nadnacionalne demokratske zajednice – moglo kritički suočiti s problemom evropskog ujedinjenja, pridonijeti nešto tom ujedinjenju politički originalno, korisno za druge koji nisu prošli to iskustvo na svojoj koži. Ali ne treba biti bezrazložan optimista. Ljudi ne uče iz ratova. Ono što je Karl Kraus rekao o stanju svijesti nakon Prvog svjetskog rata: *Čovječanstvu je kugla ušla na jedno uho unutra a na drugo izišla van*, vrijedi i za današnju Hrvatsku odnosno sve bivše jugoslavenske prostore. Razbijena glava nije pametnija od cijele.

Može li se, možda, zamisliti neka drukčija Evropa ili Evropska unija od ove kakva je sada oličena vladom u Bruxellesu?

> Ako su na poprištu EU-a hrvatski građani mali vojnici, topovsko meso, onda je hrvatska država neka vrsta razvodnika, čak ni desetara, puka transmisija naredbi generala i štabova koji su negdje drugdje. Bitna promjena tih odnosa dominacije nemoguća je bez političke borbe, bez radikalizacije ili možda da upotrijebim već zaboravljenu riječ, bez revolucije

– Svakako da može, no pitanje je zašto je željeti, odnosno zašto se boriti za nju. Ako će politički ujedinjena Evropa također, kao današnje nacionalne države, temeljiti blagostanje na protekcionizmu, na brutalnom isključenju drugih, kao što je to danas praksa, zašto je onda željeti. Evropski kulturrasizam, onaj koji svisoka gleda na istok odnosno na Afriku, već je jednom bio u ujedinjenoj Evropi ostvaren kao politički projekt, u Hitlerovoj evropskoj tvrđavi od Atlantika do ruskih stepa, stvorenoj za bijelu arijevsku rasu i tisućljetnu evropsku kulturu. Nova Evropa ima smisla samo ako svojim političkim ujedinjenjem u kvalitativnom smislu ostvari alternativu globalnokapitalističkom srljanju u goru budućnost. To je moguće samo ako Evropljani posegnu za radikalno drukčijim, novim, alternativnom oblikom demokracije koja će ne samo nadmašiti klasično liberalni model demokracije već realiziran u razvijenim nacionalnim državama, nego ostvariti utjecaj ljudi na uvjete materijalne reprodukcije njihova života, uvjete na koje izvan okvira nacionalne države danas nemaju nikakva utjecaja, premda je već danas sudbina čitavih država ovisna o odnosima na globalnom tržištu na koje kao države također nemaju nikakva utjecaja. Kao da hrvatska država igra neku ulogu u odlukama koje određuju procese i pravce razvoja globalne ekonomije. Ako su na tom poprištu hrvatski građani mali vojnici, topovsko meso, onda je hrvatska država neka vrsta razvodnika, čak ni desetara, puka transmisija naredbi generala i štabova koji su negdje drugdje. Bitna promjena tih odnosa dominacije nemoguća je, kao što sam već rekao, bez političke borbe, bez radikalizacije ili možda da upotrijebim već zaboravljenu riječ, bez revolucije.

Privatizacija Che Guevare

I, na kraju, znači li ovo odbijanje možda i to da se ideja nadnacionalne asocijacije zapadnih zemalja iscrpljivala u hladnoratovskom antagonizmu s istočnim blokom, pa da sad kad nema toga, ideja odumire?

– Ideja ne odumire, barem ne u protekcionističkom smislu. Zapad kao nadnacionalna asocijacija već postoji, dapače sve je jači, naravno kroz dominaciju u međunarodnim organizacijama, ekonomskim, financijskim, vojnim institucijama i savezima. Činjenica da to nema nikakve veze s demokracijom, druga je stvar. Vizija demokratskog udruživanja i djelovanja u nad ili izvannacionalnom prostoru, dakle u globalnoj, svjetskoj dimenziji, najveći je izazov našeg vremena. Sumnjam da se s tim izazovom možemo suočiti fiksirajući se na današnju Evropu i očekujući, ne kao nacija, nego upravo kao politička bića, da nam se netko ondje smiluje i prepozna u nama neki svoj interes. Procesi koji kroje našu sudbinu globalni su. Zato bi bilo bolje proširiti perspektivu i razmisliti o onome što se danas recimo događa u Boliviji. Ondje su američki neoliberalni ekonomisti 1980. skrojili ekonomski sustav zemlje prema svojoj ideologiji. Nakon dvadeset pet godina radikalne neoliberalne privatizacije bolivijska ekonomija je uništena, seljaci su ostali bez zemlje, a radnici bez posla. Goleme rezerve plina strane su kompanije otpremile za mali novac u Kaliforniju. Sada gladne i obespravljene mase, uglavnom pauperiziranih Indiosa, izlaze na ulicu i traže – što? Novi ustav koji bi osigurao njihovu participaciju u vlasti i nacionalizaciju privatiziranih nacionalnih dobara! Za njih je Che Guevara živa politička inspiracija, a ne *life style brand* kao na razvijenom kapitalističkom zapadu. Ako ne znate, majice s likom Chea proizvodi tvrtka pod imenom *Fashion Victim*, i to izrabljujući jeftinu radnu snagu po *sweat shopovima* trećeg svijeta. Ta tvrtka je naravno privatizirala pravo na lik Che Guevare. Z

Frano Cetinić

Kretenizacija evropske političke elite

Rade Dragojević

Frano Cetinić je urednik u programu za hrvatski i srpski jezik Radio France International u Parizu. S njime smo razgovarali u Rijeci na njegovu proputovanju kroz Hrvatsku. S rodne Korčule išao je do Rovinja i dalje za Veneciju. Cetinić je i plodan publicist te izniman poznavatelj francuskih političkih prilika. Kao takav dobar je sugovornik na evropske i francuske teme

Kakva je bila politička konstelacija u Francuskoj uoči referenduma?

– Francusko "ne" nije bio krovni događaj evropskog neba, kako se to sada nama čini. Gomilali su se crni oblaci već odavno, desetljećima, pogotovo od pada Berlinskog zida, pogotovo od Maastrichta, kada, po meni, evropsko ujedinjenje kreće opasnim smjerom. Sama odluka da se ide na referendum rezultat je političke pogreške predsjednika Jacquesa Chiraca, kojeg su, na neki način, nagovarali strani lideri vodećih stranaka vladajućeg tzv. širakovskog saveza. To je, inače, pokret na koji Chirac, paradoksalno, ima vrlo malo utjecaja. Na čelu tog širokog širakovskog Saveza za narodni pokret je čovjek koji mu zapravo radi o glavi, desničar Nicolas Sarkozy. Isto tako, Chiraca je na taj potez nagovarala i opozicijska Socijalistička stranka i njihov lider Francois Hollande. Dakle, Chirac je optirao za referendum i time napravio kobnu pogrešku, važnu, prije svega, za vlastitu političku budućnost. Mislim da su time njegove šanse da se ponovo kandidira sada pale u vodu. No, da se vratimo tome po čemu to zapravo nije iznenađenje. Najave da će referendum završiti odbijanjem Ustava bile su jasne svima onima koji su promatrali stvari oko sebe, a ne slijepo slijedili dominantni eurodiskurs koji se u medijima gromoglasno kotrljao već mjesecima. Ipak, ne bih dramatizirao. Mislim da to nije velika kriza, nego da je posrijedi samo jedno otrežnjenje. Kriza je ionako bila duboka, a jezgra te krize proizlazi iz proširenja EU-a koje sam nazvao *natoizacijom* Staroga kontinenta. Po tom receptu najprije NATO zemlju kandidata blagoslovi prijemom u svoju strukturu, a onda dolazi Europska unija koja kao nekakva poljska kuhinja, kao intendantura koja dijeli obroke iza vojske, dolazi i daje pomoć i financira projekt. To je bila uloga EU-a od Maastrichta naovamo, i to je ono što je postalo kobno za ideju ujedinjene Evrope.

Francuzi oduvijek kritični prema EU

Kako se dogodilo da je upravo Francuska prva rekla "ne" evropskom Ustavu?

– Dakle, zašto Francuska? Francuska je u evropskom geostrateškom političkom prostoru vjerojatno jedina sposobna to reći. Kao što znate, Njemačka nema ustavno pravo da se o međunarodnim ugovorima izjašnjava putem referenduma, a sve zbog povijesnih reminiscencija na njemačke tridesete godine prošlog stoljeća. Vjerujem da bi i u Njemačkoj rezultat bio isti kao i u Francuskoj. Inače, Francuska je i prije pokazivala volju za kritičkim odnosom prema evropskim integracijama. Spomenuo bih dva povijesna primjera. Prvi je iz 1954. godine, kada Nacionalna skupština Francuske sa socijalističkom većinom odbija ideju tzv. evropske zajedničke obrane. Tako ostaje sve do devedesetih godina kada Mitterand zajedno s Kohlom obnavlja ideju evropske zajedničke obrane i stvara Eurokorpus, koji je čak jedanput prodefilirao Elizejskim poljima. Drugi povijesni presedan zbio se 1967. u vrijeme generala de Gaullea, kada Francuska punih sedam mjeseci vodi tzv. politiku prazne stolice u Bruxellesu, uzrok čemu je bio sukob oko financiranja poljoprivredne politike. Po meni evropski Ustav jedna je pomalo luckasta ustavnopravna ideja. Naime, donosi se ustav za konglomerat država koji je još nedefiniran, koji je bez diplomacije, da ne spomenem onu otrcanu Kisinggerovu da je EU *bez telefona*. Također, EU sam sebi daje Ustav, dakle bez ustavotvoritelja je – a to bi trebao biti narod koji bi za elaboraciju novog ustava trebao zadužiti bilo konvent, bilo konvenciju, ovisno o tome jesmo li više sankiloti ili američki federalisti. Dakle, konvent ili konvencija u koji bi ustavotvorci bili kooptirani, imenovani ili delegirani. Dakle, ne postoji nikakva ustavotvorna procedura. A da ne govorimo o tome da se u Ustavu više od tisuću puta spominju pojmovi kao što su tržište, banke, financijski tokovi, a tek nekoliko desetaka puta pojmovi iz područja socijalne politike. Spomenuo bih ipak jedan članak Ustava koji vrlo jasno ukazuje kakva bi se to Evropa s ovakvim ustavom htjela graditi. Riječ je o prvom dijelu Ustava, članak 41., koji definira evropski obrambeni i sigurnosni identitet u okviru, izrijekom je rečeno, sjevernoatlantskog vojnog saveza. Druga značajka francuskog "ne" unutrašnjopolitičkog je karaktera. Naime, po zgodnoj igri riječi referendum je postao *rafarendum* po imenu bivšeg francuskog premijera Jean Pierre Raffarine, koji je pao upravo na ideji ovog referendumu.

U francuskoj politici stvari s evropskim referendumima tako stoje već dvadeset godina. Izuzetak su tek Mastrihtski ugovori koji su jedva prošli (51 posto), i to uz veliki uloženi napor Miterranda. Prema tome, francusko "ne" možemo gledati i kao sankcioniranje krajnje nepopularne vlade.

Bulimijsko širenje Evropske unije

Koji je po vama glavni problem današnje Evropske unije?

– Ostavimo referendum i vratimo se proširenju EU-a. Proširenje, koje sam više puta nazvao bulimijskim, stvorilo je institucionalnu krizu o kojoj sam govorio. Čini mi se da je Evropa pod utjecajem gazde iz Washingtona obnovila sanitarni kordon kakav je bio poznat od dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoljeća. Upravo je zbog toga veliko značenje bilo pridodano ulasku baltičkih zemalja u Uniju te ulasku Poljske, kao što je sada iz istog razloga zanimljiv i nastupajući ulazak Rumunjske i Bugarske.

Ali, što je trebalo učiniti? Evropa je trebala nastaviti proces produbljivanja u integraciju. Bilo bi bolje da se pristupilo poslu formiranja zajedničkih tijela, da se energija trošila na donošenju odluka oko financijske i ekonomske politike, što bi čak dovelo do ideje ekonomske vlade. U svakom slučaju, na taj bi se način realno i simbolički poslala poruka svim evropskim zemljama: "Svi ste vi Evropa". Bilo bi bolje da se održao kongres Evrope na kojem bi sve zemlje automatski bile primljene u EU. Tako ne bi došlo do ovog ponižavajućeg natječaja, prema kojemu se zemlje kandidati, sve u nekakvim kostimima i svečanim haljinama, pokušavaju predstaviti Evropi, zapravo nomenklaturi u Bruxellesu. Mi smo kao narod spali na to da budemo procjenjivani po kriteriju jednoga bivšeg legionara, ako se uopće može biti bivši plaćenik. Umjesto toga, jedini kriterij koji se do sada pokazao relevantnim i koji sada postfaktum možemo raspoznati, jest kriterij kompatibilnosti s američkim geostrateškim interesima. To je ono što nazivam *natoizacija* kontinenta. Iz tog kriterija poštivanja američke vojne volje logično smo došli do kandidature Turske. Naime, u prosincu 1998. slovima i brojkom tri su minute bile posvećeni kandidaturi Turske. Izložio ju je, predložio i zagovarao Chirac, zajedno s Jospinom, čime smo dobili fenomen granica Evrope. Jer, ne može neki identitet biti prepoznat ako nema svoje jasno iskazane granice.

Tko je u Francuskoj glasao za, a tko je bio protiv? Zanima me, dakle, tko je od tih 53-54 posto glasao za, a tko je protiv. Dobiva se dojam da su se u istoj fronti našli Le Pen skupa s ljevicom.

– Glasači francuskog "ne" čine *mixtum compositum*, veoma složenu skupinu. Protiv su, doista, bili desničar poput Le Pena, zatim francuski komunisti, kao i Olivier Besancenot, lider Lige revolucionarnih komunista (LCR). Svi su oni bili radikalno za "ne", koje, dakako, ne stvara zajednički program. To je, također, bilo odbijanje francuskog naroda. To je njegovo pravo, i kad su već odlučili da ga konzultiraju, narod je rekao što misli o tom ustavu. Meni se daleko veća nekoherentnost čini u fronti onih koji su glasali za "da". Ta će fronta biti ilustrirana naslovnicom jednog ne baš jako uglednog tjednika koji se zove *Paris Match*. Na naslovnici u istim odjelima, u istim košuljama, u, gotovo, istim kravatama vidimo Nicolasa Sarkozyja, lidera vladajućeg Saveza za narodni pokret i lidera socijalističke opozicije Francoisa Hollandea, koji u jednom euroustavobraniteljskom sevdahu pozivaju francuske birače da dadu glas evropskom Ustavu. Za "ne" su, ponovimo, glasali krajnja desnica Jean-Marie Le Pena, zatim suverenisti, desni i lijevi, kao i široka fronta ljevice od komunista do većine socijalističke stranke na čelu sa svojim prvacima, među kojima je i bivši premijer Laurent Fabius.

Eurointegracije i Hrvatska

Hrvatska nije na dnevnom redu EU-a

U cijeloj toj konstelaciji gdje će biti ili gdje je sad Hrvatska?

– Budimo realni i kažimo da hrvatsko pitanje u EU nije na dnevnom redu. Ono je na dnevnom redu samo za nas ovdje u Hrvatskoj. Ono je isto tako u nas dobrim dijelom prenaglašeno. Čini se kao da je evropsko ujedinjenje u nas, na neki način, zamijenilo ideju komunizma. Uvijek se govori u stilu; mi ćemo negdje ući, mi nećemo ući nigdje te mi jesmo Evropa, pa nismo Evropa. Sve me to podsjeća na utopijsku ideju o ulasku u nekakvo carstvo slobode. Gotovo bih rekao da postoji nekakva vrsta briselskog evanđelja koji će narodima donijeti mir i sreću. Da ste, kojim slučajem, prisustvovali kampanji ustavobranitelja u francuskim medijima, čuli biste takve žestoke stavove, sve u stilu da će u slučaju neizglasavanja Ustava doći do praktički, termonuklearne katastrofe. Odbijanje je toliko bilo dijabolizirano i bez prestanka se ponavljalo da evropski Ustav nema nikakve alternative. Nevjerojatno je do koje je mjere demokracija postala karikatura same sebe, kad više nije u mogućnosti ni iznjedriti protustav. Demokracija se danas, na žalost, unutar same sebe više ništa ne propituje.

Nakon francuskog i nizozemskog "ne", u nas likuju desni suverenisti i branitelji sira i vrhnja?

– Njima bih poručio da je francusko "ne" upravo šamar takvima, jer Francuska nikada ne bi rekla "ne" s Le Penom na čelu. U tom bi slučaju "ne" imalo podršku tek nekih 15 do 20 posto glasača. Važnost ovog francuskog referenduma upravo je u tome što su za "ne" dvotrećinskim dijelom bili birači lijeve provenijencije, i što je to "ne" bio odgovor na napad na socijalnu državu. Dvije vijesti koje su stigle tijekom službene kampanje, a koje ilustriraju upravo taj divlji kapitalizam, možda su više uradile za opredjeljenje protiv Ustava, nego svi politički govori s desne i lijeve strane zajedno. Prva vijest se odnosila na zatvaranja jednog malog poduzeća u kojem su ljudi s minimalnom plaćom, koja je u Francuskoj blizu 1500 eura, ostali bez posla. Vlasnik im je mirne duše predložio da idu raditi u Rumunjsku gdje je plaća 110 eura. Taj cinizam podsjeća na Dickensa, ali, očito, historija se ponavlja. Druga vijest govori o direktoru najvećeg lanca francuskih robnih kuća, koji je sukladno menadžerskom ugovoru i zaštitnoj klauzuli napustio svoju funkciju s odštetom od nevjerojatnih 38 milijuna eura, što je pariški list *Liberation* popratio na naslovnici porukom da bi njegovoj blagajnici bilo potrebno ravno 2541 godina da dosegne taj iznos. Došli smo, dakle, do opasnog rastakanja socijalnog koncepta francuske države. Zato kažem da je ova ultradesničarska galama u Hrvatskoj samo dio folklora. Važnije bi bilo da se u nas druga strana pripremila za tu vrstu referendumskog iznenađenja. Jer i mi imamo mnogo dodirnih problema sa socijalom koji su slični francuskima.

Sad smo tu gdje smo. Što bi bila alternativa Evropskoj uniji?

– Moramo si postaviti jedno bitno pitanje. Je li evropsko ujedinjenje proces koji je počeo kongresom te nastavljen i institucionalno postavljen Rimskim ugovorima 1957. i koji je razvijan na normalan način, sve do prošle godine, kad je došlo do tog, ponavljam, bulimijskog proširenja. Također si moramo postaviti pitanje je li taj proces evropskog ujedinjenja bio nešto više od hladnoratovske maskarade da se prikrije stvarna američka hegemonija nad zapadnim dijelom evropskog kontinenta. Zato i govorim o propuštenoj povijesnoj prilici s kraja osamdesetih kad je istočni blok prestao postojati. To je bila iznimna povijesna prilika koja je propuštena, zbog jednog procesa, koju veliki politički mislilac koji je umro prije nekoliko godina u Francuskoj, Cornelius Castoriadis, naziva kretenizacijom političke elite. Naime, da kojim slučajem Chirac nije optirao za referendum, nego za normalnu parlamentarnu proceduru, čak bi više od 90 posto zastupnika glasalo za evropski Ustav. To ukazuje na spomenutu kretenizaciju, kao i na to da imamo ozbiljnu krizu demokratskog legitimiteta.

Instrumentalizacija Poljske

Jeste li i vi osobno upali u taj pomalo pomodni euroskepticizam koji danas definitivno vlada u intelektualnim lijevim krugovima?

– Ne, nipošto. Sam za sebe ne mogu reći da sam neki eurooptimist, jer mi se pitanja optimizma i pesimizma ionako čine sekundarnim. S obzirom na stanje svijeta, proces globalizacije, gledajući sve veću koncentraciju američke vojne moći, jasno je da Evropa ne može dalje bez ujedinjenja. Ali, ujedinjenja kakvog su sanjali i kakvog su priželjkivali njezini najbolji federalisti. Pazite, prema ovom ustavu evropski parlament uopće nema moć predlaganja zakona. Naravno, sam se federalizam ne može razvijati ako se primi Turska, za koju godinu Mongoliju, pa možda još i Paragvaj, sve ovisi o tome što će reći gazda. Evropa također mora jasno reći da u slučaju Turske nije riječ ni o kakvom protuislamskom stavu, jer su i Bosna, kao i velikim dijelom Albanija, također islamske zemlje i nitko ne dovodi u pitanje njihovo mjesto u evropskim integracijama. Riječ je o tom da se moraju imati jasne granice Evrope. Također, blizak sam onima koji zagovaraju Evropu u više brzina, postojanje jedne uže jezgre koje će naglasak razvoja staviti na produbljenje evropskih integracija. Također, tužno je kad se pojedine zemlje instrumentaliziraju za više ciljeve, kao što je to slučaj s Poljskom. Ona, naravno, ima tragičnu povijest, to mi je jasno, ali se iz te tragične povijesti moraju naučiti neke lekcije. Poljska se odmah kad god dobije priliku definira ili kao protunjemačka ili kao proturuska sila, što se u novoj Evropi nikako ne bi smjelo tolerirati. Poljska je, također, predvodila kor američke politike u slučaju rata u Iraka, ona je dan nakon što joj je Evropa dodijelila visoku financijsku pomoć požurila kupiti američke vojne avione, ona je ta koja je činila ovu lakrdiju, kako je ja nazivam, od ukrajinske revolucije, itd. Kad smo već kod tih zemalja, jedna od posljedica francuskog referenduma mogla bi biti i ta da Ukrajina i Gruzija mogu zatvoriti poglavlje o obećanoj evropskoj sreći, jer bi njihov primitak značio otvaranje vrlo osjetljivog strateškog pitanja odnosa s Rusijom i Njemačkom.

Kriza EU-a ionako je bila duboka, a jezgra te krize proizlazi iz proširenja EU-a koje sam nazvao *natoizacijom* staroga kontinenta. Po tom receptu najprije NATO zemlju kandidata blagoslovi prijemom u svoju strukturu, a onda dolazi Europska unija koja kao nekakva poljska kuhinja, kao intendantura koja dijeli obroke iza vojske, dolazi i daje pomoć i financira projekt. To je bila uloga EU-a od Maastrichta naovamo, i to je ono što je postalo kobno za ideju ujedinjene Evrope

Glas protiv dvadesetpetorice

Kako su se mediji i francuski intelektualci odredili prema referendumu?

– Mediji su vodili nepristojnu i nedopustivu kampanju, a uloga nekoliko vodećih francuskih intelektualaca bila je nepodnošljiva. Jednom sam ih prilikom nazvao *francuskim intelektualnim snagama za brzu intervenciju*. Tu je kad god zatreba grupa na čelu s Bernard-Henryjem Levyjem. Nakon njihove kampanje u kojoj se na krajnji način dijabolizirao svaki onaj koji je bio protiv Ustava, svaki pristojan Francuz morao je sam sebi reći da će, ako nizašto drugo, ako već nema ni jedan argument ni za ni protiv, glasati protiv, jer se jednostavno s ovom gospodom ne može u isti tabor. Tu je bio Andre Glucksmann, proslavljeni autor za kojeg je za atentat u New Yorku kriv, ni manje ni više, nego Dostojevski. To je, uostalom, i naslov jedne njegove knjige. Tu je također bio i naš veliki prijatelj Alain Finkielkraut, koji intelektualno stoji nešto bolje od ove dvojice. Međutim, njegove su političke pozicije na opasnoj granici, posebno kada je u pitanju palestinsko-izraelski sukob. Čak bih rekao da je u tom slučaju i rasistički raspoložen. Tako brani knjigu Oriane Fallaci, a primjerice još od 1982. brani Ariela Sharona i njegovu politiku. Takav je ostao sve do danas. Jedina svijetla točka među intelektualcima bio je Jean Baudrillard, koji je u kontekstu izložbe svojih fotografija rekao pet-šest sjajnih rečenica o referendumu, koje su se pokazale točnim, a nekoliko dana nakon toga bile su potvrđene rezultatima.

Kako ste vi glasali?

– Sa zadovoljstvom sam tri puta rekao "ne". Jednom u svoje ime, a dva puta u ime dragih prijatelja, profesora francuske književnosti, koji su sad u Kanadi i koji tamo rade na proširenju kvebečke nezavisnosti. Ovlastili su me i ostavili prokuraciju da glasam i u njihovo ime. A osnovni razlog je kod mene, kao i kod njih, bio je taj da se osvetimo dvadesetpetorici šefova vlada ili država EU-a. Ti obični činovnici višeg platnog razreda odlučili su da se iz preambule evropskog Ustava ukloni slavna rečenica iz Periklova nadgrobnog govora "o vladavini demokracije kao vladavini ne malog broja, nego mnoštva". To je taj demokratski balast koji je posebno smetao ovoj dvadesetpetorici.

Rada Borić

Žene posjeduju jedan posto svjetskog bogatstva

S udjelovali ste, zajedno s Biljanom Kašić i još nekim kolegicama, u organiziranju tribine Žene pod evropskim kišobranom u zagrebačkom KIC-u. Žene pokušavaju osmisliti neku strategiju s obzirom na ulazak Hrvatske u EU. Tko bi bio taj "mi", kada govorimo o reprezentiranju žena u Hrvatskoj?

– Meni je teško govoriti o "mi" i vrlo je nezgodno govoriti o "mi", zato što, nažalost, žene povijesno vrlo klimavo stoje sa subjektom. Kada kažemo *Žene pod evropskim kišobranom* govorimo o raznim ženama – različitim identitetima, različitim skupinama i različitim ženskim interesima. Budući da se u Hrvatskoj premalo otvara prostor razgovora i teme oko pluseva i minusa evropskih integracija, nama se činilo da je zanimljivo napokon početi o tome javno govoriti. Očito je da postoji silna želja da Hrvatska iz čekaonice EU-a uđe u tu "veliku staru Evropu", no kao da je zaboravljeno da bi građani i građanke voljeli prodiskutirati o tome što bi im se tamo pozitivno i negativno moglo dogoditi.

Riječ je o pogledu civilnog društva, feminističkog dijela te scene i njezine ženske mreže?

– Tako je. Kako dolazim iz Centra za ženske studije primjećujem da i tu žene u posljednjih deset godina različito promišljaju tu žensku poziciju, različito razmišljaju o ženskom subjektu. Je li važno, po novim teorijama, zanemariti da nismo subjekt, pa se ponovo utopiti u ovome što vidimo u Evropi, u *gender mainstreamingu* – rodno osviještenoj politici? A taj *gender mainstreaming* opet će na neki način progutati priču oko ženskoga, u tom niveliranju ponovo će se pogubiti još neoformljeni ženski subjekt. Dakle, mislim da su taj "mi" – žene civilne scene. Postoji Ženska mreža Hrvatske, koja je nedavno svoju platformu promijenila tako što se preimenovala u Feministička mreža Hrvatske. Jer, u ovo "ženska" može se utopiti svašta: od humanitarnog, brige za drugoga, do politike. Mislim da Ženska mreža Hrvatske želi postati feministička politička ženska mreža.

Žene čine većinu Evrope

I kao mjesto s koga se provodi lobistički pritisak na one koje još zovemo realnim/stranačkim političarkama i političarima?

– Kao što znate, Hrvatska je zbog ulaska u EU trebala napraviti različite razvojne programe i razvojne strategije. Od dvadesetak napravljenih *nacionalnih strategija*, ona o civilnom društvu je osamnaesta. Prije nje su strategija razvoja malih otoka, ribarstva ili turizma, što je sve jako važno. Ali da je civilno društvo na pretposljednjem mjestu u razvojnim strategijama govori nešto o ovom društvu. Postoji anegdota, iako nije zgodno o susjedima govoriti negativno, da kada su albanskog ministra vanjskih poslova pitali što je s civilnim društvom on je odgovorio: "Nema problema. Mi ćemo to organizirati." Bojim se da i ovdje nema sluha za to da *društvo* čine sva *tri sektora*, a da je civilno društvo važno i kao lakmus papir i kao korektiv. To država ne prepoznaje, postoje samo natruhe, više individualnog prepoznavanja. A Ženski studiji su odlično mjesto ekspertize. Oni mogu pripomoći Ministarstvu evropskih integracija npr. tako što će napraviti rodni rječnik. Reći kako prevesti osnovne pojmove poput *equality & eqity*, što znače ovakve ili onakve mjere, kako prevesti *gender mainstreaming*.

U formiranju diskursa te evropske nad-države civilno društvo je trećina cijele priče. Koji osnovni dokumenti definiraju ženska ljudska prava u toj novoj zajednici?

– U novoj zajednici dakako sam Ustav vodi brigu oko ljudskih prava, ali on ne odvaja ženska ljudska prava. I u drugim se dokumentima Unija bavi ženama tek sporadično, uglavnom na razini smjernica, preporuka. To je na neki način i u redu. Jer ako bi se posebno bavila ženama priznala bi ono što postoji u praksi. A to je da nas se tretira manjinski, poput etničkih, seksualnih i inih manjina. A žene čine, brojčano, većinu Evrope. Recimo odmah da se ta nesenzibiliziranost Evrope ne očituje samo prema ženama. Konstrukt EU-

Srećko Pulig

Rada Borić je predavačica na Ženskim studijima, aktivistica u nekadašnjem Centru za žene žrtve rata, spisateljica i urednica mnogih feminističkih izdanja, trener nenasilne komunikacije, te medijski eksponirana predstavnica ženske scene. Uz to savjetuje žene o njihovu političkom nastupu i pravilnom odnosu s medijima. Živeći na relaciji između Helsinkija, gdje na univerzitetu radi kao lektorica hrvatskog jezika, i Zagreba, u kome kada je kući odradi mnogo javnih nastupa, dala nam je ovaj intervjuu u trenutku kada feministkinje osmišljavaju svoju strategiju prema evropskim integracijama. U razgovoru su bile neizbježne i usporedbe između njezinih već "integriranih" EU-iskustava i onih koja s EU-om imaju žene u Hrvatskoj i (ostaloj) post-Jugoslaviji

a bazira se na neoliberalizmu, on je i počeo kao projekt zajedničkog tržišta. Pogledamo li što je toj Evropi važno, a to stoji i u Ustavu, zajednički je ekonomski sustav, stvaranje zajedničke evropske vojske, povećavanje vojnog budžeta i zajednički novac. Dakle, obična klasična država. A evropski Ustav trebao bi biti ustav "prekogranične suradnje". Nedavno je, 30. i 31. svibnja, u Marseilleu održan veliki ženski marš na kome je bilo deset tisuća žena. One su rekle da u Ustavu prva klauzula treba biti: želimo Evropu bez rata. Koje vrijednosti promiče evropski Ustav, a koje žene i civilisti? Ja ovdje ne odvajam ni zelene ni mlade. Interesantno da su u Francuskoj od 54 posto građana koji su se odazvali na referendum o Ustavu, 58 posto onih koji su rekli "ne" evropskom Ustavu mladi i žene. Oni su prepoznali u toj piramidi odlučivanja, u toj moći, kreaciju potrošene klasične države. Ma koga više zanima država vojske? U Hrvatskoj raste broj mladih koji žele služiti civilnu službu. Samo se niti tu država nije snašla i osigurala dovoljno mjesta za civiliste. Evropu treba urediti kao zajednicu tolerancije i suradnje. Zašto stvarati jednu nad-državu koja će biti pandan kome, Americi?

Plaće žena manje 25 posto od plaća muškaraca

Svi se pozivaju na zakonski okvir, Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979. (CEDAW) i na Amsterdamski ugovor. O čemu je riječ?

– CEDAW je ono na što se sve žene klasično pozivaju. Za žene je važna i Pekinška platforma. Ali Hrvatska je potpisala i mnogo drugih konvencija. Npr. 1994. je ratificirana konvencija UN-a iz 1949. čije slovo sprječava Hrvatsku da legalizira prostituciju. Konvencija iz 1949. govori o zabrani trgovanja ljudima i zabrani eksploatacije prostituiranja drugih. Sada kada se, upitno, javljaju glasovi za legaliziranje prostitucije, najprije bi država morala povući tu ratifikaciju. A mislim da nije baš primjereno poništavati potpisane UN-ove konvencije. Pa, ako je tako čemu uopće raspravljamo o legalizaciji? Dakle, tvorci ili supotpisnici zakona u toj silnoj volji i žurbi da nekamo pripadamo niti ne znaju što potpisuju. Spominjana Pekinška platforma otvorila je četiri ključna polja, a nju su u svoju strategiju zapisale žene iz Ženske mreže Hrvatske. To su: odnos prema radu i ekonomiji, gdje bez obzira i na političku jednakost, npr. švedskog tipa, postoji razlika od 25 posto u plaćama, a da ne govorimo o nezaposlenosti, pri čemu u nas žene prednjače. Zatim, veća participacija žena u politici, nasilje protiv žena i reproduktivna ženska prava. To su četiri ključne točke za svaku ženu. Uz žensko siromaštvo, jer sve je siromaštvo danas feminizirano, a ono je ključ drugim vrstama diskriminacije. Eto, iz tih koordinata žene su prepoznale i što im donosi evropski Ustav, s čvrstim fokusom u ekonomskom polju i interesom za profit.

Ključna tema svih feministica, a to je problem muškog nasilja protiv žena, u Finskoj je zgodno predstavljena, a i mi bismo to trebale učiniti. Tamo je izračunata *cijena nasilja*. Metoda je slijedeća: budući već živimo u neoliberalnom kapitalizmu, pogledajmo koliko nasilje, obzirom da toliki muškarci misle da treba zlostavljati žene, košta državu. Finkinje su rezultat objavile u knjizi *The Price of Violence* (*Cijena nasilja*), gdje je taksativno popisan katalog zlodjela i donesen "cjenik". Npr. kada je žena pretučena mora doći policija, liječnik, mora se platiti pregled, sklonište, pa neradni dani. Ako je teže pretučena, plaćamo joj bolovanje. Ubijena žena nedostaje kao ljudski resurs od čijeg prihoda bi država ubirala porez u narednim godinama itd. Izračunato je da pretučena žena godišnje košta 100 tisuća eura, a kada se pobroje troškovi za žene po skloništima, radi se o milijardama eura. U Hrvatskoj tek treba izračunati koliko novca iz proračuna uopće ide na žene, pod pretpostavkom da pridonosimo pola, a pridonosimo i više, kada bi se računao rad u kući, "pranje i peglanje", odgoj djece. S time da to ne bi trebalo preračunavati u cijenu istog posla kao javne djelatnosti, jer je ženski rad potplaćen. Nije isto peglati i popravljati slavine, ali bi se trebalo jednako vrednovati. Kada bi se u hrvatski bruto društveni proizvod upisao ženski neplaćeni rad, on bi znatno narastao. Isto tako, kada bi jedan posto proračuna za vojsku u Hrvatskoj išao za pretučene žene ili za muškarce koji se liječe od PTSP-a, nešto bi se pomaklo s problemom postratnog nasilja koje se "vratilo doma".

Eurointegracije i Hrvatska

Zašto bi samo žene čuvale identitet?

Kada naši mediji govore o npr. francuskom "ne" evropskom ustavu, oni sve vijesti donose kroz nacionalistički filtar, kao da je riječ samo o osjećaju nacionalnog suvereniteta. Mnogo manje govori se kroz prizmu socijalnih i radnih prava.

– Dovoljno je pročitati pisanje novinarke Vesne Kusin, posve iz nacionalističkog diskursa. Ona, otprilike, kaže: "Eto, ljudi u Francuskoj ne žele da im se gubi nacionalni identitet." A na drugom mjestu novinarka Ines Sabalić izvještava kako je logika onih koji su rekli "ne" ta da najveće zemlje EU-a više novca u fondove daju negoli iz njih dobivaju. I da mnogi to više naprosto ne žele. Ista priča kao o solidarnosti s nerazvijenima u Jugoslaviji.

Ova priča oko gubljenja identiteta može vrijediti "za po doma". Ta tko u ovoj globalizaciji ne gubi identitet? Finci koji su u Uniji misle da su uspjeli sačuvati identitet. Identitet se ne stvara nauštrb drugoga, nego u suradnji s drugim. No, meni nešto drugo više smeta. I u jednoj Finskoj očekuje se npr. od žena migrantkinja da su baš one te koje trebaju čuvati kulturni identitet. Npr. Somalijci šetaju u kožnim jaknama, a Somalijke moraju izgledati kao u Somaliji. Zašto se preko naših tijela čuva identitet kada se izmještamo u prostorima? Ono što su žene prepoznale jednako kao i lijevi kritičari Ustava i EU-a jest činjenica da su u tvorevini koju zanima samo snaženje vojske i maksimalizacija profita sva socijalna prava ugrožena. Ja bih to nazvala "pravnim *dumpingom*". Ako se gube sva socijalna prava u Finskoj, koja je do prije tri godine imala tako uređena socijalna prava da je čovjek mislio da već živi u socijalizmu, onom pravom, što možemo u nas očekivati? I u takvoj Finskoj počela je pomalo privatizacija. Žene osjećaju da će svi izgubiti sve većom privatizacijom socijalnog sektora, ali će žene pritom izgubiti dvostruko, jer one najviše rade u njemu, one su medicinske sestre, odgojiteljice, nastavnice... Najprije će izgubiti prava kao građanke, a onda i kao radnice. A to je ključno.

U nas se priča o EU-integraciji voli reducirati na tzv. usklađivanje zakonodavstva. Razina zakona nije nevažna, dapače. No, razumije li hrvatska država zakone koje žurno prevodi? I, kako ih primijeniti bez razumijevanja političkog konteksta u kojemu se zakoni uopće slabo primjenjuju? Mi nismo nikuda makli od "samoupravne paradigme" kada se isto govorilo da su zakoni dobri, ali se slabo primjenjuju?

–Koliko god strašno zvučalo, dobro je da nas ponekad netko natjera da uskladimo zakonske okvire. Međutim, onda se u svom tom prepisivanju, prevođenju, zaboravi da se trebaju i implementirati. Hrvatska ima *Nacionalni program o ravnopravnosti spolova*. Odmah počinje terminološka zbrka: što je jednakost, što jednakopravnost, a što ravnopravnost? Program bi se trebao primjenjivati kroz sva ministarstva i uz neku vrstu trans-ministerijalnog tijela koje je napravljeno. I onda vam netko dođe i da vam domaću zadaću, a vi ste recimo iz Mministarstva obrane, da sjedite u tom odboru. Ja sam bila pozvana kao vanjska članica na konstituirajuću sjednicu. Bilo je neobično, da budem blaga, vidjeti koji su ljudi tu unutra po zadatku. Neki su se s vremenom ipak senzibilizirali, posebno neke žene, ali i muškarci. Međutim, kada bi neka od nas danas otišla u ministarstva i tamo pitala ljude kojima u opisu radnog mjesta piše da nacionalni program i zaključke povjerenstva trebaju provesti, što su učinili, vidjeli bi da je stanje loše. Ne može se dogoditi da nazoveš Ministarstvo financija i kažeš da te zanima *gender budgeting*, rodna korektnost u trošenju proračuna, i da dobiješ podatke. Npr. koliko se u zdravstvu novca potrošilo na žene, a koliko na muškarce? Zašto nije ili je provedena besplatna mamografija za sve žene iznad 50 godina? Takvih podataka uopće nema, pa kako da onda kao civilistkinje nekoga prozovemo zašto to nije implementirano? U Ministarstvu će reći kako ne smiju dati ime osobe koja se time bavi, kao što su rekli kolegici Slavici Jakobović, koja je radila tribinu u KIC-u i trebali su joj podaci. Pa, što je to tajna, tko je zadužen za provođenje ravnopravnosti? Što znači "uskladiti zakone", kada je mlada stručnjakinja za pravo EU-a sa zagrebačkog Pravnog fakulteta Snježana Vasiljević u svome istraživanju otkrila da ih državna tijela prečesto ne razumiju? A u Ministarstvu evropskih integracija hvale se da imaju 74 posto zaposlenih žena u tom i Ministarstvu vanjskih poslova! Ali to je samo nominalno, žene su najčešće *pomoćnice*, dok su muškarci *zamjenici*. Tamo zaposlene čak ne osjećaju nelagodu u tome biti Marija Pomoćnica.

> Ključna tema svih feministica je problem muškog nasilja protiv žena. U Finskoj je ona zgodno predstavljena. Tamo je, naime, izračunata *cijena nasilja*. Npr. kada je žena pretučena mora doći policija, liječnik, mora se platiti pregled, sklonište, pa neradni dani. Ako je teže pretučena, plaćamo joj bolovanje. Ubijena žena nedostaje kao ljudski resurs od čijeg prihoda bi država ubirala porez u sljedećim godinama itd. Izračunato je da pretučena žena godišnje košta 100 tisuća eura, a kada se pobroje troškovi za žene po skloništima, riječ je o milijardama eura

Muškarcima uvaljene mačističke rodne uloge

Osim diskusije oko legalizacije prostitucije, što je još, po vama, na "ženskom dnevnom redu" u nas?

– Svakako treba biti otvorena tema ženskog siromaštva. Mora se prepoznati da su žene dvostruko opterećene. A tada će se načeti srž dubinskog patrijarhata: podjela uloga u domu. Onda neće moći splitski desni političar Luka Podrug reći kako je njegova žena ravnopravna samo zato što su on i ona pravnici. Kada se već uspoređujemo s Finskom, bilo bi dobro da i u nas muškarci moraju ostati s djetetom njegovih prvih 15 dana. To nije priča o moranju. I kod nas muškarci mogu otići na *roditeljski* dopust, koji je do jučer bio *porodiljski*. No i muškarcima su uvaljene mačističke rodne uloge. Oni koji bi i željeli ostati doma, moraju radi balansa drugi dan nakon rođenja djeteta igrati nogomet u svom muškom društvu da ne bi izgubili svoju mušku poziciju. U Finskoj je, dakle, zakonom propisano da muškarac ostaje prva dva tjedna u kući. Kada bi zaista, a ne samo u imenu, u nas postojao roditeljski dopust, tada bi bila stvar trenutnih prihoda ili drugih okolnosti koji će od roditelja ostati doma. Iznimno je važno da se mijenjaju upisane uloge, od majčinstva nadalje. U Finskoj je prepoznato da je cijela jedna poslijeratna generacija očeva tokom života totalno izgubila kontakt s djecom. Kada su završili u staračkim domovima nisu više znali odgovoriti na pitanje zašto su cijeli život samo tako silno mnogo radili. Danas će mladi muškarci u Finskoj rado izabrati posao odgojitelja u vrtiću i rado će ostati kući s malom djecom. Eto, to su male a bitne promjene. Za to su potrebni i drukčiji mediji, drukčija prezentacija medijske slike muškarca. Nije cijela priča samo u tome kako da žene uđu u politiku, priča je i o tome kako da muškarci, ponekad, izađu iz politike.

Kritički u Evropu

Koliko znam o nekim tuđim kućnim proračunima i njihovom trošenju, mislim da su priče tu prilično rodno neodređene. Usput, pitanje je nema li u nas i žena novobogatašica pretvorbe, tajkunica, ili samo nema modela koji bi i od njih pravio zvijezde kao od muških pandana?

– Naravno da su i žene sudjelovale u pljačkaškoj pretvorbi. No, najčešće kao nominalne vlasnice imovine za nekog muškarca. Usput, nije li u nas još pravilo da je obiteljska imovina upisana na oca? Da se ne zavaravamo, žene posjeduju jedan posto svjetskog bogatstva.

Možemo zaključiti da ženska scena podržava ulazak Hrvatske u EU, ali ne bezuvjetan i nekritički?

– Ženska scena je svjesna neugodnosti pozicije nekoga tko je u čekaonici i ne zna što će mu liječnik otkriti. Nažalost, to nije ona zapadna čekaonica u kojoj te naruče u 10,15 sati, nego ona u koju dođeš ujutro u osam, a ne znaš hoćeš li taj dan uopće biti primljen/a. U Skandinaviji žene misle da su EU-integracijama došle u minus, jer se standardi niveliraju. Sve ono što su Šveđanke, Norvežanke, Finkinje izborile kao plus, zato što imamo Portugal, Grčku i sl., sada treba sniziti. Francuskinje su se bunile oko plaća, jer su imale bolje riješeno radno zakonodavstvo od EU-prosjeka. Irkinje su se odazvale referendumu za EU u nadi da će time dobiti pravo na pobačaj. Išle su od vrata do vrata advokatirati za "da" na referendumu o irskom ulasku u Uniju, no onda se ispostavilo da će EU učiniti iznimku, pokazujući razumijevanje za "kulturološke posebnosti" katoličke Irske. Finci su dobili pravo da zadrže velike takse na alkohol, obrazlažući kako je to njima važno zbog kulture i sporta, bojeći se sami svoje sklonosti jeftinom alkoholu itd. Znači, veći od nas mogu pregovarati o izuzecima, mi najmanji teško. A ti izuzeci često se tiču žena. Previše toga usvaja se u nas u panici, bez nužne rasprave. Treba otvoreno govoriti o dobicima, ali i gubicima za žene zbog ulaska u EU. Mi dakako moramo biti članicom Evrope, ali znati što to znači za svakoga ponaosob, za zajednicu, pa i za žene. Mi smo bar odlučile razgovarati o tome.

Temat priredio Rade Dragojević

Oliver Frljić

Ideologija ili inercija: performativne ne/doumice

Suzana Marjanić i Višnja Rogošić

Razgovaramo s redateljem, scenskim i socijalnim performerom, *Zarezovoj* publici poznatom po političkom i estetičkom radikalizmu

Kakvo je tvoje shvaćanje performansa u okviru izvedbene prakse Le chevala? Naime, u tekstu* Alternativa devedesetih, *objavljenom u* Frakciji *(broj 26/27, 2002/2003), kada propituješ okretanje performansu mnogih naših alternativaca devedesetih, a od kojih su mnogi, nažalost, nestali iz tog izvedbenog segmenta, navodiš kako je upravo njihovo okretanje performansu rezultat "ne toliko kritičkog propitivanja ovog pojma, koliko stvar onog samouvjerenog kazališnog neznanja koje performans intuitivno prepoznaje kao prostor 'institucionaliziranog revolta'".

– Problem performansa je, kako to Josette Féral navodi, što je od funkcije postao samo još jedan žanr, što je pristao, uz neviđenu dozu cinizma, na uvjete tržišta umjetnosti. Situacija je postala prekompleksna da bi umjetnik performansa mogao razvijati konzekventne i konzistentne rezistivne strategije. U tom je slučaju znakovita jedna nedavna rečenica Slavena Tolja koja parafrazirano glasi da se on u svom radu primarno bavio *time* da se "previše ne uprlja". U kontekstu devedesetih i cijele poplave grupa i pojedinaca koji su se bavili performansom čini mi se da se nakon prepoznavanja performansa kao prostora "institucionaliziranog revolta", prepoznalo da i revolt, kao i svaka druga roba, ima svoju tržišnu vrijednost.

Le cheval – c'est moi! Le cheval est mort!

Le cheval je, barem u svojim počecima, jako inzistirao na odbijanju bilo čega što bi nas stavilo u tržišni opticaj. Naravno, iz ove perspektive *to* je smiješno, ali u ondašnjim okolnostima nama je *to* bilo samorazumljivo. Dosta dugo se odbijalo bilo kakvo bilježenje nastupa, osim onog koje donosi suprisustvo izvođača i gledatelja. Danas sam u situaciji da o većini naših radova nemam nikakve dokumentacije. Time se primarno radilo na ukidanju mogućnosti da oni dobiju neku drugu vrijednost osim one koju je transformacija gledatelja i izvođača u trenutku izvedbe imala.

Činjenica da je kolektivno iskustvo aktivnih sudionika druge polovice devedesetih bilo jako brzo neutralizirano apsorpcijom pojedinaca u razne institucije navela me da promislim vlastitu poziciju. Učinilo mi se da je neperiodično djelovanje Le chevala i situacija koju smo sami sebi nametnuli, a u kojoj je dominantni kriterij za uspješnost postao povećanje ekscesivnosti i izloženosti izvođača u odnosu na prethodnu izvedbu, postala neodrživa i neekonomična u omjeru uloženog truda i proizvedenog učinka.

Na Cvjetnom trgu 2001. izveli ste performans* Vice Vukojević je doživio satori*, a koji ste napravili prema svjedočanstvu mlade Bošnjakinje koju je u naslovu spomenuti navodno silovao. Kakve su bile reakcije slučajnih prolaznika na navedenu izvedbu?

– Performans sam započeo pjevajući a capella *Lijepi li su mostarski dućani*, što je brzo privuklo dosta gledatelja. Njihova reakcija na ovo je bila uglavnom pozitivna. Imao sam dojam da im je taj prvi dio simpatičan. U to vrijeme, dakle, 2001. godine, nije bilo baš uobičajeno da netko na jednom od središnjih gradskih trgova pjeva bosansku sevdalinku. Za takve aktivnosti bili su rezervirani uglavnom periferni dijelovi grada. U nastavku performansa jedan od izvođača simulirao je silovanje druge izvođačice uz izricanje svih pejorativnih stereotipa o Bošnjacima i konstantno joj gurajući u usta mljeveno svinjsko meso. Zanimalo nas je može li ovakva situacija, uz njezinu očitu artificijelnost, ali i dosta veliku dozu nasilja, kod gledatelja proizvesti ikakvu drugu reakciju osim pasivnog promatranja. Naravno, nije se dogodila nikakva intervencija, jer je publika, ostajući inertna na ideološki okvir unutar kojeg je performans proizveden, ostala inertna i na činjenicu da je jedan izvođač izvodio vidno i fizički bolno nasilje nad drugom izvođačicom.

Le cheval, Cvrčak, 2002.

Kosovska bitka kao realizirani performans

Zanima me u kojim ste još uličnim performansima koristili grad kao konceptualni prostor ili kao polazište za* site-specific *izvedbu, kao primjerice u neizvedenom performansu* Kosovska bitka *(1999.), s obzirom na to da vam nije bila potvrđena dozvola za izvedbu ispred Veleposlanstva (nekadašnje??) SRJ (usp.* Zarez, *broj 50)?

– Lehmann piše o problematičnosti u određivanju onoga što performans jest jer u pojedinim slučajevima nemamo nikakvih drugih indikatora za to osim činjenice da je nešto kao performans označeno, a "performativno se postavljanje ne mjeri prethodnim kriterijima, nego prije svega svojim *komunikacijskim uspjehom*". U tom kontekstu *Kosovsku bitku*

Ispit koji trenutačno radim na Akademiji s Anicom Tomić tematizira upravo sustav ocjenjivanja na ovoj instituciji. Kao polazište je uzeta pretpostavka da se na ADU ocjenjuje objektiviziran umjetnički proizvod, dakle nešto što je u svom prostorno-vremenskom trajanju finalizirano i kao takvo podložno konzumaciji i pr/ocjeni

Oliver Frljić rođen je 1976. u Travniku. Godine 1995., tijekom studija u Zagrebu, osniva teatar Le cheval, a 2001. upisuje se na Akademiju dramske umjetnosti na kojoj je trenutačno apsolvent.
Dio projekata koje je realizirao Le cheval: *Povijest križarskih ratova* (1996.), *Self-referential Hamlet* (1996.), *Egzekucija* (Attack, KC Peščenica, 1997.), *Tata* (Attack, Filozofski fakultet, Studentski centar, 1997.), *Mala ispomoć Srđanu Šarencu* (hodnik ADU-a, 1998.), *Da nije postmoderne mi bismo bili goli kurac* (Krapinske Toplice, 1998.), *The Smiths: Queen is not dead* (Pauk, 1999.), *Kosovska bitka* (Šalata, prostor ispred veleposlanstva (nekadašnje??) SRJ, 1999.), *Grk u grču* (Pauk, Velika Gorica, 1999), *Hrvanje Hrvata* (Velika Gorica, 1999), *Le cheval na odmoru* (Zagreb, Krapinske Toplice, Čiovo, Split, Makarska, Brela, 1999.), *Katarina Povratovna će se najvjerojatnije udati na kraju predstave* (Žar ptica, KC Peščenica, 1999.), *U falokraciji nema revanšizma* (Gornji grad, različite lokacije, 1999), *Vojne igre* (Dom sportova, Močvara, kino na Savi, Barutana – Osijek, 1999.), *Televizorov zadnji uzdah* (Zadar, 1999.) *Kompilacijska predstava* (Pauk, Barutana – Osijek, 2000.), *Dope Millenium March* (Trg bana Jelačića, 2000.), *Dabogda se na ovoj predstavi proveli kao Svetozar Jovanović u periodu od devedeset i prve do devedeset i pete u, recimo, Hrvatskoj* (Pauk, 2001.), *Cinkarenja i sitna ogovaranja* (Akademija likovne umjetnosti, 2001.), *Vice Vukojević je doživio satori* (Cvjetni trg, 2001.), *T(r)ema* (Attack, Močvara, Savski nasip, 2001.), *Ljubiša Ristić i Dušan Jovanović* (Attack, 2002.), *Producing the happiness* (Cvjetni trg, 2001.), *Zbog tebe, mori Leno* (Studentski dom Laščina, 2002.), *Srce na benzin* (Melin, 2002.), *Cvrčak* (Cvjetni trg, 2002.), *Majin užitak* (Močvara, Beograd, Kragujevac, Zrenjanin, 2003.).

Le cheval, T(r)ema, *2001.*

smatram realiziranim performansom. S obzirom na političku situaciju u kojoj je proizveden, bombastičnost naslova i činjenicu da su NATO-ovi napadi na SRJ počeli upravo tog dana, ovaj performans ostvario je maksimalan komunikacijski uspjeh. Osim toga, njime je problematiziran i status izvođača. Budući da nitko nije bio eksplicitno označen kao izvođač, stvorila se situacija u kojoj je svaka akcija bila percipirana kao dio performansa, a svi nazočni (gledatelji koji su se tamo intencionalno našli, slučajni prolaznici, ljudi koji su aplicirali za vize, policajci i novinari) kao potencijalni izvođači.

Što se tiče gradskih prostora koje smo koristili za izvedbe, u nekoliko je navrata to bio Cvjetni trg, zatim Trg bana Jelačića, prostor oko tvornice Jedinstvo, nekoliko puta vanjski termalni bazen u Krapinskim Toplicama, tvornica za sitotisak u Vlaškoj, hodnik Filozofskog fakulteta i Rupa, dvorište stare Močvare…

Eppur si muove!

Kako je izgledao tvoj prijemni na ADU? U spomenutom tekstu* Alternativa devedesetih *navodiš kako je Le cheval organizirao "trilogiju u kojoj su na prijemni ispit iz glume išli izvođači s rotacijom". Naime, performans* Mala ispomoć prijatelju Srđanu Šarencu *izveli ste u hodniku zagrebačkog ADU-a na dan prijemnog ispita na Odsjeku za glumu.

Navodim tvoj opis navedenoga performansa: "Trojica performera u mnoštvu onih koji čekaju da budu prozvani da izađu pred komisiju simuliraju nervozu, donose brdo knjiga iz kojih glasno ponavljaju monologe koje su spremili, mokre u gaće i kada uspiju unervoziti i ostale pristupnike prijemnog ispita, jedan si performer puca iz revolvera u glavu. Međutim, drugi ga animira (nakon smrtonosnog metka u usta) i sva trojica, stepajući i pjevušeći, napuštaju zgradu Akademije."

– *Mala ispomoć prijatelju Srđanu Šarencu*, kao i performansi s izlaskom na prijemni ispit iz glume, rađeni su prije moje odluke da se pokušam upisati na kazališnu režiju. Oni su bili neka vrsta revolta zbog monopolističke pozicije ADU-a, zbog njezina ekskluzivizma i apriorne diskriminacije određenih društvenih grupa, njezine pozicije u financijskim tokovima u kulturi itd. U slučaju *Male ispomoći* postojala je ideja da se barem kratkoročno onima koji reflektiraju na upis na ovu instituciju pokušaju učiniti prezentni neki od tih mehanizama. Ono što je dovelo do mog upisa na Akademiju, a što se djelomično kristaliziralo i kroz ove pokušaje, jest činjenica da se Akademija, uz sva unutarnja neslaganja i animozitete, jako brzo konsolidira kad se osjeti ugrožena izvana.

Što se tiče samog prijemnog, on je prošao kroz ustaljenu proceduru. Dakle, predavanje makete i koncepta, zatim prvi dio usmenog ispita na kojem se uglavnom propitivala moja revnost u čitanju lektira i nešto manje redateljsko-dramaturška analiza koju sam napravio. Zatim mi je priopćeno da sam prošao u uži krug, a u tom užem krugu bavili smo se onime što sam od predstava pogledao u prethodnoj kazališnoj sezoni (broj pogledanih predstava nije bio baš impozantan) te nekim rupama u mojoj općoj kulturi, a onda sam analizirao redateljske postupke u Menzelovoj režiji *Nemoćnika u pameti*. U posljednjoj fazi prijemnog bilo mi je zadano da postavim, koristeći kao glumce ostale ljude koji su ušli u uži izbor, scenu Leone – otac *Gospode Glembajevih*. Nakon toga priopćeno mi je da sam primljen.

Stvorila se situacija u kojoj je naš odsjek na Akademiji dramskih umjetnosti prvi put pozvao studente da budu aktivni sukreatori novog programa, da daju imena predavača koje bi htjeli, da predlažu mogući model nastave itd. Svi su me uvjeravali da je to epohalan uspjeh, iako mi se činilo da bi to trebalo biti neko normalno stanje na ovoj školi

Let's get ourselves institutionalized

U spomenutom tekstu objavljenom u* Frakciji *navodiš kako je ranija nepomirljivost alternativaca devedesetih prema Akademijinu obrazovnom programu ipak zamijenjena "postupnim uključivanjem u njega", gdje pored vlastita slučaja navodiš i slučajeve Marija Kovača i Anice Tomić. Kakvo je stanje danas, nakon sada već povijesnoga pisma koje je bilo formalno naslovljeno na dekana ADU-a?

– Stanje se promijenilo utoliko što svi sada imamo iskustvo studenata koji određeni sustav obrazovanja, ideološke temelje na kojima je on izgrađen, kao i pozicije moći koje se kroz njega artikuliraju dovode u pitanje. U nekoliko navrata bilo mi je spočitano da je pismo koje je bilo upućeno ondašnjem dekanu Vjeranu Zuppi infantilno, da se taj problem mogao suvislije riješiti, itd. Međutim, to pismo nije bilo napisano u vjeri da će doista dovesti do nekih radikalnih promjena. Mene je ono primarno zanimalo u njegovom potencijalitetu da proizvode krizu. Bilo je jako zanimljivo vidjeti kako se Akademija pozicionira kada se neke od njezinih osnovnih i neupitnih istina proglase problematičnim. Sadržaj znanja koje dobivamo, forma njegova prijenosa, pojam znanja kojim se operira, stupanj egzaktnosti, umjetnost kao izgovor u onim slučajevima kada izostaje ova egzaktnost, nepostojanje, osim u formalnom obliku, programa s jasno određenim ciljevima i sredstvima, dvostruki kriteriji u tretiranju studenata – to su samo neka od pitanja koja su bila postavljena. Stvorila se situacija u kojoj je naš odsjek prvi put pozvao studente da budu aktivni sukreatori novog programa, da daju imena predavača koje bi htjeli, da predlažu mogući model nastave itd. Svi su me uvjeravali da je to epohalan uspjeh, mada mi se činilo da bi to trebalo biti neko normalno stanje na ovoj školi. O nekim konkretnim potezima koji su kasnije poduzeti možemo govoriti na primjeru radionice koju je na ADU održao Borut Šeparović, o radionici koju ovih dana održava Goat

Island, te nagađanjima da bi radionicu mogao održati i Jan Fabre. *Eppur si muove!*

Ispit koji trenutačno radim na Akademiji s Anicom Tomić tematizira upravo sustav ocjenjivanja na ovoj instituciji. Dakle, interesira me što sve formira ocjenu pojedinog rada. Kao polazište je uzeta pretpostavka da se na ADU ocjenjuje objektiviziran umjetnički proizvod, dakle nešto što je u svom prostorno-vremenskom trajanju finalizirano i kao takvo podložno konzumaciji i pr/ocjeni. Međutim, ovaj performans/ispit se upravo koncentrira na vremensku dimenziju, na načelnu mogućnost trajanja *ad infinitum* i na neki način se natječe sa strpljivošću, koncentracijom i izdržljivošću gledatelja. Njegovo polazište je iskustvo *duration-performancea*. U slučaju da netko napusti prostor izvedbe ili odustane od gledanja, automatski, barem u okviru sustava ocjenjivanja kakav postoji na ADU, gubi svoju ocjenjivačku legitimaciju. Pretpostavka za formiranje ocjene, a cijelo vrijeme govorim o službenoj ocjeni Odsjeka, čini gledanje ispita od početka do kraja. Ovaj rad mi se čini zanimljivim jer bi mogao proizvesti paralizu sustava ocjenjivanja kakav sada postoji na ADU i otvoriti širi kompleks problema. Inače, performans je hommage Aničinu *Crnom maratonu* i Le chevalovoj *Egzekuciji*.

Slobodni projekti

Govoreći o zatvorenosti ADU-a u razgovoru za* Zarez *u lipnju 2004., izjavio si da je na Akademiji u ovom trenutku nemoguće u ispitne produkcije redateljske klase involvirati ne-glumce, što se odnosi na sve one koji nisu bivši ili sadašnji studenti Odsjeka za glumu. No, u tvojoj nedavnoj ispitnoj predstavi* Dantonova smrt *među izvođačicama su se nalazile i teatrologinja i plesačica koje nisu studentice Odsjeka za glumu. Je li u pitanju promjena na ADU i jesu li se dogodile i druge nakon javnog zahtjeva studenata režije za promjenom nastavnog programa?

– *Dantonova smrt* realizirana je kao ispitna produkcija iz *Slobodnog projekta*, i u tom smislu je uključila i izvođače izvan ADU-a. *Slobodni projekt* je, uz radionice koje sam spomenuo, najznačajnija promjena koju je naše nezadovoljstvo na Odsjeku kazališne režije proizvelo i, po onome kako nam je objašnjeno, kroz njega bi se trebali artikulirati naši kazališni interesi koje postojeći program ne pokriva.

Na 1. TEST!-u izveli ste predstavu* Grk u grču*, polazeći od urušavanja jezika koji samome sebi postoje svrhom. Naime, kao što si istaknuo, riječ je o pokušaju stvaranja predstave na predlošku Aristotelove* Metafizike *i ironijske teze da grčka filozofija u svojoj krajnjoj konzekvenci proizvodi epilepsiju kao i od kritike da u hrvatskom prijevodu* Metafizika *djeluje kao "suho, neživo štivo", a pri čemu ste polazili i "od priče o novogovoru, kada jezik počinje služiti samo za osobni ekshibicionizam, kada znakovi više ne referiraju ni na što" (usp.* Zarez*, broj 50). Ne čini li ti se da na navedenom tragu djelomice nastaje i tvoj prvi odličan tekst o Le chevalu, objavljenom u* Zarezu *27. rujna 2001.?

– Ideja pisanja teksta u *Zarezu* učinila mi se zanimljivom kao mogući performans. Krenuo sam od pretpostavke da većina čitatelja tog lista nije nikada vidjela ništa od Le chevalovih radova i da bih im ja tu dao kao neku vrstu kronologije događanja i eventualne kontekste. Tekst je napisan kao da je riječ o nekoj notornoj pojavi, a on ovdje daje samo nekakav usputan pregled onog najbitnijeg, okrećući se onda drugim problemima koje takva izvedbena praksa postavlja. Nigdje nije dana činjenica da sam ja, kao autor teksta, ujedno i član te grupe. Pisanjem se htio stvoriti dojam da je tekst napisao autor s maksimalno neutralne pozicije. Naravno, nemoguće je utvrditi učinke ovog performansa, ali meni se on čini zanimljivim kao prostor invertiranja pretpostavki na kojima se, barem deklarativno, formira kazališna kritika. Kao prvo, tekst sam napisao ja, koji sam uz rad Le chevala vezan kao aktivni kreator, ali i nizom drugih veza – dakle, nestala je ili je bitno diskreditirana neka objektivna pozicija. Kao drugo, u tekst je ugrađen niz mehanizama kojima se simulira ova pozicija – ironizacija, negativna kritička intonacija, problematiziranje etičkog karaktera Le chevalova rada... Kao treće, barem se nakratko stvorila situacija u kojoj sam imao ekskluzivnu licencu na interpretaciju rada svoje grupe.

Konzervativne klasifikacije

Kako tumačiš da predstava* Roland Barthes: Ljubavnikov diskurs*, koju ste odredili kao "plesni performans", nije izvedena na Tjednu suvremenog plesa, nego je uvrštena u program Eurokaza? Isto tako, zanima me kako komentiraš opasku Nataše Govedić (usp.* Zarez*, broj 142) o tome da pogrešno navodite naziv Barthesova teksta, s obzirom na to da on originalno glasi* A Lover's Discourse *(na engleskom jeziku) te* Fragments d'un discours amoreux *(na francuskom jeziku)?

– Iz Natašina teksta nisam uspio shvatiti što je toliko problematično oko samog naslova. Naš "plesni performans" nastao je na iskustvu čitanja Barthesove knjige *A Lover's Discourse* i pokušava se baviti realizacijom komunikacijskog potencijala koje postoji u ovom iskustvu, kako u našoj grupnoj komunikaciji tako i u komunikaciji s publikom. Puni naziv predstave je *Roland Barthes: Lover's Discourse*, i on bi trebao sugerirati da se knjiga ne koristi kao neka vrsta predloška, nego upravo za proizvodnju spomenutog potencijala. Dakle, nije riječ o imenu autora, pa nazivu djela, nego ovo dvoje zajedno čine naslov predstave/performansa. Postoji jedna druga stvar u Natašinu tekstu koja mi se čini zanimljivija, a tiče se problematičnosti komunikacije između izvođača i kazališnog okvira kao legitimacije jednog tipa nasilja.

Činjenicu da smo selektirani za Eurokaz, a ne za Tjedan suvremenog plesa, iako je riječ o *par exellence* "plesnom performansu", ne mogu shvatiti na drugi način osim da je naš rad vjerojatno bliži konceptu "novog konzervatizma" kojim se bavi ovogodišnji Eurokaz, nego onomu što je bila tema ovogodišnjeg Tjedna suvremenog plesa.

> "Mješovita" ekipa apriori radi protiv diskurzivne unifikacije i njezinih refleksija na druge razine izvedbe. Dobar primjer je rad na predstavi *Rebro kao zeleni zidovi*. U nju su, dakle, uključeni profesionalni plesač, dramaturg, teoretičar, student kazališne režije i plesačica. Svatko je izmješten iz svoje primarne domene i prisiljen na učenje jednog novog tipa komunikacije

U kazališnim projektima surađuješ s "mješovitom" izvođačkom ekipom koja uključuje plesače, performere, teoretičare itd. Iz tvog iskustva, na koji način kazalište profitira od susreta različitih izvođačkih perspektiva? Možeš li navesti primjer?

– Kazalište profitira od različitih izvođačkih iskustava koja u ovakvim tipovima projekata dolaze u dinamički suodnos na način da različiti diskursi i pozicije moći koje ih artikuliraju proizvode neku vrstu erozivnog rada koji konstantno podriva ono što bih označio pojmom centralne pozicije zadužene za emanaciju značenja i smisla. Dobar primjer je rad na predstavi *Rebro kao zeleni zidovi*. U nju su, dakle, uključeni profesionalni plesač, dramaturg, teoretičar, student kazališne režije i plesačica. Zanimljivo je da je svatko izmješten iz svoje primarne domene i da je prisiljen na učenje jednog novog tipa komunikacije. A kada govorim o novom tipu komunikacije, ne mislim samo na komunikaciju koja se razvija u procesu rada na predstavi, nego i na komunikaciju koja se događa u izvedbenom procesu. Dakle, "mješovita" ekipa apriori radi protiv diskurzivne unifikacije i njezinih refleksija na druge razine izvedbe.

Radni procesi

Kako se razvila suradnja Nika Đurića (Showcase Beat Le Mot) sa studentima dramaturgije i režije ADU-a na performansu* Moje lice je ekran koji kupuje *(MM SC-a, Zagreb, 2005.) u kojemu si i sam sudjelovao?

– Projekt je nastao u sklopu *Projekta o radu* u organizaciji CDU-a. Nik Đurić je bio pozvan na suradnju na način da održi radionicu i da njezin rezultat bude javno prezentiran. Radionica se bavila radnim procesom u umjetnosti, sličnostima između umjetničkih i proizvodnih praksi u postfordističkom društvu i nizom drugih stvari. Izvedba koja je javno prikazana koristila je i tekstove Renéa Pollescha kao jedno od polazišta u kreiranju materijala. O samom radu s Nikom Đurićem mogu govoriti samo u superlativima.

Tvoja ispitna predstava* Dantonova smrt *izvodi se gotovo u potpunosti na francuskom i njemačkom/talijanskom jeziku (koje izvođači uglavnom ne govore), tek s nekoliko hrvatskih rečenica. Kakve su bile reakcije ADU-a s obzirom na antireprezentacijsku igru s matricom dramskog kazališta u kojemu je, u ovom slučaju, glavnina publike i izvođača jezik često tretirala kao zvuk?

– Reakcije su bile gotovo unisono pozitivne. U većini razgovara koje sam vodio francuski jezik i njegova ekskluzivnost u ovom kontekstu uopće nisu postavljeni kao pitanje. Očito da u predstavi postoji dovoljno mehanizama koji gledateljevu recepciju mogu okrenuti nekim drugim stvarima i problemima. Mene je zanimala situacija izvođača u stranom jeziku koji ne poznaje ni na razini čitanja i potencijal te situacije da proizvede, barem i privremeno, izmještanje izvođača iz reprezentacijskog režima.

Projekt* Roland Barthes: Lover's Discourse*, čiji si suautor i izvođač, kreće od Barthesova teorijskog djela u izvedbeno promišljanje ljubavnog govora, dok u* Dantonovoj smrti *izvođačica u liku smeđeg ananasa koji pozdravlja tri djevojke u plavoj, bijeloj i crvenoj haljini predstavlja još jedno razvijanje misli istog autora. Kako doživljavaš teorijsko književno djelo u odnosu na lijepu književnost u funkciji početne točke iz koje se razvija kazališna izvedba ili neki njezin dio?

– Odgovor koji obično iziritira pojedine ljude: "Ne pravim nikakvu razliku". Tekst u kazalištu vidim kao varijablu unutar određene funkcije, a različiti tipovi tekstova mogu ući kao različite varijable za ovu funkciju. Sve ovisi o tome što se želi dobiti kao *output*. Ne postoji nikakva hijerarhija tekstova zasnovana na nekakvom apriornom sustavu vrijednosti i njegovoj implementaciji u pojedinom tekstu. Recimo, na ADU je ovo jako nezahvalna pozicija jer se na Akademiji traži da se svjedoči neka vrsta vjere u tekst koji se odabire. Kada sam inzistirao na određenim tekstovima, nisam to radio zbog njihove literarne vrijednosti ili dramaturške kompleksnosti, nego zbog onoga što je u tom konkretnom trenutku bio njihov potencijal s obzirom na kontekst u kojemu su trebali biti izvedeni. Dapače, uspio sam stvoriti privid da mi je jako stalo do pojedinih autora, dok druge nepravedno zanemarujem. Z

Prekrivena lica povijesti

Katarina Luketić

Fatima Mernissi istražila je skrivene stranice islamske povijesti i iznijela podatke nepoznate i ignorirane ne samo u široj javnosti nego i među historiografima islama, čime je "rasvijetlila jednu od najfascinantnijih čistki u svjetskoj historiji"

Fatima Mernissi, *Zaboravljene vladarice u svijetu islama*; prevela Zilka Spahić-Šiljak; buybook; Sarajevo, 2005.

Pogled na islamske zemlje u zapadnim medijima i zapadnoj javnosti već dugo je opterećen mnoštvom stereotipa i predrasuda, iskrivljenja i banalnih generalizacija o vjerskom fanatizmu, političkom despotizmu, zatvorenosti, neprijateljstvu prema drugim religijama i zapadnoj demokraciji. I dok je većinu tih predodžbi – od onih o nečistoći ili promiskuitetu Orijenta do onih o vjerskoj netrpeljivosti prema kršćanstvu – u svakoj upućenijoj raspravi lako pobiti, neke tendencije u muslimanskim društvima nije moguće zanijekati. Jedna od njih je česta diskriminacija žena, što se na Zapadu navodi kao neobranjivi argument za tezu o "nazadnosti" islama, te potvrđuje kroz primjere poliginije, nošenja vela, nepostojanja prava glasa (na upravo održanim predsjedničkim izborima u Iranu žene su prvi put mogle glasati), oduzimanja djeteta rastavljenoj ženi... ili, drastičnije, kamenovanja za preljub, ubojstva aktivistica u Afganistanu i sl. Nažalost, sve navedeno je istinito; žene su u mnogim muslimanskim društvima obespravljene, isključene iz sfere političkoga i javnoga, vezane isključivo za dom i obitelj, te nerijetko prepuštene društveno ozakonjenom nasilju. Sve to, naravno, nema veze s islamom kao religijom niti se u *Kuranu* mogu naći potvrde za neravnopravnost i agresiju; prije je riječ o posljedicama tradicijom verificiranih zakona, načina prakticiranja vjere tijekom stoljeća i samovoljnih odluka pojedinih vladara.

No, arogantni, imperijalistički diskurs medija, znanosti i politike na Zapadu neosjetljiv je na stvarne razloge diskriminacije žena u muslimanskim zemljama. On ne uočava razliku između nasilnika i žrtava, despota i boraca za ljudska prava, vjerskih fanatika i modernista..., odnosno on razliku između tzv. naprednih i nazadnih sila u islamu utvrđuje prema trenutnim političko-ekonomskim interesima pojedinih država (tako se najprije pomaže Sadamu Huseinu kao reformatoru, a potom ga se svrgava kao tiranina). Ukratko, prevladavajući zapadni diskurs o Istoku ne uvažava kulturalnu kompleksnost i nehomogenost muslimanskih društava, kao i postojanje oporbenih/subverzivnih sila koje se bore za poštivanje ljudskih prava, za reformiranje odnosa između vjere i države, za modernizaciju koja nije nužno osmišljena prema receptu Zapada.

Zabranjena mjesta kulture

U toj borbi za prava žena u muslimanskom svijetu istaknuto mjesto zauzima Fatima Mernissi, čiju je knjigu *Zaboravljene vladarice u svijetu islama* objavio sarajevski buybook, u okviru svoje nove biblioteke buyFEMINAbook. Ta marokanska spisateljica, znanstvenica i aktivistica posvećena je istraživanju položaja žena u povijesti islama i arapskoj tradiciji, te reinterpretiranju pojmova demokracije i autokracije, ljudskih prava i despotizma, zapadnog dinamičnog razvoja/otvorenosti te orijentalne pasivnosti/zatvorenosti. Osim što problematizira pojmove važne za formiranje prevladavajućih diskursa o Istoku i Zapadu, Mernissi također prebiva u dva kulturna konteksta, s obzirom na to da je kao rođena Marokanka studirala u Parizu, da bi se vratila u domovinu gdje danas predaje na Univerzitetu u Rabatu. Uz to, većina njezinih knjiga izvorno je objavljena na engleskome i francuskome, a potom prevedena na arapski (primjerice *Islam and Democracy*, *Fear of the Modern World; The Veil and the Male Elite*, *A Feminist Interpretation of Women Rights in Islam; Scheherezade Goes West*).

U *Zaboravljenim vladaricama u svijetu islama* Fatima Mernissi je istražila skrivene stranice islamske povijesti i iznijela podatke nepoznate i ignorirane ne samo u široj javnosti nego i među historiografima islama, čime je, kako tvrdi, "rasvijetlila jednu od najfascinantnijih čistki u svjetskoj historiji". Naime, u pozadini službene, velike povijesti, one važnih vladara, halifa, imama, dinastija i carstava, ona je otkrila i izvukla iz stoljetne prašine zaborava niz islamskih vladarica, niz važnih žena koje su se iz prostora privatnosti – doma, harema – uspjele popeti na političku pozornicu i postati akterice povijesnih zbivanja. Paradoksalno je da Mernissi po svoja otkrića nije otišla daleko niti je pronašla nepoznate dokumente, nego je zaronila u poznate izvore, tamo gdje su historiografi prije nje mnogo puta bili, ali su prešutjeli ili krivotvorili ono na što su naišli.

Nesporno je da su u islamskim društvima političko djelovanje i prostori javnosti rezervirani isključivo (a na zapadu i u kršćanstvu pretežno) za muškarce; no jednako je nesporno i da su u taj zabranjeni krug tijekom povijesti uspjele ući neke žene, i vladati ništa lošije, često i bolje nego muškarci. S obzirom na to da su se morale nametnuti u društvima gdje je politika isključivo muška domena i da im u tome vjerski predstavnici nisu davali legitimitet, svim je vladaricama koje Mernissi navodi zajednički izniman talent u političkom manevriranju, s kojim su se uspjele održati na vlasti. Tu njihovu *iznimnost* nije moguće točno definirati; ona se kristalizira u svakom slučaju, svakom životopisu ponaosob, ovisno o kojem je vremenu i prostoru riječ (primjerice, vladarice Jemena ili Turaka Memeluka imale su nešto lakši put, negoli one

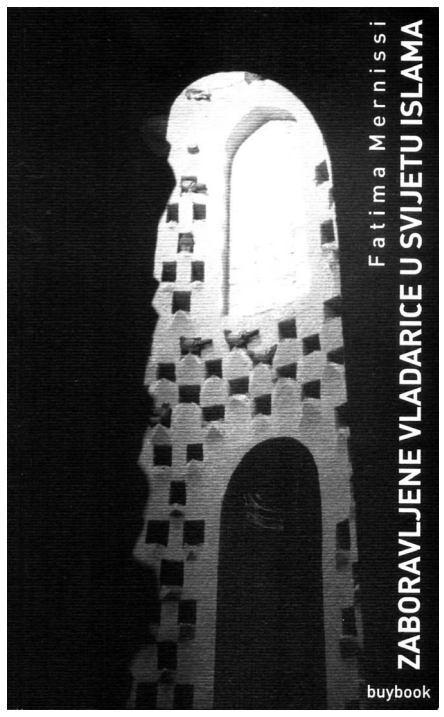

u Egiptu i sl.). Važno je istaknuti da Mernissi ne idealizira "ženski način" vladanja, ne uzdiže ga iznad političke prakse tadašnjeg vremena koja je kao normalna sredstva vladanja uključivala spletkarenja, izdaje i ubojstva.

Žene i narod – margina islama

Polazeći od toga da ne postoje ženski oblici riječi imam i halifa, te da stoga nije moguće utvrditi vladavinu žene preko tih najviših islamskih titula, Mernissi kao kriterije uzima druga dva važna obilježja – kovanje novca s likom vladara i spominjanje njegova imena na *hutbi* (molitvi) petkom u džamiji, što je bio način na koji je u vremenima čestih prevrata narod znao tko njima vlada. Ako, dakle, nisu mogle biti imami i halife, žene su nosile titule kao što su sultana, malika, al-hurra, siit, hatuna... – a takvih je u ovoj knjizi Mernissi nabrojala petnaestak, kako Arapkinja, tako Turkinja, Indonežanki i drugih muslimanki, pa i kršćanki. Neke od tih žena vladale su samostalno, neke zajedno s muževima ili sinovima (kao Kajzuran koja je vlast dijelila najprije s mužem, a onda i dvojicom sinova); mnoge su bile aristokratskog porijekla, no fascinantni su nerijetki slučajevi vladavine bivših robinja, *džarja*, te njihove pobune u haremu, o čemu govori jedno poglavlje knjige. Svaka od ovih vladarica bila je vrlo umješna u vođenju politike: taktiziranju (primjerice, kako nakon smrti muža izbjeći nerede i učvrstiti vlast), nadigravanju protivnika (među kojima i neprijateljski raspoloženih halifa), vojnim pohodima (poput onih jemenske vladarice Arve), pa i korištenju "ženskog šarma" da se uzdignu do najomiljenije žene harema, a potom uključe u političko odlučivanje.

Osim što je ispisala dosad nepoznate životopise islamskih vladarica i iznijela mnoštvo dragocjenih povijesnih tumačenja, Mernissi u knjizi raspravlja i o nekim temeljnim pitanjima muslimanskih društava, kao što su odnos kolektivnog i individualnog, sakralnog i profanog, autokracije i jednakosti, elite i mase. Kroz položaj žena u islamskom svijetu, ali i brisanje vladarica iz službene povijesti zrcale se odstupanja od prvotne naravi islama sadržane u objavi Poslanika. Autorica stoga osobito naglašava razliku između islama kao božanske objave iznesene u *Kuranu* i islama kao političke prakse, između ranog perioda prvih halifa i kasnijih stoljeća, a razlike su vidljive već, primjerice, u tome što su u ranom periodu u džamijama žene mogle boraviti u središnjem prostoru, a narod nesmetano pristupati vladaru.

Nadalje, Mernissi upozorava da je mnogim odlukama halifata izgubljen ideal jednakosti kao "temeljni dio vjere" koji je propovijedao Muhamed zahtijevajući primjerice da se "iskorijeni arogancija plemenske aristokracije predislamske Arabije". Narod se s vremenom počeo tretirati kao *amma*, neuka, nerazborita i opasna masa koja je najveća prijetnja vladaru, pa se on mora odvojiti, zaštiti od nje s pomoću elite i vojske. U instituciji podizanja vela između vladara i *amme* Mernissi vidi "tragediju halifata", ključni događaj koji je "gurnuo halifat u despotizam", i razlog zašto je danas u islamu teško prihvatiti ideje građanske demokracije i parlamentarizma kakve postoje na Zapadu. Žene i narod, vladarice i *amma* – zaključuje se u knjizi – odgurnuti su u islamu na društvenu marginu; i tek kada njihova priča bude ispripovijedana oblikovat će se stvarnija, kompleksnija slika povijesti muslimanskih zemalja, slika koja će uključivati i otpor, odbijanje, subverziju.

U ovom posljednjem opaža se važna razliku između historiografskog konteksta iz kojeg dolazi Fatima Mernissi i onoga koji poznaje novija zapadna znanost. Naime, tzv. mala povijest – povijest žena i marginalnih skupina, svakodnevice i običnih ljudi na zapadu je od vremena časopisa *Annales* i francuske nove povijesti postala dio oficijalnog diskursa. U muslimanskom svijetu, sudeći prema upozorenjima iz ove knjige, povijest se promatra i tumači isključivo kroz optiku vladara i fascinaciju (muškom) moći. To nipošto ne znači da je zapadna, mainstream historiografija nadmoćnija, nego samo da su u njoj neke povijesne priče nešto ranije ispripovijedane, da su neki *sporedni* likovi nešto ranije saslušani.

Nove perspektive, drugi glas znanosti

Nakon svega, koji su razlozi za čitanje Fatime Mernissi; što njezina knjiga nudi u kontekstu *zapadnjački pokondirene* kulture slabo zainteresirane za ovakve teme i ogrezle u carstvu predrasuda o Istoku i islamu. Prije svega, riječ je o knjizi koja mijenja našu perspektivu, izbacuje nas iz šina poznatih interpretacijskih smjerova, i vodi na putovanje s kojega ćemo se – čak i ako zaboravimo imena, datume i postaje na kojima smo boravili – zasigurno vratiti drukčiji, oprezniji u kvalificiranju Drugih i osjetljiviji na složenosti susjedne kulture i vjere. Ona pomiče uobičajena očišta o ženama u islamu na način na koji, primjerice, studija Amina Maaloufa *Kršćanski barbari u Svetoj zemlji* mijenja pogled na križarske ratove i prodor kršćana na istok, ili pak studije Edwarda Saida na predodžbe o Orijentu u zapadnoj književnosti i medijima. Bez obzira na to što spomenute knjige obrađuju različite teme na različit način i s nejednakim literarnim pretenzijama (Said i Maalouf ipak su stilski i pripovjedački umješniji od Mernissijeve), one pripadaju istoj imaginarnoj kataloškoj jedinici, istoj vrijednoj biblioteci u kojoj se podižu velovi s prekrivenih lica povijesti i ulazi u zabranjene zone kulture. z

Na stazi o glasu

Grozdana Cvitan

Knjiga koju smo dočekali kako bismo joj se mogli nadati: s Cvijetom Zuzorić kao zatočenicom života/vrta Paljetak ispisuje jednu od najstarijih knjiga hrvatske književnosti, postvarujući simbol i stvarajući prohodno mjesto "u kojem se stabla miču"

Luko Paljetak, *Skroviti vrt*; Profil; Zagreb, 2004.

Ljudske su duše skroviti vrt, cijeli život je skroviti vrt, ali ne vrt koji je čovjeku ostavljen za neko stanje i/ili vrijeme, vrt iz kojeg se izlazi u svijet ili kojem se utječe, nego vrt u koji je čovjek prognan i na koji je "osuđen". Najneprohodniji od svih vrtova oni su pravilno nacrtani. S Cvijetom Zuzorić kao zatočenicom života/vrta Luko Paljetak ispisuje jednu od najstarijih knjiga hrvatske književnosti, postvarujući simbol i stvarajući prohodno mjesto "u kojem se stabla miču". U tom viđenju života/vrta mnogo je mekoće uz koju priliježu artikulirane riječi i zvukovi koji se prije "spuštanja" na krošnjama odmaraju, mjesto koje artikulira poruku o svom postojanju i šalje glas o sebi.

Generacije hrvatskih književnika Cvijetini su trubaduri, štovatelji, prijatelji, ali Paljetak je njezin sugovornik, druga osoba vječnog dijaloga jednog vremena, Paljetak je Cvijeta onog trenutka kad se dijalog priguši u intimu. Je li *Skroviti vrt* imaginarni dnevnik Cvijete Zuzorić ili Luke Paljetka – možemo se igrati poetskom slikom ili paradoksom, omiljenom Paljetkovom figurom u poslu metamorfoza. Pjesnik koji je svojedobno izjavio da se "ne razumije u samog sebe" razumije se u stvaranje drugih i sebe, drugih kroz sebe, sebe u drugima. U vrtu u kojem se "stabla miču" mnogo je staza prema kojima se to micanje ravna, koje uvažava i s kojima se sukobljava kako bi bio i skrovit i prohodan.

(Pre)poznavanje dvojstva

Luko Paljetak stvorio je Cvijetu Zuzorić u *Skrovitom vrtu* po principu muške i ženske strane dvojstva, za koje kažu da je u svakom čovjeku. Jedna javna i druga skrovita, jedna prevladavajuća, druga skrovitošću postojana. Luko Paljetak tražio je tu skrovitu stranu bića i pokazao da ju je pronašao. Napisao je knjigu kojoj će se čitatelji vraćati zbog Cvijete i Luke, renesansne plemkinje i trubadura koji je slijedio glas o djevi, ostajući na stazi o glasu kad se više nije moglo precizno stati pod prozor od/zbog serenade. Na putu od glasa Luko Paljetak susreo je sva opća mjesta povijesti književnosti, njezine posebne duhove, kreativnost vremena, zemljopisnu razuđenost njihove životne plovidbe. U salonima ili na kamenim stubištima, u koraku, taktu ili riječi zatečeni u "portretu s damom" ostali su Dominko Zlatarić, Niko Gučetić, Miho Monaldi, Dinko Ranjina; ostao je prvi i drugi plan slike pa je prepoznati Nikolu Nalješkovića, Marina Getaldića, Sabu Boljevića; ostala je ova i ona strana Jadrana pa se Luko Paljetak susreo s Torquatom Tassom, Cesarom Simonetijem, Medicima i njihovim preživjelim suprugama, susreo se sa znacima i porukama vremena kad je već bilo izvjesno da je djeva izmakla s vlastitim rukopisima, notnim materijalima i uspomenama koje bi trubadur i biograf rado upoznao.

Paljetak je Zuzorić slijedio u njezinih dugih devedeset i šest godina izmicanja (točnije: imaginarni dnevnik počinje u Cvijetinoj petnaestoj godini), kroz dva stoljeća prostora koji današnjem hrvatskom čitatelju itekako mogu predstavljati središte svijeta (ili barem mjesta kao sudbine) onoga vremena (16/17 st.). Slijedeći je na ulicama Ankone, Firence i Mletaka, ploveći s njom i za njom u Dubrovnik i iz Dubrovnika, Luko Paljetak prikupio je posvete, zapise, sonete, nešto nota i golem emocionalni naboj u intimnom skrovitom vrtu. S jednim (od dva ili možda oba) portreta za prepoznavanje i identifikaciju u svijesti, penjao se skalinima i učinilo mu se da je na gornjim stubama lelujala slika, prikaza neka ili Cvijeta s jednom od svojih sluškinja. Onda bi izostala sluškinja, ali bi se i Cvijeta izgubila. Kretati se uvis teško je i na odmorištima su ostajali sitni predmeti rasterećenja, pisamca neka ljuvena ili prijeteća (*inamurani* različito reagiraju u ublažavanju vlastite boli, zli u pokazivanju vlastite zloće), šalovi za hladnoću i tajnovitost, vlas iz perike koja je ublažavala godine kad su se *kazaljke okretale na zrcalu*…

Pohvala umijeću vladanja i življenja

Paljetkov enciklopedizam znanje je koje uvažava slavna imena i njihovo djelo, ali važnija od znanja, što su napisali primjerice Petrić ili Aristotel, ili načina na koji se Platona tumačilo u renesansi, vještina je da o tome govori lijepa i pametna žena – pojava koju su mnoga vremena i autori zaobilazili. I da govori načinom svog vremena. Paljetak je u dijalogu s vremenom Thomasa S. Eliota i u skladu s vrijednostima renesansnog čovjeka. Pored njega prolaze redovnici onodobni i prevaranti pod kapuljačama, dame u punom sjaju i u kostimima za posebne susrete. Njegovo znanje duboko je u svakodnevnom. Onaj tko danas dijeli kamen Dubrovnika s onima što su istim prostorom koracali prije pet stoljeća nudi svekoliko sjećanje, a to će reći i svakodnevnicu ili nju ponajprije. On kroz Cvijetu spravlja u Konavlima hrvatski recept, u Firenci peče poriluk za Svetog Lovru, luduje na davnim raskalašenim balovima, prima i šalje pisma znancima i neznancima, liježe u neke postelje u vrijeme maškara i u

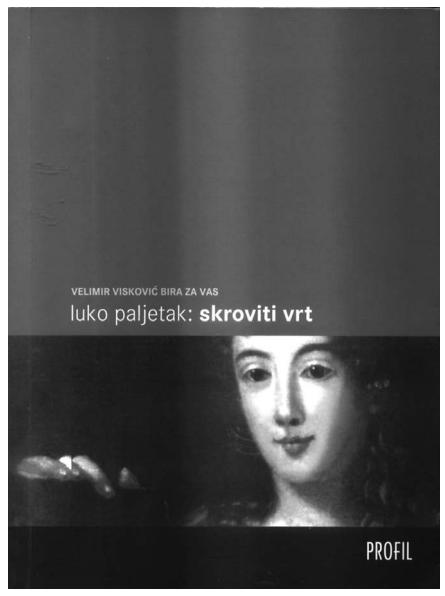

depresivne dane trgovačkog kraha, opija se i trijezni s mjerom od prezence i s elegantnim odgovorom umjesto srama, s vještinom življenja i znanjem o poželjnoj javnoj slici.

A javna je slika i mjera od diplomacije, uglađenost ugođena preživljavanju u sklona i nesklona vremena, pohvala Malom vijeću, knezu i pozitivnom pravu (za koje je uvijek dobro vjerovati kako je poštivano kad nas ne dotiče praksa stvarnosti), pohvala umijeću vladanja i življenja, društvena kronika u kojoj se izmjenjuju dijalog i zabava, misao i san, u kojoj se skandali zataškavaju ili prevladavaju, u kojoj se vještina rješenja ne poklapa uvijek s dobrim običajima, ali pisac zna da je skroviti vrt utočište od svih običaja. I ne samo običaja, jer gdje bi onda ostale novotarije, moda, napredak, a gdje posebno u općem…

Igra grafema

Skroviti vrt Paljetak je pisao i s bogatim znanjem jezika, grafije, citata, stalno prisutan u pozi od opomene Cvijete autorice i ovodobnog prezentera, prevoditelja i komentatora koji se osvrće u ono svoje drugo ja da bi pojasnio riječ rijetku, neobičnu, možda netočnu slučajno ili namjerno, ali uvijek obojenu, emocionalno nabijenu i jasnoćom prihvatljivu. Jasnoću nije potrebno shvaćati doslovno, ali osjećajnost te (ne)jasnoće jest. Upornost je njegova odista zamjetna i impresivna, a naglaske u smislu pojašnjenja bira kroz određen broj riječi koje često znače odnose, emocionalnu vezu, sentimentalni izlet… Dijalekt jezika i dijalekt srca tim izborom slijede njegovo nastojanje na uvjeravanju u autentičnost, njegovu prijevaru u stvarnosti, istinu u imaginaciji. Možda i to može biti rečeno drukčijim, manje razumljivim redom riječi, manje jasnom sigurnosti u ono što pjesnik nudi. U tom smislu uvjerljivost Paljetkove imaginacije toliko je autentična da je stalno potrebno ponavljati sjećanje na školsku lekciju koja govori o nepostojanju bilo čega od Cvijete i mnogih glasova o bogatstvu koje je zračila postojanjem.

Uostalom, Paljetak dnevniku daje ime i stvarajući Biancu, bijelu kartu kojoj se utječe zajedno s Cvijetom, za sebe i za Cvijetu istodobno, on ima skupinu njih troje u sjeni vrta. Živimo u kulturi koja trojstvo u jednom tumači već tisućljećima i prepoznaje autorovo nastojanje da se u trojstvu sjedini i da iz njega izvire jednom od strana duha, jednim od lica, jednom od memorabilija. To što je memorabilija izgubljena malo je važno – zajedno s njim znamo kako ne znamo ni je li postojala. Ali Cvijeta u dijalogu s Biancom (dnevnikom, tekom, knjigom, papirom bijelim, običnim) tijelo je duha koje postoji po autoru. Istinski i sjedinjeni renesansni suvremenici Luko, Cvijeta i Bianca mogli su napisati izrazito intimnu knjigu koja u svojoj privatnosti ima pravo i na svoj komentar ili bar sliku općeg.

Vremenu se akomodavat

A kad je i sedamdeseta davno prošla, kad su smrti opustošile njezine roditelje, braću i sestre, ljubavnike i ljubavnice, prijatelje i znance ona u trećem licu jednog 1. svibnja (uopće, najčešće se prepuštala zapisima u svibnju, osjećajući to vrijeme kao svoje) poručuje samoj sebi: *Poharan je tvoj vrt, danas, Flora. Tako će ga se lakše moći ostaviti*. U osamdeset i nekoj ona zna *Tko se plaši svoga lica bolje da je slijep*. Još joj je trajati.

Na mjestu na kojem se povijest poigrala nijemošću materijalnih podataka, ali posredno poslavši obilje tuđih sjećanja, Luko Paljetak mogao je imaginirati. Izabrao je imaginaciju posvemašnje fascinacije koja nije samo njegova i koja nije od ograđena vremena. Nadvio se nad Cvijetin vrt ili iskoračio iz njega kad Cvijetu više nije trebalo gledati, kad je se moglo zamišljati, kad se moglo nasljedovati sviju kroz nju i nju kroz sviju.

Humanizam i renesansa, uopće neka stoljeća bliža sredini prošlog tisućljeća kao da su najbliža ili samo najdraža suvremenom čovjeku, Mediterancu posebno. Vrijeme je to bez kojeg ne bi znali kako izgleda suvremenost. U tom je vremenu čovjek dosegnuo neke optimistične kreativne točke u umjetnostima i u civilizacijskoj prihvatljivosti. Neke od činjenica kasnije se mijenjaju, iskrivljuju, skreću u rukavce, gube i zaboravljaju i onda ponovno otkrivaju. *Skroviti vrt* knjiga je koju smo dočekali kako bi joj se mogli nadati rekli bi Cvijeta i Luko, gospoda elegancije nakon otprilike četiri-pet stoljeća u kojima se ne nalaze da se ne bi izgubili. Njih dvoje koji tako duboko shvaćaju da "srce je uvijek *plurale tantum*". Kad ga ima.

Hoću li i ja, kada naučim čitati, biti tako tužna, gospo? pitala je Floru njezina sluškinja. Cvijeta nije odgovorila ništa, Flora u njoj također. Ili obrnuto. Paljetak je na to zašutio jer je odlučio sada i ovdje živjeti s njima, njihovim znanjima i neznanjima, ploviti s njihovim brodovima u lijepa vremena i u havarije, u ratove, bogatstvo i stečaj, živjeti s djevama od spomena, djecom, poslugom, u njihovim običajima i prema njihovim zakonima. Krajem *Skrovitog vrta* dnevnik postaje martirij, a Cvijeta zarasla u vrijeme živi svoj sve pustiji vrt koji će, osamljena, lakše napustiti. Paljetak ih je upoznao u njihovoj onostranosti. To mu dopušta ponovno ih stvarati ovdje i s njima se Cvijeti približavati, razlika koja mu dopušta biti Cvijeta i nakloniti joj se mjerom vlastita srca.

P. S.

Kad zatvorite *Skroviti vrt* u knjizi će ostati neki cvijet, list ili poruka. Kad mu se ponovo vratite, među stranicama od Cvijete bit će i ponešto od skrovitosti vašeg povratka.

Klopka čiste radosti

Dario Grgić

Pažljivo ispisan i iskonstruiran roman koji potvrđuje da je bog *među* detaljima, u njihovoj uzajamnoj igri

Krešimir Pintarić, *Ljubav je sve*, Profil; Zagreb, 2005.

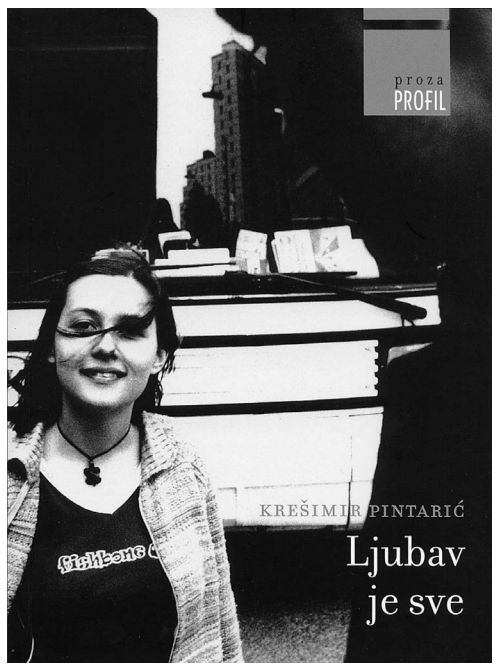

Knjigu otvaraju stihovi Wislawe Szymborske iz pjesme *Sretna ljubav*. Po ovakvoj je taktici Pintatić otprije poznat: *Tour de force* primjerice, sav je prepleten stranim tkivom tuđeg teksta, a snažno otvaranje ima i u zbirci pjesama *Commedia*, koju započinje aperkatom Tomaža Šalamuna, antitezom između slobode s dušom kontra nekakvom hipotetičkom bezdušnom raju. No takve geste kod njega nisu moto nego prije šturi sinopsis. Stvari koje se događaju u njegovim tekstovima uglavnom vjerno prate unutrašnju logiku naprijed postavljenih riječi.

Szymborska kao da osjeća sklisko tlo patetike čak i ohlađenih govora o ljubavi pa je cijeloj pjesmi još dodatno spuštala temperaturu, naštimavši je poluironično i gotovo ispričavajuće, ne libeći se ni zagalamiti ne bi li poništila gomilanje emocionalnosti, ne bi li izbjegla ispasti smiješna. Ona se stoga odmiče od "tih sretnika" i njihove ljubavi s vikom i galamom: "pogledajte ih, kad bi se bar malo prikrivali". No očito je htjela biti sigurna pa je u tom smislu pjesmu ozvučila novozavjetnim ehom te oko sredine stihova ljubav nazvala svjetlošću koja pada niotkud, sama birajući svoj objekt. U *Novom zavjetu* na mjestu ljubavi stoji duh, on je taj koji "piri gdje hoće". (Ili kod Umberta Eca, gdje je ta sposobnost pripisana jeziku.) Ali, gotovo da kaže, ne govorim to samo ja, ako ste koliko toliko upućeni, vi ćete se sjetiti. Isus. Znate. Božji sin. Od općeg se mjesta Szymborska uspješno zaštitila drugim općim mjestom. Ali je prije toga ljubav i duh dovela u najbližu moguću vezu. Ljubav i duh (i jezik) su izvan nadzora, oni su superheroji.

Stalna glumačka postava

Ovom "skandalu iz viših sfera života" Pintarić je posvetio svoj prvi roman. Tko ga je čitao prijašnjih godina sjetit će se njegove zbirke *Divovski koraci*, naslovljene prema riječima Jasona Piercea iz Spiritualizeda, ustihovljenom odnosu dvoje sretno zaljubljenih; po atmosferi i akterima ti bi stihovi ovdje mogli biti pročitani naglas usred bilo koje scene. One su njihovo prirodno mrjestilište. Jednako kao što je ovaj sretni par svoje prvo prozno razgibavanje imao u zbirci priča *Rebeka mrzi kada kokoši trče bez glave.* A pjesmu u kojoj je Rebeka (simbol nekakve hirovite, nepredvidljive, vrlo inteligentne varijante Vječitog ženskog sklonog jandranju) imao je koju godinu prije – naslov je bio tipičan za ovog pisca: *Rebeka neće umrijeti ili Kako Krešimir Pintarić zamišlja poeziju koja, ako ništa drugo, opravdava svoj naslov.* U svim slučajevima glavni je lik bio sumnjičav, sklon istraživanju i premetanju značenja, s izrazitom potrebom komentiranja malih, svakodnevnih događaja – to su situacije u kojima on ne žali papira. Takve opsežne digresije isprva su kočile, onemogućavale događanja, da bi na koncu preuzele kontrolu nad tekstom, poput kompjutora HAL 9000 iz *Odiseje u svemiru*.

Unatoč mijenjanju diskurza, književnih rodova i vrsta, Pintarićevim tekstovima kao kakvom modnom pistom defilira ista ekipa; Pintarić ima "stalnu glumačku postavu", stalnu ljubav, stare prijatelje. Promatrani u nizu, njegovi radovi izgledaju kao poligon za testiranje literarne valjanosti njihova međusobno vrlo isprepletena emocionalna odnosa, oni zapravo ovdje prolaze različita tekstualna iskušenja, propušta ih se kroz dva-tri narativna mlina, pa ako izdrže – vole se. Mogu se vjenčati. Ili otići na pivo

Budući da su kod nas razmjerno rijetki pjesnici koji uspjelo pišu priče i romane, tj. romanopisci i pričači koji pišu pjesme, zanimljivo je znati da unatoč mijenjanju diskurza, književnih rodova i vrsta njegovim tekstovima kao kakvom modnom pistom defilira ista ekipa; Pintarić ima "stalnu glumačku postavu", stalnu ljubav, stare prijatelje. Promatrani u nizu, njegovi radovi izgledaju kao poligon za testiranje literarne valjanosti njihova međusobno vrlo isprepletena emocionalna odnosa, oni zapravo ovdje prolaze različita tekstualna iskušenja, propušta ih se kroz dva-tri narativna mlina, pa ako izdrže – vole se. Mogu se vjenčati. Ili otići na pivo.

Narator i Ona žive izoliranim životom, na relaciji posao-kuća. Prijatelje se više spominje u maltene mitskim dimenzijama, oni sjaje negdje iz dubine teksta kao nepogrešivi arbitri za sve pod kapom nebeskom, viša bića koja su buntom, jer lako je naslutiti da se radi o socijalno teško uklopljivim likovima, nekako dosegnula nirvanu. Tom precjenjivanju korijen je vjerojatno u grižnji savjesti jer su od dvojca koji je u zbirci priča rondao s istima evoluirali u osamljeni, samodostatni duo, pa u ovom hiperdimenzioniranju neprispodobivih vrlina svojih drugara pronalaze pokoju kap iskupljenja. Žive naizgled tipično da tipičnije ne može biti. Scene su dekorirane Ikeinim katalozima – prava ironija sjetimo li se *sounda* Szymborske s početka romana. Ona je pasionirani ovisnik o *shoppingu*, on prezire Michaela Schumachera, i imaju problema s polupismenim susjedima. Doista proza!

Svijest o vlastitoj (ne)važnosti

S druge strane, vjerojatno bi se pažljivim pobrojavanjem moglo doći do zanimljivih rezultata: naime, zatvorena vrata njihova stana na kojima im susjedi znaju povremeno ostaviti upozoravajuću poruku krcata su štitnicima, tijekom naracije profijuče kao metak citat iz Houellebecqa ili Bulgakova, tj. album Boo Radleysa ili Arab Strapa. Njihove privremene autonomne zone okružene su prvorazrednom glazbom i književnošću za koje su strastveno vezani, a njih dvoje bore se s pritiscima koje simboliziraju spomenuti katalozi, pažljivo dozirajući ono što bi površno čitanje moglo okarakterizirati kao opće mjesto megastorskog života. Ta su opća mjesta današnje suvremenosti, krhotine "medijskog spektakla", pala u njihov svijet poput asteroida. Naratorova sklonost kvazirefleksiji, gotovo parodiji moralističkog diskursa – karting mišljenju visoke vitalističke funkcionalnosti – dodatno naoružava simpatični dvojac u njihovoj povremeno paničnoj borbi za ravnotežu između svijeta i "njihova" svijeta. Howe Gelb citirao je Buddhu – "kada znaš da ćeš upasti u klopku, ona postaje čista radost". Otprilike tako. Pođemo li od činjenice da se oni vole unatoč svemu – unatoč gomili neljubavnih činjenica, pomno izračunatom vremenu koje je u njihovoj vezi Ona potrošila na kopanje nosa prije spavanja – tri dana i sat i pol kopanja nosa, kojima je suprotstavljeno Njegovih više od 215 minuta puštanja vjetrova, lako zaključujemo kako su Pintarića morile iste inhibicije koje su nagnale Szymborsku da počne vikati usred pjesme, dakle da je autor ovdje pomno pazio na depatetizaciju, izjednačujući omjer između antitetičkih elemenata od kojih se sastoji svakodnevlje njegovih likova.

Potreba pretpostavljanja biografske transcendencije koja stoji iza ovakvih iskaza bespotrebna je, ton za koji se odlučio Pintarić neobavezan je i zapravo zvuči kao da vam on osobno kod vas doma sve uživo priča. Još je Beuys rekao za sama sebe kako ga doživljavaju kao šamana, a on je samo showman; kao i sve pričače koji bez ikakvih problema nasmijavaju, ta svijest o vlastitoj (ne)važnosti Pintarića ne napušta nijednog trena. Pažljivo ispisan i iskonstruiran, roman *Ljubav je sve* prošao je kroz proces cijeđenja riječi pa je pred vama zaokružen proizvod jakih interakcijskih odnosa, gdje je sve podjednako bitno, ili, kako znaju reći fizičari, iskaz da je bog u detalju pogrešan je zaključak: ako je igdje, on je *među* detaljima, u njihovoj uzajamnoj igri. Na domaćoj sceni nitko ne piše kao Pintarić, koji se potvrđuje kao pisac koji ima svoju boju; od stranaca čini se da bi mu nekakav rod mogao biti Donald Barthelme koji je također napisao nekoliko kraćih komada sastavljenih od dijaloga na relaciji On i Ona, ne izbjegavajući susret s traumatskim "općim mjestima", a po hibridu između mitskog i komičnog tretiranja sama sebe i svojih bližnjih možda još jedan nešto stariji, također američki pripovjedač, James Thurber.

Nevinih nema

Darija Žilić

U knjigama koje autorica voli i o kojima piše u ovome izboru ogleda junaci se trude postavljati pitanja, okrenuti su filozofskom i egzistencijalnom, a neovisno o tome je li riječ o književnim ili izvanknjiževnim tekstovima, uvijek se kao krucijalno nameće pitanje odnosa pojedinca i moći

Daša Drndić, *After eight*; Meandar, Zagreb, 2005.

Književnica Daša Drndić dosad je objavila sedam romana i tridesetak radio drama. Njezin roman *Leica format* koji je objavljen prije dvije godine, osobito je zapažen. Riječ je o romanu u kojem ona vrhunski secira grad Rijeku, malograđanski mentalitet stanovnika, govori o svom nesrastanju s tim gradom, a kroz strukturu romana provlači se njezina potreba da istražuje, bilježi povijest ljudskih zločina, nesreća, da baci svjetlo na zaboravljene, tragične sudbine… Sve ovo spominjem zato jer se to ujedno odnosi i na literaturu koju spominje, koju čita i o kojoj piše književne oglede. Sada joj je, kako ističe, "jer joj treba za docenturu", u nakladi Meandar objavljen izbor književnih ogleda pod nazivom *After eight*, a riječ je o tekstovima koji su od 1998. objavljivani u novinama i časopisima.

Njezini su ogledi nerijetko povezivanje neke priče iz svog iskustva, zatim spajanje estetskog i etičkog jer jednako joj je važno da pisci kroz literaturu izriču i stav o životu, politici, društvu…

Kultiviranje izuzetka

Nedavno je u časopisu *Sarajevske sveske* objavljen njezin *Dnevnik* koji je nastao na prijedlog urednika. U njemu ona piše o svojim čestim temama – zadaći umjetnosti koja bi trebala voditi prema izoštravanju naših osjetila za izuzetak, kultiviranje izuzetka, o malograđanštini kojoj nedostaje svako duhovno određenje, o stipendiji u Beču kada je tražila ulice u kojima su nekada živjeli Židovi koje su nacističke vlasti deportirale u svoje logore... Sve ovo spominjem jer se odnosi i na knjige o kojima piše, a riječ je uglavnom o knjigama koje tjeraju čovjeka da se zamisli i da promišlja živote drugih, da bude svjedok vremena. Stoga nije neobično da u kritici knjige glumice Tille Durieux zamjera joj da je voljela pompozno bilježiti trivijalne detalje, te da je kao sudionica važnih povijesnih zbivanja, zapostavljala bitno – ne spominje anarhiste, Rosu Luxemburg, već neumorno pripovijeda o svojim selidbama, o egocentričnostima, te nam stoga pruža površnu sliku dinamičnog vremena.

Literatura koju voli Drndić daleko je od realističnosti, linearnosti, pa piše o knjigama u kojima postoji odmak od "činjenica života", knjigama u kojima se junaci trude postavljati pitanja, a metafore su im šireg zamaha, okrenute, kako ističe na jednom mjestu, filozofskom i egzistencijalnom, a ne trivijalnom. Tako, na primjer, pisac Aleksandar Hemon o čijoj je knjizi *The Question of Bruno* pisala, čini ono što i ona kao književnica – osobno iskustvo amalgamira u opću i obiteljsku povijest, birajući pritom slojevite asocijacije i maštovite metafore. Posebno zanimljiv je tekst o knjizi *Ekskurzija* Nevena Ušumovića u kojem autorica ispripliće vlastitu i piščevu ekskurziju, onu životnu – kao što je egzil – i literarnu u kojoj detalj postaje važniji od cjeline. U istom se tekstu autorica bavi Ušumovićevim shvaćanjem jezika kao minskog polja. Naime, oboje su se autora, mijenjajući mjesta življenja, suočavali s nelagodom – ispravljanjima, podešavanjima svojih govora, ali su zato imali privilegiju spoznati "inscenirajuću moć jezika" kao "insceniranost vlastite prošlosti".

Važan je tekst posvećen Dubravki Ugrešić koja u knjizi *Muzej bezuvjetne predaje* također piše o otpadnicima koji daleko od domovine nalaze zadovoljstvo nepripadanja i koji skladište svoj i svjetski otpad, a utočište nalaze u svom jeziku. Jezik, analize jezika, ali i relacija jezika i pisanja, česte su teme koje autorica propituje i u svojim književnim djelima i esejima. U knjizi *Umiranje u Torontu* književnica se pozivala na Kiševo shvaćanje materinjeg jezika kao jedinog u kojem može stvarati, a pritom dopušta i neka sasvim drukčija iskustva. Daša Drndić piše o knjigama koje optužuju uspavano građansko društvo, upućuje na knjige društvenih analitičara, zanemarenih pisaca i znanstvenika u hrvatskoj kulturi, kao što je npr. antropologinja Svetlana Slapšak.

Kontekstualiziranje knjiga

U gomili suvremene angloameričke književnosti dubiozne literarne vrijednosti, ona pronalazi knjige istočnoeuropske književnosti koje zahtijevaju pun čitateljski napor i angažman. Čak su dva teksta posvećena Thomasu Bernhardu koji je napadao svoje bečke sugrađane.

To čini i Vesna Biga u knjizi *Autobusni ljudi* oslikavajući ružno lice jednog ksenofobičnog grada. Drndić ističe kako ona sama ne bi voljela tražiti povezivanja, uzore, jer svu tu priču oko utjecaja smatra pretencioznom. Njezini su ogledi nerijetko povezivanje neke priče iz svog iskustva, zatim spajanje estetskog i etičkog jer jednako joj je važno da pisci kroz literaturu izriču i stav o životu, politici, društvu… Ono što mi se čini osobito važnim je da nastoji djelo kontekstualizirati, a to nije često u današnjoj kritici koja uglavnom djelo percipira kao izdvojenu strukturu koju treba razložiti, sastaviti i onda donijeti neki sud. Budući da sama u svojim knjigama povezuje fikcionalno i faktično, i ovdje nalazimo napise o književnim i izvanknjiževnim tekstovima, o kulturološkim, sociološkim i politološkim studijama, npr. knjigama u kojima se govori o politici u Srbiji pod Miloševićem, onima koje tematiziraju socijalizam, nacionalizam i posljedice kao što je npr. knjiga Nenada Dimitrijevića *Slučaj Jugoslavija* ili pak anarhizam kao što to čini Max Nettlau u knjizi *Povijest anarhizma*. I na kraju, neovisno o tome je li riječ o književnim ili izvanknjiževnim tekstovima, uvijek se kao krucijalno nameće pitanje odnosa pojedinca i moći, a o tome osobito svjedoči upozorenje na kraju zadnjeg napisa – "nevinih nema", a koji svjedoči o autoričinu angažmanu, o intelektualnoj, nezavisnoj kritičnoj i kritičarskoj poziciji.

REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO KULTURE

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske na temelju članka 9. Zakona o financiranju javnih potreba u kulturi (NN 47/90. i 27/93.) i članaka 2., 3. i 4. stavka 1. točke 19. Pravilnika o izboru i utvrđivanju programa javnih potreba u kulturi (NN 7/01. i 60/01.)

objavljuje

Javni poziv za dodjelu potpora za poticanje književnog stvaralaštva u 2005. godini

1.

Ministarstvo kulture dodjeljivat će potpore autorima za književno-umjetnički, prevoditeljski i istraživački književnoteorijski rad.

Potpore će se dodjeljivati autorima za iznimno vrijedne projekte:

- djela suvremene domaće književnosti i publicistike
- prijevode na hrvatski jezik djela koja predstavljaju opća kulturna dostignuća
- pripreme sabranih, odabranih i kritičkih izdanja djela hrvatskih autora.

2.

Pravo podnošenja ponuda na Javni poziv imaju fizičke osobe, državljani Republike Hrvatske.

3.

Dodjeljivat će se:

- četiri godišnje potpore u iznosu 84.000,00 kuna bruto
- šest polugodišnjih potpora u iznosu 42.000,00 kuna bruto
- petnaest tromjesečnih potpora u iznosu 21.000,00 kuna bruto.

Potpore će se isplaćivati autorima u mjesečnim obrocima od 7.000,00 kuna bruto.

Nakon korištenja potpore autori se tri godine ne mogu prijavljivati na javni poziv za poticanje književnog stvaralaštva.

4.

Uz kratak životopis i bibliografiju, autori su dužni dostaviti detaljan opis projekta - sinopsis i ogledni arak te prijedlog plana realizacije.

Potrebno je dostaviti dvije recenzije prijavljena autorskog projekta. Recenzenti moraju biti relevantni stručnjaci za pojedino područje i to:

- književni kritičar ili teoretičar
- urednik ili izdavač.

5.

Sve u roku pristigle ponude s potpunom dokumentacijom razmotrit će posebno formirano povjerenstvo te uputiti prijedlog ministru kulture koji će donijeti odluku o dodjeli potpora autorima.

S korisnikom potpore za poticanje književnog stvaralaštva sklopit će se ugovor kojim će se urediti prava i obveze autora i Ministarstva.

6.

Ponude sa svom traženom dokumentacijom mogu se poslati poštom ili osobno predati u **Ministarstvu kulture, Runjaninova 2, Zagreb.**

Nepotpune ponude neće biti razmatrane.

Priložena dokumentacija neće se vraćati podnositeljima, ali je isti mogu preuzeti u Ministarstvu kulture.

7.

Ponude na ovaj javni poziv mogu se podnositi od dana objave **do 1. rujna 2005.**

Zagreb, 15. lipnja 2005.
Klasa: 612-10/05-01/93
Urbroj: 532-07-01/3-05-01

EP 64

Povratak polimorfnom perverznom tijelu

Steven Shaviro

Danas zaboravljeni Norman O. Brown strastveno je zagovarao utopijsku, apokaliptičnu i eshatološku teoriju kao našu jedinu nadu za "rješavanje problema koji se u ovom trenutku čine nerješivima"

Norman O. Brown (1913. – 2002.) bio je filozof prilično poznat u šezdesetim godinama, ali o njemu kao da se danas malo govori. Baš ono što ga je učinilo popularnim u njegovo doba – njegov optimistično apokaliptični stav o oslobođenju, dionizijska revolucija u zapadnjačkoj kulturi – uzrokuje da je danas sasvim izvan mode; u stvari, promjene u proteklih četrdesetak godina učinile su njegovu vrstu pristupa i zapisa gotovo potpuno nezamislivom. No, upravo zato što je nezamisliv i neprikladan Brown je danas vrijedan još jednog osvrta.

Odbacivanje normativnih pristupa psihoanalizi

Prva važna Brownova knjiga, *Life Against Death: The Psychoanalytical Meaning of History* iz 1959., (na hrvatskom objavljena kao *Život protiv smrti: psihoanalitički smisao povijesti*, Naprijed, Zagreb, 1989. – *op. prev.*) nudi pomno iščitavanje Freuda i psihoanalize kao sredstva za radikalno revizionistički pogled na stanje ljudskog roda. U pedesetima je frojdijanizam bio na vrhuncu ugleda i utjecaja u SAD-u, no "Freud" kojega ljudi čitaju (pod ljudima mislim na javnost općenito i intelektualce jednako kao i na samu psihoanalitičku zajednicu) bio je vrlo konzervativan i normativan, branitelj patrijarhata i heteroseksualnosti, zagovornik nužnosti represije, terapeut osnaživanja ega kako bi se spriječila "čudovišta iz ida" da napadnu.

No, Brown iščitava Freuda potpuno drukčije, i iz današnje perspektive, mnogo bogatije i oštroumnije. Za Browna je Freud otkriće bogatstva i obilja nesvjesnog uma, i kritičar toga kako je uska i ograničena naša svijest, "civilizirano" iskustvo. Brown iznosi gotovo jednako oštru kritiku "psihologije ega" kakvu je Jacques Lacan – njemu nepoznat – iznosio u Francuskoj u isto vrijeme; iako Brown ne može biti različitiji od Lacana, njih dvojica dijele odbacivanje normativnih i normalizirajućih pristupa psihoanalizi i posvećenost tome da ozbiljno shvaćaju spekulativne i filozofske dimenzije Freudovih tekstova. Brown ističe ulogu žudnje, nasuprot ulozi spoznaje, u tome kako se odnosimo prema drugima i nalazimo svoje mjesto u svijetu; on insistira na središnjosti tijela i potrebi da razumijemo frojdovske mehanizme poput represije i potiskivanja te introjekcije i projekcije, u tjelesnom smislu; on ozbiljno shvaća takve neugodne frojdovske predodžbe kao što su kompleks kastracije, analno i nagon prema smrti.

Povratak polimorfnoj perverziji

Brown revidira Freuda i *iskorištava* ga da promijeni svijet, a ne da ga samo tumači s poštovanjem; ali on razjašnjava gdje slijedi Freuda a gdje ga kritizira, gdje ekstrapolira na temelju njegovih ideja ili ide onkraj njih. U osnovi, Brown izvlači radikalne zaključke iz Freudove opomene da je razlika između neuroze i mentalnog "zdravlja" u najboljem slučaju pitanje stupnja te da sve što vidimo u umu neurotičara postoji posvuda, u svačijoj psihi. Freud je vrlo blizu tome da kaže da smo svi neurotični, a Brown insistira na tom zaključku. Nastavljajući dalje s onime što je Freud rekao samo oklijevajući Brown ekstrapolira te rezultate s individualne razine na društvo u cjelini: možemo psihoanalizirati kulture jednako kao i pojedince i pratiti društvenu povijest baš kao što psihoanaliza prati individualne povijesti. Čineći to, kaže Brown, dovedeni smo do zaključka da je samo društvo neurotično, da je ljudska povijest općenito povijest masovne neuroze i da psihoanaliza nikada neće "izliječiti" pojedince osim ako može radikalno promijeniti društvo čija neurotična struktura odražava onu pojedinca.

Za neke frojdijance mijenjanje društva značilo bi malo više otvorenosti u vezi sa seksualnošću i liberalnije učenje male djece u navikavanju na korištenje WC-a – a to se oboje zapravo dogodilo u vremenu između pedesetih godina i danas. No, Brown podcjenjuje takve reforme kao neznatne i kaže da one ne dotiču ključno pitanje. Brown vidi poricanje tijela, vladavinu represije i deformacije žudnje kao glavna strukturalna načela čitave zapadne kulture, možda i svih ljudskih kultura. Problem se vraća na osnovni psihološki razvoj i organizaciju koje se za Freuda događaju u ranom djetinjstvu: izmještanje "načela užitka" koje provodi "načelo stvarnosti" i genitalna organizacija psihe. Seksualni radikali 20. stoljeća poput D. H. Lawrencea i Wilhelma Reicha u stvari su seksualnu represiju ostavili netaknutom, kaže Brown, zato što su održavali prvenstvo orgazma i genitalne seksualnosti. Brown umjesto toga poziva na povratak polimorfnoj perverziji, stanju u kojemu je cijelo tijelo erotizirano, protiveći se shvaćanju da u tijelu postoji određena, specijalizirana seksualna funkcija.

Utopijska, apokaliptična, eshatološka teorija

Općenitije govoreći, Brown pokreće neobičan i opsežan napad na samu predodžbu potiskivanja, što je za Freuda i ortodoksne frojdijance bio cilj psihoanalize i jedan mogući način bijega od neurotične patnje. Freud definira potiskivanje, odnosno sublimaciju, kao

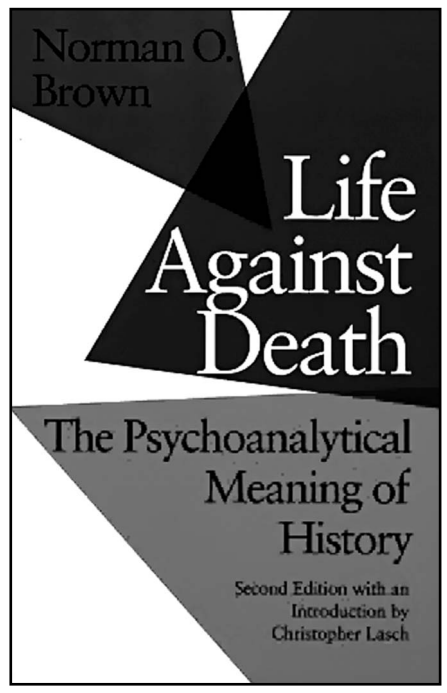

preusmjeravanje seksualnih i agresivnih impulsa prema "višim" i društveno korisnijim ciljevima (preusmjeravam svoje nagone, pobude i preuzimam kontrolu nad njima kako bih postao umjetnik ili političar a ne neurotičar); no, zloglasno je da je Freud imao velikih poteškoća kako bi objasnio što je zapravo sublimacija i kako funkcionira. Browna zanima ta poteškoća da bi ustvrdio kako je sublimacija uglavnom lažna, umjetna kategorija te da nije nadomjestak za represiju nego njezin nastavak drugim sredstvima. Sama ideja sublimacije – pomak od nečeg "nižeg" prema nečem "višem" – uključuje sprečavanje razvoja mogućnosti tijela i uspostavu hijerarhije između uma i tijela, ili čak potpuno kartezijansko odvajanje uma od tijela. Za Browna, radikalna desublimacija je jedini put kojim treba ići: povratak mudrosti polimorfnog perverznog tijela, odbacivanje na kulturu orijentiranog cilja u korist života trenutka, prihvaćanje smrti kao dijela života, umjesto našeg straha od smrti koji ironično pretvara sam život u živuću smrt.

Moj sažetak Brownove teze ne opisuje dovoljno dobro njezino bogatstvo detalja i dubinu koncepcije, da i ne spominjem snažne uvide koji izniču usput, osobito kada je riječ o Freudovoj predodžbi analnoga, o čemu Brown raspravlja vrlo detaljno u odnosu na Jonathana Swifta, Martina Luthera i "protestantsku etiku" koja je u osnovi kapitalizma. *Život protiv smrti* ima i širinu i dubinu i zapanjujuće je originalno djelo. Strastveno zagovara utopijsku, apokaliptičnu i eshatološku teoriju kao našu jedinu nadu za "rješavanje problema koji se u ovom trenutku čine nerješivima". Brown nema ciničan osjećaj beznadnosti ljudske situacije kakav ima njegov suvremenik William Burroughs, no čak i za moje cinično oko, Brown čini nešto gotovo jednako vrijedno: stvara radikalnu alternativu Načinu na koji su Stvari *zamislive*, potpuno empirijski i nemetafizički te bez okretanja budalastim, sladunjavim, zombificiranim vizijama svih utopista, *newagera* i pobornika "ljudskog potencijala".

Uskrsnuće tijela

O Brownovu sljedećem djelu *Love's Body* (1966.) mogu reći manje zato što mi se čini kao mnogo manje snažna i zanimljiva knjiga. Brown se ovdje više oslanja na etnografiju i mit te se trudi spojiti poganski/dionizijski s radikalnim kršćanskim misticizmom. Ovaj posljednji je vrijedan spomena zato što priziva mogućnosti u kršćanstvu koje su mnogo drukčije bilo od "liberalne teologije" Brownova vremena bilo od teškog fundamentalizma koji je glavno lice kršćanstva u današnjoj Americi. Brownovo naglašavanje radosti Uskrsnuća, "uskrsnuća tijela", dijametralno je suprotno sadomazohističkoj histeriji/gađenju prema tijelu *Pasije* Mela Gibsona. Brown se također udaljava od zastrašujuće naučenog i argumentativnog diskursa *Života protiv smrti* prema više poetskom, više namjerno fragmentarnom stilu pisanja. *Love's Body* ne nudi nikakve ideje o tome kako možemo doći odavde do tamo, od civilizirane represije do otkupljenja u tijelu Dioniza/Krista, no okrutno je vizionarska knjiga u načinu na koji stoji kao prijekor bojažljivijim, društvenim, kulturalnim i religijskim teoretičarima.

Brown je napisao i dvije kasnije knjige: *Closing Time* (1973.), koju nisam pročitao, ali koja je očito prerada citata/fragmenata iz Vicove *Nove znanosti* i Joyceova *Finneganova bdijenja*; i mnogo kasniju zbirku eseja, *Apocalypse And/Or Metamorphosis* (1992.), gdje između ostaloga razmišlja o odnosima između svojih vlastitih misli i misli nekih europskih poststrukturalista (Bataillea, Deleuzea i Guattarija, Negrija) čija su djela došla kasnije (ili, u slučaju Bataillea, za koje jednostavno nije niti znao kada je pisao *Život protiv smrti* i *Love's Body*). To je zanimljiva usporedba: dok je Brownov misticizam bio na mnogo načina vrlo američki (svakako se vraća do Emersona, između ostalih izvora), u njemu ima i dubokih afiniteta (insistiranje na libidinalnoj prirodi ekonomije i politike, zanimanje za Spinozu, kritika metafizike/negativnosti Žudnje i njezina zamjena afirmativnijim naglašavanjem višestrukih užitaka/potencijala tijela).

Inspirativan i beskoristan

Sve u svemu, smatram Browna *inspirativnim* piscem: inspirativnim zbog radosne aktivnosti i originalnosti njegove vlastite ideje, koja može samo potaknuti nas, njegove čitatelje, da budemo slično odvažni i hrabri u razmišljanju izvan zatvora naših vladajućih ideologija. Međutim, u nešto određenijem smislu, nisam siguran koliko je *koristan*; time mislim da zapravo ne vidim kako njegove osobite teorije i uvidi danas mogu biti "prevedeni u djelo" (barem ne vidim kako bih ja to učinio). To je uvijek problem s utopijskom misli ili s misli tako sveobuhvatnom, tako temeljnom i širokom: kada ste dijagnosticirali neurozu u korijenu čitave ljudske povijesti, malo je vjerojatno da ćete imati određene prijedloge za suočavanje s osobitim paklom u kojemu danas živimo, paklu nesputanog globalnog kapitalizma i nesputanog vjerskog fundamentalizma. No, ne smijem biti nepristojan. Brown razumije i uči nas da je sama kritika sterilna i neće učiniti ništa ako nije popraćena maštom i postupcima preobrazbe.

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

Dan napuštenog psa

Caroline Lamarche

Ulomak iz romana *Dan napuštenog psa* belgijske autorice Caroline Lamarche, koji uskoro izlazi u izdanju Naklade Pelago i prijevodu s francuskoga Bosiljke Brlečić

Psu viđenom 20. ožujka 1995.
na autocesti E411.

"Pas, reče ona, pas kojega smo ostavili.
Ne mogu nikako zaboraviti tog jadnog psa."
Iskrenost njezine boli me je iznenadila,
jer mi nikad nismo imali psa.
Vladimir Nabokov

Priča vozača kamiona

U *Obiteljskim novinama* sigurno su bili zadovoljni što su dobili pismo jednog vozača kamiona. To im se vjerojatno ne događa često. Napisao sam: "Neki dan, na autocesti, jedan je napušteni pas trčao uz središnji nasip. To je jako opasno, to može stvoriti strašnu nesreću." Pomislio sam, kad sam to napisao, da "stvoriti" možda nije prava riječ, a onda sam je ipak ostavio, jer nisam našao bolju, i zato što je stvaranje moj posao, iako sam dodao: "Po zanimanju sam vozač kamiona." Zatim sam rekao da postoji pravi problem napuštenih pasa, da to nije prvi put da vidim nešto slično, i da želim svjedočiti ne samo zato da javnost postane toga svjesna, nego zbog svoje djece, da znaju da vozač kamiona vidi puno više stvari u životu nego neki tip u uredu, i da dakle ima što reći, makar nije studirao. Naprimjer, napisao sam, kad ujutro krenem u svojem kamionu, kako nemam što drugo raditi osim gledati, primjećujem nepravilnosti, i govorim o njima. Govorim o njima kad mogu, kad sretnem ljude koji žele slušati, a to nije često, jer na odmorištima na kojima se zaustavljamo ne razgovaramo puno, zbog umora. Osim toga ja, po prirodi, nisam baš razgovorljiv. A svoju djecu uopće ne viđam. Srećom, o njima se brine njihova majka, koja je pravi anđeo. Ali kad oni počnu studirati, a ja budem u mirovini, morat ću s njima o nečemu razgovarati, inače će me gledati svisoka, kao što sva djeca gledaju svoje roditelje, ne tvrdim da je naša obitelj u tome iznimka, iako će oni studirati, a ja to nisam mogao, upravo zbog svojih roditelja.

Napisao sam to i čekao odgovor. Često pišem novinama i uglavnom su jako zadovoljni da jedan čovjek koji obično nema što reći, eto, ipak ima nešto reći. Naprimjer, kad ujutro sjednem u svoj kamion, oko mi je bistro i pozorno, i primjećujem da je prozor u potkrovlju jedne kuće u susjedstvu uvijek otvoren u vrijeme kad ja krećem. Tad pomislim: gle, i onaj koji spava tamo gore ustaje rano. I onda jednoga dana, s vanjske strane, na krovu, ugledam jastučnicu, i kažem sebi: stavili su jastučnicu da se suši, znači smočili su je, ili zaprljali noćas, znači, neko dijete je povraćalo – i odmah pomislim na svoje dijete, ili na svoju djecu, ovisno o danu, na djecu koja isto imaju svoje male mučnine, kao i svi, jer su previše jela, ili im se ne da ići u školu, treba ih razumjeti.

Tad mi padne na pamet nova ideja, napišem drugom časopisu, recimo *Modernoj ženi*, da moje dijete povraća svakog jutra prije polaska u školu, i što bi trebalo učiniti, i da se moja žena ne usuđuje nikome govoriti o tome, ali ja sam toliko slobodan da im pišem i nadam se da će mi odgovoriti. Onda oni odgovore, jako zadovoljni, kažu da u školi u koju ide moje dijete vjerojatno imaju psihologa, od kojega možemo zatražiti savjet, ili možda nema dovoljno komunikacije u obitelji, ukratko, postoji neki problem – uvijek se služe riječima koje neće u vama izazvati osjećaj krivnje – dakle, neki problem o kojem bi trebalo pokušati razgovarati s djetetom, blago, naprimjer tako da mu počnem pripovijedati o svojem radnom danu, o tome što sam vidio iz svojeg kamiona, o jastučnici na prozoru u potkrovlju, to je jako dobra ideja, gospodine, vi imate izvrstan dar zapažanja, morate ga iskoristiti, dakle, ispričajte to o jastučnici na prozoru, a onda pitajte svoje dijete što o tome misli, vjeruje li da je i tamo neki dječak koji povraća prije polaska u školu, i zašto. I vaše dijete će, zamišljajući – to je riječ koju mi napišu – zamišljajući život nekog drugog, početi govoriti o sebi. Eto. A vi, vi ćete, uz svoj posao vozača kamiona, obaviti i svoj "roditeljski posao" – napišu posao, jer sam ja napisao "posao vozača kamiona" – biti roditelj, i to može biti posao, a ne samo "rad" u odijelu s kravatom i u ulaštenim cipelama.

Čini se da sve može biti posao. Čak i izmišljanje. Jer ja nemam djece, a moja žena je otišla. Možda sam i psa izmislio, pa ipak, zaustavio sam kamion, izašao iz kabine, i mahao dajući ljudima znak da uspore i, iako su vozili 120 ili 140 na sat, poslušno su usporavali, mislili su da se negdje dalje na autocesti dogodila nekakva nesreća – vozače kamiona poštuju, barem kad su u kamionu ili pokraj njega. Dakle, usporavali su možda zbog nekog izmišljenog, nepostojećeg psa, ili zbog izmišljene nesreće, ali ja sam siguran da sam vidio tog psa kako trči kao lud uz središnji zemljani nasip. Bilo je to samo zapažanje, kao ona jastučnica na krovu, i onda sam učinio ono što je trebalo, zaustavio sam kamion. Kolona automobila usporila je vožnju zbog mene, napokon sam vidio lica koja nikad ne vidim, jer obično voze prebrzo. Ta lica su me gledala s čuđenjem, zahvaljivali su mi jednim pokretom, a neki su čak spustili prozor i pitali – Što se dogodilo? – Nisam uvijek stigao odgovoriti, ili sam samo rekao – Pas! – I kad sam prvi put viknuo – Pas! – odjednom sam poželio zaplakati pred svima, ili pasti na zemlju i pustiti da me pregaze kotači automobila.

Eto zašto sam pisao *Obiteljskim novinama*. Zbog te želje da zaplačem, koja me obuzela pred ljudima na autocesti. Onda sam pomislio da bih trebao govoriti o svojoj djeci – pa čak i ako ona ne postoje – o njihovoj tuzi kad su čuli priču o psu, i kako bih volio reći ljudima da je zanemarivati životinje isto kao i poticati ropstvo, to je jednako velik problem, samo su psi i konji, krave i pilići zamijenili robove. Uostalom – ali to ću napisati reviji *Čista priroda* – postao sam vegetarijanac, bilo je to u vrijeme kad sam kretao od kuće već u jedan sat noću da bih stigao u Rungis i kupio meso, ništa drugo, samo meso. Trebalo bi da čitatelji *Čiste prirode* znaju što je skladište mesa, da znaju što je klaonica, trebalo bi organizirati posjete, krenuti od prednje strane, gdje su poredani kiosci mesara, u kojima po najnižoj cijeni možete kupiti najsvježije meso u gradu i najukusnije suhomesnate proizvode, recimo *Kod Lisette*, ili u mesnici *K ukusnom bifteku*, zatim bi trebalo ući sa stražnje strane, u dvorište, i tamo biste vidjeli životinje koje bleje, muču, neku vrstu posljednjeg obiteljskog okupljanja, mjesto gdje razgibavaju noge i trepću očima kad ih puste iz kamiona, a u jednom kutu je hrpa crijeva koja se još puše, tamo se pogled nekih životinja odjednom promijeni, a neke ostanu nepomične, ukoče se, kao prikovane za tlo, pa ih moraju bosti dugim kukama da krenu dalje. A dalje je hodnik smrti. Tako je uzak da ima mjesta samo za jednu životinju, a sa svake strane zida muškarci mašu kukama da bi sve išlo brže. Najizbezumljenija je telad. Njih, koje su mjesecima držali nepokretnima da bi im meso bilo bijelo i meko, sad, kad su stigli u hodnik smrti, tjeraju da trče, prvi i posljednji put u njihovu kratkom životu. Vidio sam ih kako skaču nevjerojatno visoko, vidio sam ih kako se zalijeću u zidove, te debeljuškaste životinje meke kože, koje nikad nisu radile ništa drugo nego, nepokretne, pile obogaćeno mlijeko koje su im stavili pred njušku, i jedini napor koji su ulagale bio je pokušaj da preko pregrada dosegnu gubicu svojeg susjeda, da je liznu kao što se siše majčino vime. U hodniku smrti mračno je kao u staji, ali tu se oči žare, oči životinja i oči ljudi, i u svima se zrcali samo jedno svjetlo: ono koje na kraju tunela obasjava mjesto na kojemu se ubija. Nikad nisam otišao do njega. Samo sam, u tom tunelu, naučio da životinje znaju da je to kraj, to im se vidi u očima, isto tako jasno kao trag povraćanja na jastučnici, dovoljno je promatrati, ali mesari ne promatraju, nikad, iako i neki od njih imaju djecu, djecu koja nisu izmišljena nego su ih napravili sa svojim ženicama, djecu koja će im oderati kožu s leđa, jer će htjeti studirati, i koja će jednoga dana, neizbježno, postati vegetarijanci.

Mene su roditelji napustili. Na neki način, zbog toga mi je lakše, hoću reći da nemam potrebu pisati o sebi kao o nesretnom djetetu, poput onih koji se javljaju časopisima za mlade, *Ado* i *Teens*. Tim časopisima ja nemam što reći, čak ne mogu ništa izmisliti, ne znam zašto. Samo čitam ispovijedi mladih koji se žale da im roditelji ne dopuštaju da puše, ili da izlaze, ili da napuste školu, ili da imaju auto, ili da provedu cijelu noć sa svojom prijateljicom. Već sam im mislio pisati, ali ne bih imao što reći osim: "Mene su moji roditelji napustili." I točka. Jer kad se to već dogodilo, u čemu je problem? Nema ga, to je sve. Slijedite ravnu liniju, kao onaj pas koji je trčao za autom, nevidljivim autom, prebrzim za njega, i u koji nitko ne može uprijeti prstom, jer, naravno, nitko nije vidio kad su iz njega izbacili psa. Ljudi viču, dozivaju vas, da vas spase, da vas pomiluju umjesto onih koji su vas izbacili, ali vi samo slijedite trag, uvijek isti trag, koji je sve teže slijediti, ali nije važno, sve se pretvorilo u automatizam, odredili ste smjer, i nastavljate. Ta vrsta opsjednutosti jednostavnija je od svih mogućih duševnih stanja, tu nema razmišljanja, kao vozač kamiona na autocesti Bruxelles-Pariz, samo vozite ravno, naprijed, i na kraju vas čeka brdo mrtvog mesa koje čak više i ne krvari, naprosto je crveno, ružičasto, bijelo, i hladno, jako hladno, i onda postanete vegetarijanac, bez oklijevanja, i nikad ne promijenite mišljenje. Na neki način, to je lako, ne vraćate se unatrag, ne vidite više oči životinja koje će umrijeti, skinuli ste sa sebe odgovornost, čisti ste, laki, a novine to vole, vozača kamiona lakog i čistog, koji je uz to vegetarijanac i neprestano piše o životinjama koje ljudi napuštaju i o djeci koju treba odgajati tako da se to više nikad ne dogodi.

Ponekad prevozim voće i povrće. Uvijek na liniji Pariz-Bruxelles, i koji put u Nizozemsku. Kad sam prvi put vozio male rajčice nalik na trešnje, zaustavili su me na nizozemskoj granici. Nikad nisu vidjeli tako nešto, to nije bilo na njihovu popisu, bili su izgubljeni. Nisu znali trebaju li ih upisati pod voće ili povrće, pod rajčice ili trešnje. Zabavljalo me je gledati zbunjene carinike koji nisu znali što da rade, koji su pustili ljude da čekaju zbog nekakve novotarije koje ima samo u Rungisu, a na sjeveru je nema. S novinama je slično, ne znaju kamo da me smjeste, ja sam kao nekakvo voće-povrće, nekakav hibrid, ali to je dirljivo, vozač kamiona u rubrici "srca" nekog časopisa, to je muževno i krhko, upravo tako mi je rekla novinarka iz revije *Nježnost*, kad sam im pisao o problemima sa svojom ženom koju jako volim, i koja ima plavu kosu i jako crvene usne. Vjeran vozač kamiona, to je zanimljivo, vjerojatno je pomislila, i zato me je nazvala kad je odgovorila na moje sentimentalno pismo. Rekla je da bi htjela napraviti intervju o mojem poslu, i ako imam nešto zgodno ispričati, neka se nimalo ne ustručavam. Pristao sam, ali ne kod mene, jer je moja žena osjetljiva, ne bi joj bilo drago da me neka ljubazna novinarka poput vas ispituje o mojem privatnom životu – jer kamion je moj pravi privatni život. Onaj drugi može se pojaviti u pismima čitalaca, pod uvjetom da ja ostanem anoniman, da se ne stavi moje ime, samo odgovarajući naslov, recimo *Priča jednog vozača kamiona*, ili kao u onoj priči o psu, *Roditeljski posao*, to će privući pozornost, mislim pozornost dobrih roditelja, jer ne znam čitaju li takve tekstove oni drugi, oni koji napuštaju djecu.

Novinarka je predložila da se nađemo u nekom baru. – Na nekom mjestu na koje obično odlazite – rekla mi je. Pretpostavljam da je tražila inspiraciju, da je htjela uhvatiti lokalni kolorit života vozača kamiona, koji će onda vjerno prenijeti u svojem časopisu. Zato sam joj predložio restoran na autocesti, ne znajući da će to biti dan onoga psa, veliki dan, svakako. Kad bolje razmislim, možda sam upravo zbog te novinarke poslije želio zaplakati pred ljudima koji su se zaustavili zbog psa.

Došao sam na vrijeme, ona je malo zakasnila – normalno, žena je. Lijepa žena, uostalom, mlada, trideset godina, možda i manje, ne znam, nemam više običaj pogađati dob žena, a osim toga Germaine je, kad je još živjela sa mnom, izgledala starija nego što je bila, zbog cigareta i obojene kose, kojoj je korijen

proza

bio crn a ostatak svjetložut, koji put riđ, kako kad, ali ova, moja novinarka, odisala je čistoćom, kao netko tko pazi na svoju prehranu i gotovo ne puši, u svakom slučaju ne dok je bila sa mnom. Pogledao sam je diskretno, vidio sam njezinu kratku kosu, crnu, sigurno ne obojenu, njezinu laganu šminku, traperice i uz njih kaputić od kostima, kaputić malo preotmjen uz traperice, i ispod njega majicu s čipkastim obrubom. Vidio sam joj oči, također crne, oči životinje, ne krave ili ovce, nego puno življe, ali jednako blage. Odjednom sam osjećao da me netko gleda, a onda, kao uvijek u takvom slučaju, vidim sebe onakvim kakav jesam. To vrijedi za poglede ljudi ili životinja, ima jedan način gledanja koji djeluje tako da vidim sebe. To me istodobno uzbuđuje i plaši. Jer prilično sam sitan za vozača kamiona, u svakom slučaju u usporedbi s uobičajenim mjerilima. Ne stidim se zbog toga, ali ponekad ima ljudi koji se stide umjesto mene, recimo Germaine, koja me nikad nije gledala. Ona je gledala samo svojega pudla, a njega se ne može nazvati psom, kao što neke muškarce ili žene ne nazivamo ljudskim bićima, ili bismo se barem trebali suzdržati od toga. Fifi je bio sve samo ne pas: obični mali dupelizac, mali žigolo koji je znao izmusti cijelu Germaininu plaću za svoje hrskave kekse i zimske kaputiće, posjete veterinaru i uzice sa zvončićima, prava vreća buha koja je sijala svoje beštijice po tepihu i cijelu noć se češkala na našem krevetu, pa se u mojim snovima u kojima vozim kamion po autocesti često čulo nekakvo oštro struganje, i ja sam teško izlazio iz svoje kabine, dremovan, nogu teških kao olovo, i pokušavao na sve načine pronaći uzrok tog struganja, i nisam uspijevao, naravno, jer Fifi nije bio u mojem snu nego na perini.

Novinarki nisam govorio o Germaine, jer je Germaine otišla, odnijevši Fifija i našu ušteđevinu. Govorio sam joj o svojoj ženi i djeci, ali kako mi je trebalo nekakvo uporište – jer stvoriti ženu i djecu pred životinjskim pogledom lijepe novinarke nešto je posve drugo nego učiniti to na papiru, za neki časopis – podigao sam nogavicu hlača i pokazao joj list noge prošaran crvenim točkicama. – Dokaz da u našoj kući vole životinje – rekao sam. Novinarka me iznenađeno pogledala, uzdignutih obrva, i ja sam skromno dodao – Od uboda buha. Naša je kuća pravi raj za mačke. – Rekao sam "mačke", jer mi zaista nije trebalo da me ta priča o buhama odvede do Fifija, trebalo je izbjeći svako iskliznuće, i tako sam izmislio mačku svoje žene, nježnu kao moja žena, i onda mačke svoje djece, po jednu za svako dijete. Počeo sam opisivati mačke jednu po jednu, da dobijem na vremenu, da izmislim svoju djecu. Rekao sam da su sve te izgubljene mačke došle k nama slučajno, i da su nam beskrajno zahvalne što ih puštamo da spavaju na krevetima i tako zaborave svoj dotadašnji težak život. I zato imamo buhe. Nisam rekao da su buhe jedina uspomena koju mi je ostavila Germaine, i da kod kuće ne mogu sjesti da nešto pojedem ili pogledam televiziju a da ne osjetim kako me grizu po nogama.

Onaj pas na autocesti sigurno nije spavao na krevetu. Ne napušta se psa koji spava na krevetu. On je vjerojatno spavao vani, na nekakvom prostiraču, ili u psećoj kućici. Možda je bio zatvoren u prostor sa žičanom ogradom, iz kojega je lajao na prolaznike, možda je i služio samo za to, da laje na prolaznike, da dosađuje svima pod izlikom da štiti stanare kuće. Ne znam. Pokušavam zamisliti povijest tog psa prije nego što su ga ostavili na autocesti, i ne uspijeva mi. To je teže nego izmisliti nečiji život. Taj pas je netko drugi, netko koga nisam poznavao, i koji je ipak imao pravi a ne nekakav izmišljeni život, vjerojatno zato ne uspijevam otkriti što je proživio prije nego što su ga napustili.

"Gospodin Grassmayr i njegov sin, u vožnji starinskom kočijom po zasnježenim poljima..." To sam vidio u reviji *Umijeće življenja*, kod zubara. U njoj je bila jedna stranica posvećena Austriji, načinu na koji ljudi tamo slave Božić, pijući kuhano vino, jedući uštipke i prodajući turistima obilaske grada u kočiji ili proizvode s Božićnog sajma. Gospodin Grassmayr bio je prikazan na slici u donjem desnom dijelu stranice, plećat muškarac rumenih obraza i crnih brkova koji su se spajali sa zaliscima i uokvirivali blistavo bijele zube. Smješkao se, gospodin Grassmayr, sa svojim pustenim šeširom na glavi, u sivoj jakni s posuvratkom boje jele i bakrenim gumbima, a pokraj njega je sjedio dječak – također rumenih obraza, i s jednakim pustenim šeširom, koji je na njegovoj glavi izgledao jako velik – i svirao harmoniku. Usta su mu bila otvorena, pjevao je. Pitam se zašto ja ne mogu biti gospodin Grassmayr i, kao što piše u potpisu ispod slike, "sjajno voziti četveropreg dok njegov sin svira harmoniku". Sjećam se te riječi "sjajno". Mislim da ona pristaje ljudima koji nisu bili napušteni, i koji su, recimo, imali oca koji sjedi pokraj njih, s lijepim bičem u ruci, dok se u čistom tirolskom zraku diže dah konja. Da sam naučio svirati harmoniku sa svojim ocem, ili da sam samo mogao pjevati uz njega znajući da mu moja pjesma dovodi mušterije, čini mi se da ne bih imao potrebu pisati novinama, izmišljajući svoju obitelj. Kad sam u svojem kamionu na autocesti, često mislim na gospodina Grassmayra i njegovog sina. Ne mislim nikad na svojega oca, nikad neću misliti na njega, misliti o njemu ne bi služilo ničemu.

– Gospođice – rekao sam – ili gospođo...? – Moja novinarka se nasmiješila, rekla je – Gospođica – i na tu riječ zamalo sam joj rekao nešto kao – Gospođice, bit ću vaš tjelesni čuvar... – Onda sam je pogledao, tako lijepu, pokraj mene, prilično sitnog za vozača kamiona, i nisam ništa rekao, pomislio sam: "Gospođice, bit ću vaš oslonac u starosti." I to sam zaista mislio. Mislio sam da bih bio jedini na svijetu koji može bez straha gledati njezine sitne bore i pojavu podočnjaka, jedini kojemu se sviđa da joj kosa postaje prošarana srebrnim nitima, kako se kaže, jer su "sijediti" ili "posivjeti" ružne riječi, ružni glagoli. To bi moglo biti ime, recimo "Sivci", "Les Grisonnes", kao što se kaže Grizoni, to bi zvučalo kao ime nekog planinskog lanca, i sve žene sijede kose postale bi ono što jesu: vrlo lijepe prirodne prepreke. Ali žena koja sijedi, to je smiješno. I tako sam mislio na srebrne niti i nisam više ništa rekao. Onda je ona, bez imalo nestrpljenja, upitala – Htjeli ste nešto reći? Spremali ste se govoriti mi o svojem poslu... – Uzela je kemijsku olovku i bilježnicu. A ja sam rekao – Gospođice, moj je posao osamljenički. – I zatim sam zašutio. Činilo mi se da sam time sve rekao. Upravo u tom trenutku, pretpostavljam, vlasnik psa vjerojatno ga je ukrcavao u auto da bi ga izbacio na nekom parkiralištu uz autocestu. Vlasnik psa stavio je svoje skije na krov, kovčege u prtljažnik, na komandnoj ploči imao je adresu djevojke po koju je trebao otići, neke gotovo nepoznate djevojke koju je sreo u nekom baru, i koju je odlučio pozvati na skijanje zato što ima lijepe sisice ili punašnu stražnjicu, kao Germaine, ali uredno obojene kose, jednolično plave, i prave, otmjene haljine, a ne nekakve prnje. Dakle, stavljao je psa u auto, na mjesto na koje će poslije djevojka smjestiti svoju debelu guzicu, stavljao ga je na stari prekrivač koji će baciti kad izbaci životinju. I pas je znao, svi oni znaju, i psi i krave ili konji, pas je drhtao i gledao svojega gospodara tiho cvileći.

– Osamljenički... – rekla je držeći kemijsku u zraku. – Hoćete reći da ne susrećete nikoga? Sami ste u svojoj kabini, to ste mislili? – Potvrdio sam, ali sam dodao da čovjek, budući da je sam, može misliti na mnoštvo stvari, recimo na Grizone. Pogledala me je, s predivno radoznalim izrazom lica. – Planine... – dodao sam. – Hoćete reći da vas jednoličnost autoceste i samotnost vašeg posla navode da maštate o planinama? – Rekao sam da, upravo tako, i počeo sam govoriti o gospodinu Grassmayru i njegovom sinu koji svira harmoniku, i pritom sam gledao kao gavran crnu kosu novinarke, ne nalazeći u njoj nijednu srebrnu nit.

Točno je da mi je glava uvijek puna slika kad dugo vozim, i zato kad sam na autocesti više ne vidim krajolik oko sebe. Čudno je da sam u trenutku kad mi se učinilo da vidim psa, istodobno, kao u bljesku munje, vidio pojedinosti onoga što me je okruživalo, kao da sam upravo, još bistra oka, krenuo rano ujutro. No, sjećam se da je moglo biti oko pet sati popodne, kasno popodne u ožujku, s onom svjetlošću kao mlijeko, koju nikad nisam mogao objasniti, s onim lijepim proljetnim vremenom koje se razlije po cijelom krajoliku nakon dana ispunjena pljuskovima. Kao da nebo gleda zemlju kroz oblak peludi, ali prerano je za pelud, i zrak je čist, ispunjen samo tom blagom, prozirnom bjelinom, koju ne nalazimo ni u jednom drugom godišnjem dobu. Ponekad mislim da ta svjetlost potječe od mlijeka pupova, još zatvorenih, kao da priroda na neki način već zrači prije nego što će procvjetati. Možda postoji neki drugi razlog, recimo bijeli glog koji cvate na uskoj zemljanoj površini koju su ostavili na sredini autoceste, ali čudilo bi me kad bi ti raspršeni grmovi bili jedino objašnjenje za tu svjetlost što se prosipa niotkuda. Sjećam se da je promet bio gust, ali je ipak tekao bez zastoja, automobili su vozili 120 na sat, i da je pas prešao preko ceste, ili da se dogodilo bilo što, nastao bi lančani sudar, i pri toj brzini sigurno bi bilo mrtvih. Ipak, čini se da je prešao cijelu širinu ceste, to je rekao onaj luđak na biciklu. Nisam ga stigao pitati što radi s tim svojim biciklom na autocesti, uostalom pao je s njega, sjedio je sa strane, koljena oblivena krvlju, i ponavljao – Pretrčao je, pretrčao je! – ja sam u tom sam trenutku vjerojatno gledao na drugu stranu, u svakom slučaju, ako je pas zaista pretrčao preko ceste, morao je biti strašno brz i spretan, pravo je čudo da nije izazvao nesreću.

Tog popodneva, dakle, vidio sam sve. Možda zato što sam se upravo rastao od novinarke i nisam više morao izmišljati slike ili uključiti *Radio Rahelu*, kao što često činim kad želim ne misliti ni na što i jednostavno se prebaciti nekamo drugamo. Oni puštaju vrlo lijepe narodne pjesme i govore o svojim blagdanima neobičnih imena, Purim, Pasha, šabat... Razgovaraju s mladima koji pohađaju židovsku školu, školu koja ima isti školski program kao i druge, s uobičajenim diplomama, ali u njoj je vjerojatno nešto ipak drukčije, jer se ti mladi ne boje govoriti o svojoj religiji, i to odlučno, i s nekom radošću, to je potpuno drukčije od gluposti ostalih radiopostaja, onih koje je Germaine kod kuće slušala svakog jutra, s njihovim horoskopom i savjetima o ljepoti, reklamama i političkim pitanjima upućenim običnom čovjeku s ulice, koji se u njih ne razumije kao ni ja, on vidi samo komadić svojega vrta, ako ga ima, ili, ako ga nema, gleda svoja posla. A glasovi na *Radiju Rahela* govore o višim stvarima, oni su poput mliječne svjetlosti na radijskim valovima, poput svjetlosti pupoljaka. Da imam djecu, volio bih da budu Židovi, samo zbog inteligencije, iako ponekad ti ljudi govore čudne stvari, kao onaj rabin prije nekoliko dana – Antisemitizam nije naš problem, to je problem onih drugih. – To je kao da ja kažem da buhe na mojem tepihu nisu moj problem nego Germainin. A u međuvremenu svaki dan grizu mene.

Pisao sam *Obiteljskim novinama* o psu, sudbina životinja u našem društvu važan je problem, siguran sam da će mi odgovoriti. Kad objave moje pismo, poslat ću jednu kopiju crnokosoj novinarki. Do tada će ona već objaviti članak o meni u reviji *Nježnost.* Mislim da me nikad neće zaboraviti, kao što ja neću zaboraviti onog napuštenog psa koji je trčao u svjetlosti pupoljaka. Postao sam za nju vizija, a ona vizija za mene, o tome nema nikakve sumnje, samo bi trebalo da to potraje duže od svetkovine Purima ili mliječne svjetlosti ranog proljeća. Trebalo bi da svakoga dana, u svojem kamionu, upijam tu svjetlost umjesto krvi klaonica. ■

S francuskoga prevela Bosiljka Brlečić

Žudnja za slavom

Jodi Dean

U povodu nedavnoga gostovanja istaknute američke teoretičarke u Zagrebu donosimo tekst koji je prilagođeni ulomak njezine knjige *Publicity's Secret: How Technoculture Capitalizes on Democracy*, u kojoj se istražuju načini na koje suvremeni subjekt stvara svoj identitet u kategorijama publiciteta i slave

Na koji način tehnokultura stvara svoje subjekte? Moja je postavka da pojedinci u posredovanoj, kapitalističkoj tehnokulturi subjektiviraju svoj položaj unutar ideološke matrice publiciteta i tajnovitosti. Naš doživljaj samih sebe kao subjekata oblikovan je u smislu dostupnosti, vidljivosti i poznatosti. Bez publiciteta, subjekt tehnokulture ne zna postoji li uopće. Nema načina da utvrdi ima li svoje mjesto unutar općeg sociološko-simboličkog poretka stvari, je li priznat. (*Dot-com* verzija toga mogla bi biti nešto poput – "bez internetske stranice vas niti nema".) Tehnokulturalni način subjektivacije je, drugim riječima, stjecanje slave. Slava je oblik subjektivnosti koji postulira – pretpostavlja i reproducira – ideologiju publiciteta. Publicitet u tehnokulturi funkcionira putem stvaranja subjekta koji sebe pretvara u objekt javnog znanja.

To pitanje tehnokulturalne subjektivnosti postavljam kao protutežu puno istaknutijem naglasku na identitetu u cyber-kulturalnim studijama. U počecima interneta, teoretičari su isticali seksualno eksperimentiranje, igranje uloga, transseksualizam i raznolikost. Činilo se kako su umrežene komunikacije idealan laboratorij postmodernističkim teorijama o neodređenim ili fragmentiranim osobnostima. Bez obzira na to je li teoretičar veličao cyber-poigravanje identitetom, osuđivao ga ili čak bio zabrinut zbog ponovnog vraćanja starih, neprivlačnih identiteta, to da bi o *cyberyji* trebalo teoretizirati s obzirom na njezin utjecaj na identitet općenito se uzimalo zdravo za gotovo.

Urotnički subjekt i slavna osoba

No, s pojavom Interneta isticanje identiteta čini se zastarjelim, poput nostalgične evokacije pretpolitičkih vremena slobode i mogućnosti kojih nije bilo. Nejasni identiteti koje su veličali rani teoretičari danas se doimaju više poput potrošača prisiljenih pronaći sljedeću novinu, producirati se i reproducirati putem slika, tehnologija, zabave i potrošne robe. Anonimni cyber-seks donosi manje bujanja željenih osobnosti nego što izravna dostupnost neposrednog zadovoljenja ukida žudnju u novom krugu zabave i stimulacije. Doista, kao što to nalaže prevladavanje teorija urote, upravo žudnja za znanjem koja obilježava javnost u demokraciji sada poprima drukčiji oblik, uobličen putem i u obliku beskrajnog procesa traženja, povezivanja i (re)produciranja informacija. Mogli bismo reći da ljudi danas, umjesto da doista žele znati, uživaju u tome da znaju, da budu u tijeku. Uz neprestane, lako dostupne informacije, nema isprike za neupućenost. (A izričita naredba da se zna, naravno, popraćena je svojom suprotnošću, prezirom prema ovisniku o vijestima, onome tko pretražuje po Internetu i foteljašima koji čitavo svoje vrijeme provode u praćenju medija i ignoriraju "stvarni život".)

Dakle, koja se vrsta subjektivnosti uspostavlja kada se od svakoga očekuje da zna, a tehnologije vjeruju umjesto nas? U jednom drugom tekstu tvrdim da tehnologije koje nas potiču da tražimo i da se povezujemo s bazama podataka u kojima, čini se, uvijek nešto nedostaje, i demokracija kao sustav nepovjerenja pozivaju subjekte da budu teoretičari urote. Ovdje razmatram jedan drugi način subjektivacije, a to je slava. Iste one tehnologije koje nas pozivaju da se povezujemo također nas pozivaju kao znane, kao izvore zadovoljstva koji su zanimljivi kamerama, internetskim stranicama i kompanijama za kreditne kartice. Subjekt znanja, drugim riječima, najprije je interpeliran kao znani subjekt.

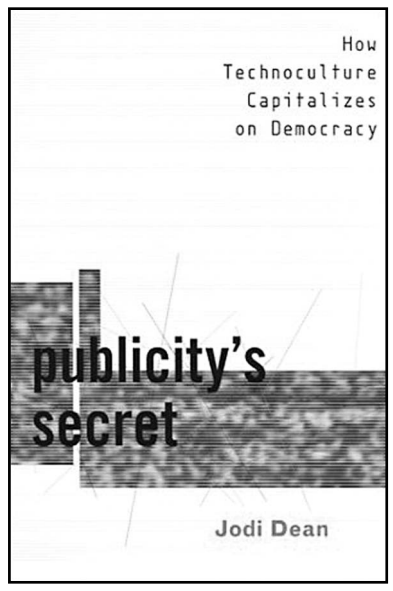

Dok se urotnički subjekt javlja kao subjekt žudnje, slavna se osoba javlja kao subjekt nagona. Ovdje ću citirati Slavoja Žižeka. Na svojoj najtemeljnijoj razini, objašnjava Žižek, žudnja poprima oblik nezadovoljenja; kako bi ostala žudnjom, može biti jedino žudnja za žudnjom. No nagon "označava paradoksalnu mogućnost da subjekt, zauvijek onemogućen da ostvari svoj Cilj..., može unatoč tomu pronaći zadovoljenje u samome kružnom kretanju, uvijek iznova promašujući svoj cilj, u kruženju oko njega". Nagon je petlja, ciklus u koji je uhvaćen subjekt. Uvijek iznova pokušavati, činiti istu stvar uvijek i uvijek i uvijek iznova, čak i kada, posebice kada je djelovanje osuđeno na neuspjeh – zadovoljstvo je samo po sebi.

Neprocjenjivo iskustvo

Mnogi se ljudi danas pribojavaju da bi njihove tajne mogle biti otkrivene i kružiti Internetom. Istina, Internet je veliki problem što se tiče skupljanja, agregacije i širenja osobnih podataka. No problem tajnosti obično se prikazuje kao neka vrsta *outinga*, kao način da nečiji privatni život postane predmetom masovnoga, javnog zanimanja. To je čudno. Kome je uopće stalo do toga? Kao što to zna svaki promotor, oglašivač i agent za odnose s javnošću, nije baš da tamo negdje postoji masovna publika koja spremno čeka na otkrivanje naših tajni, posve zainteresirana za svakodnevne pojedinosti iz naših privatnih života – pa čak i za naše najosobnije maštarije. No upravo je to bojazan koja prati širenje i intenzifikaciju mrežnih tehnologija. Nedavna anketa provedena među više od 2.000 američkih kućanstava – i među korisnicima Interneta i onima koji to nisu – pokazala je golemu zabrinutost za vlastitu privatnost na Internetu.

Satiričke verzije Mastercardove reklamne kampanje ciljaju upravo na te bojazni da će naše osobne tajne izaći na vidjelo diljem Interneta. Te kvazireklame cirkuliraju putem elektroničke pošte. Sve su istoga oblika: seksualno eksplicitna fotografija i tekst u kojem se specificiraju troškovi koji ulaze u stvaranje zorno prikazanog – i svugdje razglašenog – trenutka. U tekstu koji prati sliku *Limbo* stoji:

Večera i ples na božićnoj zabavi kompanije "BIG" – gratis
Boca vina za "malo opuštanja" – $ 17,00
Fotoaparat za jednokratnu uporabu "za svaki slučaj" – $ 6,00

Ispod tog teksta je ono za što se čini da je autentična, spontana fotografija (snimljena fotoaparatom za jednokratnu uporabu) "Kraljice Limba" (opuštene nakon popijenog vina) na zabavi. Kao što se može i očekivati, žena na slici ne nosi donje rublje. Zato slijedi zaključak ispod slike u kojem stoji: "Vaša slika dok pokazujete svoj 'poseban talent' čitavom slobodnom svijetu... NEPROCJENJIVO!!" (Treba dodati da slike u različitim verzijama ne prikazuju samo žene. Ima i "spontanih" fotografija muškaraca koji su sami po sebi urinirali, upravo završili s masturbiranjem ili nenamjerno pokazali svoje genitalije.)

Poniženje što postajete sadržajem koji kruži Internetom

Kako biste shvatili parodiju, valja se prisjetiti službene Mastercardove kampanje. I tu se spominju različite stavke i aktivnosti kao predmet potrošnje. I tu vrhunac popisa čini "neprocjenjivo" iskustvo. Naravno, Mastercard implicira kako je to iskustvo koje "se ne može kupiti novcem". To je dragocjen trenutak, koji nema cijene. Unatoč tomu, u samoj reklami dragocjen trenutak osramoćen je besramnom cijenom koju za njega valja platiti – neprocjenjivo iskustvo ipak zahtijeva kreditnu karticu. Dragocjen trenutak, drugim riječima, nije "neprocjenjiv", uopće nije izvan mreže kapitala. Osramoćen je samim svojim optjecanjem unutar takve ekonomije.

Parodijska verzija istodobno obrće suprotnost između dragocjenog i besramnog u službenoj kampanji i ističe ispad koji kruži Internetom. U parodiji je ta besramnost dvostruka. Tu trenutak koji novac ne može kupiti nedvojbeno nije dragocjen trenutak, nego je on otvoreno, kao što je svima poznato, eksplicitno besraman. To je trenutak koji obilježavaju pijanstvo, genitalije i tjelesne izlučevine. No istinska besramnost, istaknuta parodijom, ne temelji se na slici, premda je ona besramna ako je razmatramo kao suprotnost službenim reklamama o "neprocjenjivom". Na slici ne pronalazimo skriveni dodatak ili ispad analogan narušavanju toga dragocjenog trenutka novcem. U kvazireklami ta dodatna besramnost proizlazi iz bacanja sramote uz pomoć informacije, iz poniženja što postajete sadržajem koji kruži Internetom. I tu je prisutan ispad koji cirkulira mrežom, no ovaj je put riječ o mreži informacija. Ono što baca ljagu na naše noćne avanture nije trenutak zabilježen na slici, nego optjecanje tog trenutka, u obliku njegove slike, Internetom (kao što je u službenoj reklami ono što narušava trenutak njegovo mjesto u komercijalnoj razmjeni).

Zato bismo se trebali oduprijeti nagonu da kvazireklame iščitavamo u pojmovima reputacije, samo kao poučne priče usmjerene protiv pretjerane konzumacije alkohola te u korist nošenja rublja. Ni jedna kvazireklama ne otkriva imena, adrese ili datume. One ne navode ničiji identitet. Ni jedna osoba koju je moguće identificirati nije uistinu ponižena. Štoviše: ostali ljudi na fotografijama općenito ne posvećuju nikakvu pozornost razotkrivenoj osobi. Oni koji su najbliže žrtvi,

Nejasni identiteti koje su veličali rani teoretičari danas se doimaju više poput potrošača prisiljenih pronaći sljedeću novinu, producirati se i reproducirati putem slika, tehnologija, zabave i potrošne robe

drugim riječima, nisu uopće iznenađeni. Unatoč očitom pokazivanju "besramnog sadržaja" – vidljivih genitalija ili spolnog čina – osobama sa slike, čini se kako ništa nije razotkriveno. Ekskluzivna informacija postoji, ali nema tajni. A ono što ekskluzivnu informaciju čini besramnom, naravno, nije njezin sadržaj, nego njezin optjecaj. Ono što je jednom možda bilo tajanstveno, dragocjeno, sada je samo još jedan vulgaran element među svim drugim tricama i kučinama na Internetu.

Vidjeti i biti viđen

Te reklame o "neprocjenjivim" trenucima iščitavam prema njihovu pretvaranju onoga što je dragocjeno u smeće i njihovo optjecanje mrežama kako bih istaknula "vizualnu žudnju" da se sebe učini viđenim, koja je ključna za publicitet u tehnokulturi. Vizualnu žudnju obilježava neka vrsta refleksivizacije ili ključnog obrtanja. Kako to Žižek objašnjava, "ako ne mogu vidjeti točku u drugome iz koje me gleda, jedino što mi preostaje učiniti jest sebe učiniti vidljivim toj točki". Da to raščlanimo, žudnja bi zahtijevala da netko nešto traži, pokušava to pronaći, pokušava razjasniti gdje i što je to. Ipak, stvar koju nije nikada moguće pronaći, točka koja nikada ne može doći u vidno polje željnoga subjekta, jest točka s koje ono što taj subjekt traži gleda njega. U slučaju nagona, subjekt sebe čini vidljivim toj točki. Više me jednostavno ne zadivljuje neka skrivena stvar, recimo; umjesto toga, činim sebe otvorenim, dostupnim, raspoloživim, vidljivim toj tajanstvenoj, nepoznatoj, tajnoj stvari, mjestu s kojeg me se gleda. Samim svojim gledanjem činim sebe vidljivim tom objektu, gledanju. Nagon zato povezuje način na koji sebe činim viđenim kada gledam na svoj čin gledanja. On upućuje na neku vrstu obrtanja, refleksivnog prijelaza u novu ekonomiju, transmutacije u novu mrežu, koja se događa kada nečiji čin gledanja postaje ono što gleda ta skrivena, tajanstvena stvar koju netko traži (ali je nije našao).

Serija kvazireklama o "neprocjenjivim" trenucima predstavlja gledanje kao predmet žudnje u dvostrukom smislu. Kao prvo, "kraljica limba" uhvaćena je vlastitim fotoaparatom. Fotografiju je učinilo gledanje koje joj se vratilo. Kao drugo, optjecanje serije kvazireklama putem elektroničke pošte nalaže da primatelji mogu biti uhvaćeni u tom istom mediju kojim se koriste. Primatelji bi također mogli, bez svojega znanja, završiti razotkriveni na zaslonima koje gledaju.

Slava kao oblik subjektivacije

Najviše me zanima taj drugi smisao žudnje. Ako se kvazireklame pozivaju na vjerojatnost da naša slika optječe pred očima "slobodnoga svijeta", one sugeriraju subjektivnost slavnih osoba: samo bi neka vrsta slavne osobe pretpostavila vlastitu "poznatost". Bez obzira na to zbog čega je poznata, slavna osoba čini sebe vidljivom, dostupnom, raspoloživom, drugima. Ona je "javna" osoba. Kako piše Daniel J. Boorstin, "Slavna je osoba poznata zbog svoje opće poznatosti". Drugim riječima, dio slave koji se odnosi na "bivanje poznatim", podrazumijeva određenu refleksivnost. Slavna osoba nije samo poznata; ona je poznata jer je poznata. Kod slavne osobe, publicitet je refleksiviziran, vraćen na sebe na taj način da, ne samo da je nešto viđeno, nego ono sebe čini viđenim-dostupnim, informacijom za-druge.

No tko su, točno, ti drugi? Tehnokultura ih postulira kao *svakoga*, kao sveobuhvatnu publiku sastavljenu od svih nas, svih nas koji smo univerzalno uključeni u područje posjedovanja prava, svih nas koji imamo pravo znati. Svatko zna za slavnu osobu.

To naizgled nema nikakva smisla. Nitko i ništa nije poznato svima – doista, i sama je publika tlapnja. No slava je oblik subjektivacije koja zapravo stvara naš dojam kako postoji publika. To što sebe doživljavamo kao poznate jest ono što nas navodi da mislimo kako postoji publika koja nas poznaje. Kako Žižek objašnjava, "kada subjekt sebe prepozna u nekom ideološkom zovu, on automatski previđa činjenicu ta sam taj formalan čin prepoznavanja stvara sadržaj u kojem se taj netko prepoznaje". Ideologija publiciteta zato funkcionira s pomoću osobite vrste subjektivacije, one koja subjekte poziva da budu slavne osobe poznate svima. Publika (ono što netko podrazumijeva kao publiku) pojavljuje se kroz taj proces interpelacije.

Ono što ekskluzivnu informaciju čini besramnom nije, naravno, njezin sadržaj, nego njezin optjecaj. Ono što je jednom možda bilo tajanstveno, dragocjeno, sada je samo još jedan vulgaran element među svim drugim tricama i kučinama na Internetu

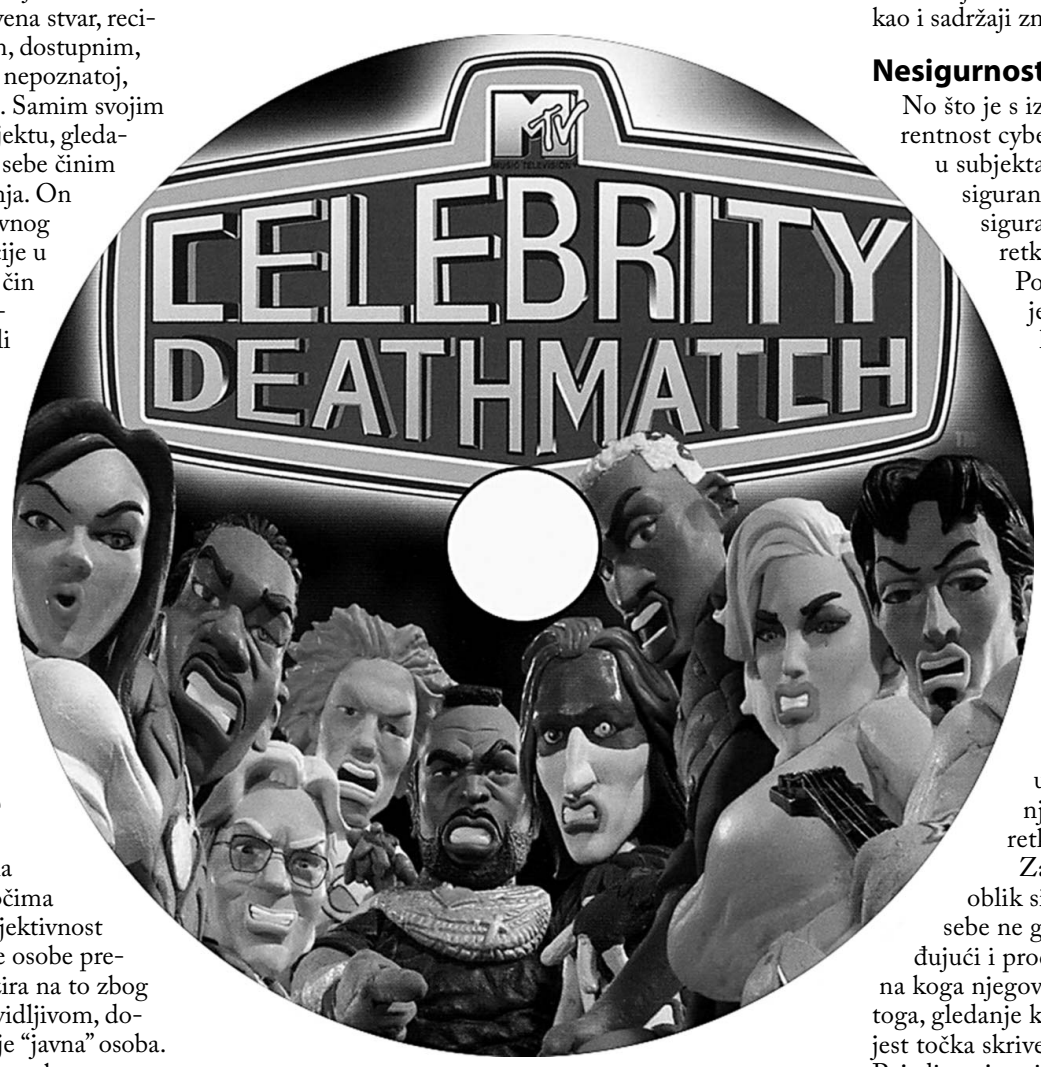

Više me jednostavno ne zadivljuje neka skrivena stvar, recimo; umjesto toga, činim sebe otvorenim, dostupnim, raspoloživim, vidljivim toj tajanstvenoj, nepoznatoj, tajnoj stvari, mjestu s kojeg me se gleda. Samim svojim gledanjem činim sebe vidljivim tom objektu, gledanju. Nagon zato povezuje način na koji sebe činim viđenim kada gledam na svoj čin gledanja

Premisa poznatosti mora se dovesti u vezu s temeljnom raznolikošću i netransparentnošću cyber-prostora: mi smo poznati, no okolnosti te poznatosti nikada nam nisu razumljive. Slava kao subjektivnost utemeljena na žudnji proizlazi iz tog ispada. Sada ću se redom pozabaviti tim pitanjima.

Žižek piše da "u slučaju gledanja, točka kojoj subjekt čini sebe vidljivim zadržava svoju traumatsku heterogenost i netransparentnost, ostaje objektom u strogo lakanovskom smislu". Što se tiče cyber-prostora, to znači da nikada nismo sasvim sigurni čemu smo se učinili vidljivima; ne znamo što nas gleda ili kako nas gledaju. Čak ne možemo biti sigurni je li riječ o jednoj jedinoj ili višestrukim perspektivama. U kojim se bazama podataka nalazimo? Tko nas je zapazio i zašto? To bi nas moglo asocirati na neugodan osjećaj kada su nas "zamijetili" ljudi iz naše prošlosti. Tko od nas nije neočekivano primio elektroničku poštu ili telefonski poziv od nekoga tko nas je upravo slučajno tražio po Internetu? Kamere, tragači, skupljači informacija su bilo gdje i svugdje. Ako tehnokultura materijalizira "znanje", to znači da ona proizvodi subjekte koji su itekako svjesni činjenice da su poznati i da nemaju nadzor nad načinima na koje su poznati, pa čak ni potpuno razumijevanje tih načina. Jedan od načina na koje se subjekte poziva na bivanje unutar tehnokulture, zato je, jednako poznat kao i sadržaji znanja.

Nesigurnost u simboličkom poretku

No što je s izgredom? Raznolikost i netransparentnost cyber-prostora unosi duboku nesigurnost u subjekta. Budući da pojedinac nije nikada siguran na koji je način poznat, nije nikada siguran u svoje mjesto u simboličkom poretku. Na koji nas se način, točno, gleda? Pojedinac nikada uistinu ne zna tko on jest – unatoč svim kamerama, datotekama, medijima i bazama podataka. Velika zvijer među akademicima, primjerice, samo je još jedan dripac među organskim farmerima. Velika *reggae* zvijezda možda nije nitko i ništa među fizičarima ili direktorima naftne kompanije. I opet, nije sigurno – i podvrgnuto je stalnoj promjeni – tko je pojedinac u sociološko-simboličkom poretku. Poredak nikada nije stalan; u trajnoj je mijeni. Subjekt je zato prisiljen sebe uvijek iznova činiti vidljivim. Mora sebe doživljavati kao slavnu osobu, upravo zato što ga ispadi unutar *cyberije* čine nesigurnim glede njegova mjesta unutar simboličkog poretka.

Zato slavu ne bi trebalo shvatiti kao oblik simboličke identifikacije. Pojedinac na sebe ne gleda iz perspektive ega-ideala, prosuđujući i procjenjujući sebe iz perspektive Drugoga na koga njegovo djelovanje ostavlja dojam. Umjesto toga, gledanje kojemu pojedinac sebe čini vidljivim jest točka skrivena u nejasnoj i heterogenoj mreži. Pojedinac je prisiljen sebe učiniti vidljivim upravo zato što nije siguran je li uopće bio zamijećen.

Slava kao način tehnokulturalne subjektivacije također nije ni neka vrsta idealizacije ili primjer imaginarne identifikacije. Pojedinac sebe ne zamišlja jednostavno kao filmsku zvijezdu i ne ide kroz život kao da je na pozornici. Umjesto toga, pojedinac je prisiljen, zbog dojma da je poznat u kombinaciji s nepodnošljivim ekscesom načina na koje može biti poznat, uvijek iznova sebe činiti vidljivim, dostupnim. Činjenica da je slava, na neki način, neizbježna postaje očitom kada razmišljamo o izrazima kojima se opisuju oni koji do određene mjere nisu uspjeli (bili zamijećeni u sferi simboličkoga): oni su nepoznati, nitko, "vi ne znate tko su oni". Malo drukčije rečeno, dojam da ste poznati ne bi trebalo svoditi na neku vrstu naivnog maštanja pri čemu pojedinac zamišlja da je slavan. Umjesto toga, većina ljudi unutar tehnokulture itekako zna da nisu doista slavni. Zapravo, taj strah od nepoznatosti, ta napetosti između uvjerenja da je pojedinac i poznat i nepoznat, ključna je komponenta slave kao načina subjektivacije. A on je materijaliziran pomoću novih komunikacijskih tehnologija, na zaslonima i internetskim stranicama umrežene tehnokulture. Zato, čak i ako pojedinac zna da nije slavan, on se ponaša kao da vjeruje kako to jest. Tehnologija vjeruje umjesto njega.

esej

Slavni kriminalci

Kako bi bio zamijećen kao subjekt unutar tehnokulture, pojedinac se svima drugima mora predstaviti kao objekt. Fenomen slavnih kriminalaca učinkovito ilustrira to stajalište. Ovdje dinamika kulture slavnih preoblikuje naše shvaćanje pojma što je to kriminal. Arthur Bremer, koji je, nakon neuspjela atentata na Richarda Nixona, odlučio ubiti Georgea Wallacea, napisao je scenarij na temelju svojih aktivnosti i reakcija, a svoj zločin doživljavao kao način prestanka svoje anonimnosti. (Zapravo je neuspjeh njegova atentata na Nixona bio posljedica modne pogreške: Bremer nije nosio prikladno odijelo i otišao se doma presvući te je time propustio svoju prigodu). Glavni cilj u pozadini Unabomberovih bombi bio je dobivanje publiciteta za njegov protutehnološki manifest – "Kako bismo našu poruku iznijeli pred javnost s određenim izgledima da ostavimo trajan dojam, morali smo ubijati ljude". U namjeri da postane slavan, ubojica Johna Lennona, Mark David Chapman, smršavio je 25 kilograma prije intervjua za časopis *People*. Timothy McVeigh, osuđen za bombaški napad u Oklahoma Cityju, pristupio je svojem slučaju kao da je riječ o reklamnoj kampanji. On i njegovi odvjetnici tražili su da mu se odobri intervju s novinarkom specijaliziranom za slavne osobe poput Barbare Walters ili Diane Sawyer, a zatim da se taj intervju emitira u jesen kada je na američkoj televiziji najveća očekivana gledanost.

Zanimljivo je da je Lacanovo originalno istraživanje uključivalo iscrpnu studiju slavne kriminalke "Aimee". U slučaju o kojem se u to vrijeme opširno izvještavalo, "Aimee" je napala jednu slavnu glumicu jer je smatrala da ta glumica širi klevete o njoj. Kao neuspješna glumica, ona je također bila uvjerena da su je plagirali poznati pisci. Ukratko, sebe je doživljavala poznatom. Lacan je zaključio da Aimee pati od "paranoje samokažnjavanja" te da je, napavši glumicu, zapravo napala svoju idealnu verziju same sebe. Kriminalnost, mogli bismo reći, nije paradigmatski oblik subjektivnosti u suvremenom društvu nadzora. Slava to jest. Pred kamerama su čak i kriminalci slavni.

Slučajnost, slava, opscenost

Slavni subjekt tehnokulture ne želi slavu, to jest žudnja za slavom ne definira ili ne čini taj subjekt. Umjesto da želi slavu, slavni subjekt je uhvaćen u igru na sreću u kojoj postoji velika vjerojatnost da će biti poznat i to poznat na način koji on ne želi niti može kontrolirati. Dakle, ekscesi tehnokulture potkopavaju slavu slučajnošću, s jedne strane, i nekom vrstom opscene, patetične, konkretnosti, s druge. Slučajnost vezana za slavu bila je očita već u ranom razdoblju američke kulture masovne zabave kada je slava imala neku vrstu kvalitete "svakoga čovjeka". Slava nije bila vezana za posebne osobine i darovitost i bila je dostupna svakome tko bi se našao na pravome mjestu u pravo vrijeme. To je bio ključ holivudskog mita da budete otkriveni. Talent i naporan rad nisu stvorili zvijezde. Otkriće jest.

U suvremenom dobu medija koji neprekidno izvještavaju, Interneta i *reality* televizije, ta je slučajnost konkretizirana i njome se upravlja. Dvije internetske stranice to posebice uspješno prikazuju. The Hollywood Stock Exchange služi kao tržište slavnih osoba. Filmske i televizijske zvijezde koje su najpopularnije, imaju najviše društvenog kapitala, prodaju se po višim cijenama od onih čija slava blijedi. Internetska stranica pod nazivom *R U HOT OR NOT* (*JESTE LI SEKSI ILI NISTE*) ima ponešto drukčiju shemu procjene. Ona procjenjuje "obične» ljude, tretirajući ih, pa zato i vrednujući, kao slavne. Ljudi mogu slati svoje fotografije i onda će biti ocijenjeni «na ljestvici seksepilnosti od 1 do 10". Zapravo pravi potpis ispod slike glasi "ocijeni me". (Kada sam prvi put posjetila tu stranicu, nisam mogla a ne osjetiti sažaljenje prema osobama koje žele postići više od svojih mogućnosti, a koje stvarno nisu ni osobito seksi niti uzbudljive, zato im nisam mogla pokazati gdje im je i mjesto dajući im niske ocjene.) Sustavi ocjenjivanja, hitovi, poznatost imena, dodjele nagrada – sve to dokazuje da je u slavu umiješana slučajnost, upravo time što je pokušavaju izmjeriti ili uloviti. Upravo zbog te slučajnosti, oni koji su u potrazi za slavom doimaju se još jadnijima.

Mrlja na subjektivnosti

Jer slava je nešto što se jednostavno događa, posezati za njome je odbojno. To bi moglo biti objašnjenje neuspjeha američke verzije *reality showa Big Brother* – okruženi kamerama, stanovnici kuće nisu mogli biti ništa drugo nego odbojni; otvoreno su se otimali za slavom, pokušavali postati poznati. I samo njihovo sudjelovanje u *showu* pokazuje žudnju u obliku njihova nastojanja da sebe učine primijećenima. Naprotiv, američka je verzija *Opstanka* bila mnogo uspješnija – kamere su bile izvan vidnog polja. No čim su se natjecatelji našli izvan otoka, čim je sociološko-simbolički okvir igre nestao, i oni su se doimali jadnima, lišeni aure koju je stvorila televizijska iluzija. Bili su "samo ljudi" sa svim svojim posebnostima, a ne uistinu "borci za opstanak" uhvaćeni u niz igara i strateških makinacija. Istodobno, ostali su slavni – zanimljivi, poznati, čak i ako im ta poznatost nije sa sobom donijela osobito poštovanje.

Serija reklama o "neprocjenjivom" neumoljivo otkriva opscenu, jadnu, konkretnu mrlju na suvremenoj slavi: netko je poznat čitavom "slobodnom svijetu" – zbog svojih genitalija, pijanstva ili spolnosti. "Poznatost" kvari večernji izlazak, aktivnost ili niz događaja koje bi trebalo pripisati privatnoj zabavi ili, u najgorem slučaju, trenutačnoj indiskreciji. Ta je mrlja dio subjektivnosti unutar tehnokulture: ovisimo o tom "biti poznat" i ono nam je potrebno kako bismo uopće postojali, no upravo ta "poznatost" kalja, čini odvratnim sve što dotakne. Ovdje bismo mogli pomisliti na stereotipnu fotografiju neke slavne osobe u tabloidima – sunčane naočale, šešir, ispružena ruka kako bi se zaustavila kamera, kako bi sakrila lice. Danas to istodobno iščitavamo i kao ciničnu gestu – naposljetku, nisu li oni zapravo tražili kameru? Nije li njihov pokušaj skrivanja zapravo uprizorenje njihova vlastita dojma da su poznati? – i opravdano nastojanje da si osiguraju prostor daleko od neumoljivih pogleda javnosti. Ovdje nam pada na pamet princeza Diana.

Ako nove medijske tehnologije materijaliziraju publicitet metodama skrivanja i razotkrivanja, razglašavanja i povezivanja, i ako čineći to stvaraju uvjete za suvremeni doživljaj subjektivnosti, slava je onaj način subjektivacije pri kojem pojedinci sebe predstavljaju kao sadržaj. Suočeni s kamerama, mikrofonima i zaslonima koji ispituju i istražuju, žele znati, suvremeni su pojedinci prisiljeni sebe učiniti dostupnima u obliku odgovora. Zašto? Zato što su svjesni da su već poznati, da su već pretvoreni u informaciju i zato što ih ispadi i nepouzdanost prilika u kojima su poznati uvijek iznova nagone da pokušaju ustaliti te prilike. Istodobno oni znaju kako nisu uistinu poznati, da ih to što se nalaze u nekoj bazi podataka, imaju svoju internetsku stranicu ili ime objavljeno u novinama ne čini doista slavnima. Pa ipak se ponašaju kao da to ne znaju. Oni dopuštaju tehnologijama da za njih vjeruju i čineći tako, "kuju urotu u svojoj subjektivnosti".

Zašto Internet ne pridonosi demokratskoj raspravi?

To da će pojedinci sebe smatrati sadržajem za sveprisutne zaslone i medije koji neprekidno izvještavaju ne bi trebalo nikoga iznenaditi. Najočitiji razlog za to jest postojanje povijesne veze između masovnih demokracija i industrije zabave. Kao što piše P. David Marshall, "slavne osobe artikuliraju posredništvo i djelovanje u demokratskoj kulturi"; oni su javna slika individualnosti. Popularna biologija – od projekta ljudskoga genoma do kloniranja i evolucijske biologije – prikazuje ljude uz pomoć informacijskih obrazaca, njihova koda. Kultura ispovijedi u svojem religioznom, terapeutskom i medijskom obliku donosi razotkrivanje kao metodu da se dozna tko ljudi "uistinu jesu". Politika identiteta postavila je ono što ljudi jesu kao primarni problem demokratske politike, ključ za lociranje obrazaca represije i isključivanja. Glavna tema queer aktivizma, primjerice, bila je da je "nevidljivost veliki neprijatelj". Doista, moglo bi se reći da je subjektivnost slave samo produžetak suvremenog poimanja života kao nečega što je ispripovijedano, što je pripovijest koju govorimo sami sebi o samima sebi. Mi smo sadržaj tih pripovijesti.

Neprekidno kolanje mnoštva informacija unutar tehnokulture baca sjenu sumnje na vrijednost tog sadržaja. To je jezovit dio žudnje, obrtanja uključenog u stvaranje sebe viđenim: jednom kada sami sebe ponudimo, jednom kada se javno razotkrijemo na zaslonima tehnokulture, postajemo trivijalni kao i sve ostalo. Običnim riječima rečeno, slavne osobe iz popularnih medija uvijek se promatra u prema njihovoj vrijednosti kao zabavljačima. Izazivaju li zgražanje, zavode li nas ili zabavljaju? Zapravo apsolutnog odgovora na to pitanje, ipak, nema. Ako je sve raširenije seksualno razotkrivanje ključ rješenja, tada netko može svoje ime učiniti još poznatijim daljnjim razotkrivanjem ili, pak, prikrivanjem. Ako su knjige o tome kako zaraditi milijune bestseleri, tada će netko pokušati stvoriti ime "povratkom jednostavnim stvarima u životu". Svaki određeni (kontingent) ponuđenog, premda trenutačno privlačan, vrlo bi se lako mogao pretvoriti i pretvorit će se u smeće.

> Kriminalnost, mogli bismo reći, nije paradigmatski oblik subjektivnosti u suvremenom društvu nadzora. Slava to jest. Pred kamerama su čak i kriminalci slavni

Obrtanje nagona pomaže nam da objasnimo zašto Internet ne pridonosi demokratskoj raspravi: on je refleksivizacija publiciteta – a ne njegov produžetak. Tehnokulturalni subjekti sebe razotkrivaju javnosti, čine sebe vidljivima, tretiraju sebe kao sadržaj. Umrežena komunikacija ne optječe kao publika žudnje, nego kao publika nagona (a to, naravno, uopće nije publika). U slučaju ovog prvoga, publiciteta kao sustava nepovjerenja, publicitet je cilj koji uvijek uzmiče. To da će sve dospjeti u javnost nudi se kao demokratski ideal. U slučaju drugoga, suvremene tehnokulture, publicitet je nešto čega se ne možemo riješiti ili od toga pobjeći; on sve truje, demokraciju svodi na kolanje zamisli, slogana, mema i slika kao uvijek senzacionalnog medijskog sadržaja.

Način subjektivacije koji sam analizirala vezano za slavu je, prema tome, razdiran nekim uznemirujućim proturječjima. Kao slavna osoba, subjekt proizlazi iz spoznaje da su medijski sadržaji nepredvidivi, u neprekidnoj promjeni i trivijalni, pa ipak sebe može doživjeti samo kao nešto što jamči poznatost. On se ponaša kao da je "biti poznat" nešto zajamčeno, a ne ovisno o slučaju. Jednako tako, tu subjektivnost obilježava spoznaja o tome da je "slava sve", da će svatko biti slavan 15 minuta, da su Internet i televizija preplavljeni slavnim osobama. Uza sve to, on sebe još doživljava kao "nešto više od" svih drugih. Unatoč istaknutome demokratskom etosu kulture zabave – posebice s obzirom na pretpostavku da svatko može biti otkriven, da je svatko jedinstven, da je svatko važan, da svatko ima pravo izraziti se, da na Internetu svatko ima svoju stranicu, svoje mjesto, adresu – slavni subjekt vjeruje da nije kao svi ostali. On je bolji. A taj dojam da je on nešto više, da je bolji, da je zvijezda, smjesta se pretvara u dojam krajnje banalnosti. Upravo zato što je "biti poznat" određeni sadržaj, pojedinac shvaća da može itekako biti jedinstven, ali trivijalan. Način subjektivacije putem slave zato je težak i neizvjestan. Obilježava ga paradoksalna spoznaja o tome da, čak i ako sve jest javno, nije riječ samo o publicitetu.

S engleskog prevela Mirna Vilišić. Pod naslovom Celebrity's Drive *objavljeno u e-časopisu chair et metal: chairetmetal.com/cm07/dean-complet.htm*

poezija

Moja neizlječiva sklonost

Olja Savičević Ivančević

ROĐENDAN

Na cestu
Padali su
S našeg
Balkona
Baloni
Baluni
Baloni

Jugo ih je odnijelo
S djevojčičinog rođendana
Lica na taraci bila su začuđena

Bake i rođaci
Šapću
Kroz grane palme
Taj prizor šarenih balona na vjetru
Lijep je al tko ga je zvao

Jedan se digao u nebo
A rozog žutog i dva bijela
Susreli smo sutradan u tunelu

ROMAN CESTE

Bila je večer bilo je jutro
Žuto i znojno
Na autoputu

Tvoj glas je rekao
Volim cestu
Moje boso stopalo
Je stiskalo gas

Gdje ćemo gdje ćemo
Kome je važno
Nama su lijepi i jug i zapad
Na cesti vlada vječito ljeto
Snježne panorame na +30

Trokutasti sendvič trokutasta marama
Trokutasti znakovi
A soundtrack za ovaj film
Neka je glazba puna sunca

Želim samo voziti odlaziti putovati
Dok kroz mene promiču prizori
Dok me slučaj ne vrati kući
Neobičnim spletom prometnih traka

A to će nadam se potrajati
Ukoliko pogriješim na sljedećem skretanju

SAWYER I FINN

Kosa ti je zelena
Oči su ti crvene
A džepovi puni tajnog blaga
Ti si moja Huckleberry-friend
Svaka djevojčica želi biti Tom
Pobjeći od kuće
Skočiti u rijeku
Spasiti maleni grad
Dok stoji na obali
U bijelim dokoljenkama
S crnim halterima
Ta djevojka može biti mulac
Može činiti genijalne svinjarije
Biti gusar s Mississipija
Spasiti maleni svijet
Džepnim nožićem
Sve što treba je Huckleberry-friend
Kosa zelena oči crvene
Praćke rep od mačke
Mali crnac
I happy end

SKLONOST

Oni spavaju na dokovima
I pišaju u luku
Al neće se ukrcati
(Osim možda na trajekt za Supetar)
Previše dobrih filmova
I loših načina da se čovjek provede
I poguban utjecaj literature
Dečko nama će slomiti kosti
Dolje u nekom parku
Ova nježnost provocira

Oni stanuju na rukama luke
Pruženi u bijeg
Moji prijatelji
Okorjele ptice
Prodaju maglu i kupuju dim
Nesvršeni studenti dovršena djeca
Djevojčice u godinama

Pratim ih jutrom na počinak
Potom ritual kave
I šutnja ljepljiva brbljiva ko rahat lokum

Zbivaju se u izvjesnim razmacima
Događaju se svakodnevno
U neizvjesnim okolnostima
Kao poziv u ponoć (upomoć)

Anđeli su koji me podižu i spuštaju
Na trapezu
Patuljci koji me odvlače u krčme
Krilate ribe lučki neradnici lakrdijaši
Moja neizlječiva sklonost
Kolekcionarski gledano
Nastrana

SLAVENSKA ANTITEZA

Kakva je to buka oko moje kuće?
Je li to krste ulicu il' kome ruše spomenik?
Može bit da drže govore,
A može bit da su se upucali?
Nisu li braća pijana?
Dal' koga veselo siluju?
Plaču li ženske po sobama?
Bacaju li bombe pod sebe?
Dal' netko od zime krepaje
U obližnjem kontejneru,
Il' gladni psi na ulici reže i kuju razvlače?
Ili hitna pomoć tuli,
Ubodna pila zuji
Il' plaču premlaćena dječica?

A ne, ne, ništa od toga.
To se susjedi ševe uz upaljen tv dnevnik.

DIVOTA SLUČAJNOG DODIRA
Ivanu Šamiji

Ali mora biti slučajan
Taj pokret
Sav od vršaka
Od ticala načinjen
Nesvjesna kretnja nekog
Potpunog neznanca
Prema mojoj koži ili kosi
Da taknuta zastanem u trenu
I pustim da me pregaze
Da me raznesu
Jer ostajem nepomična
Zaustavljena
Ko da je u mene puhnuo
Neki sveti stvor
U prolazu
Bacio pero među
Sjemenke lubenica

POŠTOVANJE

Moja kala ima dva izlaza
Donji prema Obrovu
Čuva sedam crnih udovica
Gornji prema Brcu
Čuva pet crnih marama i ludi Jale
U mojoj kali
Ima desetak narkomana
Najpoznatiji su Uvo i Burek
Kad opljačkaju pekaru
Naprave za svih nas
Pizzu od tripova ili trave
Uvo dila dop i bio je u zatvoru
Ali kad izlazi iz ulice
Uvik se lipo javi

SOUNDTRACK ZA NOĆNU VOŽNJU

Vozim polako stopljena s tamom
Proći ću kroz stotinu gradova
A što ću naći
Tamo kamo idem
Kuća je zatvorena
Lončići su prazni
Nikog više nema
Jugo baca kamenje po cesti
I čempresi se sagibaju
U mraku svijetle reklame
Zimmerfrei Grill komenzi bite
A ljetna kiša pljušti
Potapa kamp na plaži
Da ipak popijem nešto
U motelu iza zavoja
Možda pronađem suputnika
Ili ostanem spavati
Pijana u predsoblju

Olja Savičević Ivančević rođena je prije 30 godina u Splitu, gdje i živi. Djetinjstvo provela u Kaštel Lukšiću. Objavila zbirke poezije "Bit će strašno kada ja porastem", 1988, "Vječna djeca", 1993. (nagrađena na Marulovim danima), "Žensko pismo", 1999; pjesme i priče u časopisima (*Vijenac, Homo volans, Glasje, Zadarska smotra*), na radiopostajama i internetu (*Knjigomat, Konture, Ekran priče*), te stihove u zajedničkoj zbirci Studenskog književnog kluba u Zadru "Oblaci"(1997), dječju poeziju u antologiji splitskih dječjih pjesnika „More vedrine" (2004). Nešto od toga je prevedeno na engleski, nešto uglazbljeno. Pokrenula i vodila Studentski književni klub u Zadru i Književni klub mladih u Splitu. Sudjelovala u multimedijalnom projektu mladih splitskih umjetnika „Vitae acte" (2002). Diplomirala hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zadru, a sada pokušava završiti poslijediplomski studij iz književnosti. Mama je trogodišnjakinje.

Noga filologa

Geni svi i svuda

Neven Jovanović
http://filologanoga.blogspot.com

Kulturne rubrike hrvatskih novina i časopisa sudjeluju u jednoj maloj zavjeri šutnje, jednoj usputnoj *omertà:* ne pišu se prikazi knjiga koje se prodaju na kiosku. Opravdanja – puna kapa. To su drugorazredne knjige; to bi bilo reklamiranje konkurencije (ili pak pljuvanje po vlastitoj kući); to su ponovljena izdanja; sam smo fenomen knjiga-uznovine uredno analizirali... Pa ipak, ako knjige mogu djelovati na ljude, ove s kioska imaju za to najviše šanse. Isplati se onda s vremena na vrijeme pogledati ono što dobiva tu šansu. Osobito kad vam neki naslov na kiosku svojim predgovorom preporučuje aktualni ministar znanosti, obrazovanja i sporta

Genetičko podrijetlo Hrvata: etnogeneza i genetička otkrića Ivana Jurića (predgovor Dragan Primorac; Split: Slobodna Dalmacija d.d., 2005; prvo izdanje, potpomognuto od Ministarstva znanosti i tehnologije RH, izišlo je 2003.); koja tema, koje obećanje! Nadati nam se genetičarskom – dakle, egzaktno-znanstvenom – tumačenju krucijalnog nacionalno-povijesnog problema; korisnici kioskâ dobivaju priliku upoznati se s otkrićima s prve linije istraživačke fronte (ta okosnica ove knjige jest spoznaja jedva deset godina stara!); napokon, knjiga je o Nama: tko smo i što smo. Slažući riječi "geni", "podrijetlo" i "Hrvati", Ivan Jurić kroči u pogibelj: zdesna vreba Scila šovinizma i rasizma, slijeva Haribda šarlatanstva i opskurantizma. Samo mirno: autor je redoviti profesor na Agronomskom fakultetu zagrebačkog Sveučilišta; vrijednost knjige on nam jamči ne samo recenzijama trojice kolega iz akademske zajednice – jedan je od njih i Dragan Primorac – već i vlastitim znanstvenim (i pedagoškim) kredibilitetom.

Genetičko podrijetlo Hrvata jest, po mom mišljenju, papazjanija. Knjiga je nastala iz entuzijazma, hrabro se hvata u koštac s krupnim, interdisciplinarnim problemima, pokazuje niz vanjskih obilježja znanstvenog teksta, svjesno se i zdušno trudi izbjeći šovinističke stupice – ali ostaje papazjanija. Nije dobro napisana, ne objašnjava dobro, nije dovoljno disciplinirana.

Geni u prošlosti

Svaki čovjek ima oko 30.000 gena. Jedan je dio njih dobio od majke, drugi od oca. Za većinu gena nije moguće predvidjeti hoće li ih dati majka ili otac – no za dvije skupine jest. Takozvane *mitohondrijske* gene (iz citoplazme, a ne jezgre stanice) svi nasljeđujemo isključivo od majki; gene na jednom dijelu Y kromosoma muškarci nasljeđuju isključivo od očeva. Takvi geni, tzv. haplotipovi i haplogrupe, geni koji se ne rekombiniraju, nego ostaju isti generacijama i generacijama, postaju špijunka kroz koju možemo viriti u prošlost. U *najdalju* prošlost, mimo dokumenata i svjedočanstava. Također, u prošlost koja ne laže – onu koju ne pišu ni pobjednici ni gubitnici, nego kemija i biologija.

Ti postojani geni, haplotipovi i haplogrupe, ne mijenjaju se kad nastaje novi organizam – no ipak nisu *isti* kod svih ljudi. Zašto? Prilikom "prepisivanja" šezdeset milijuna "slova" DNK Y kromosoma (sjetite se iz škole: A, T, C, G) s vremena na vrijeme dođe do "greške"; ta greška bude prenesena na sljedeće generacije. Kako Y kromosom najvećim dijelom (kažu, možda 98 %) sadrži tzv. genetsko *smeće* – "slova" koja ne kontroliraju proizvodnju proteina, stoga ni svojstva pojedinog organizma, nego "samo tamo stoje" – greške na tome "smeću" ostaju izvan jurisdikcije evolucije, nisu podvrgnute ni pozitivnoj ni negativnoj selekciji – po nefunkcionalnosti sliče otiscima prstiju – te se jednostavno prenose, kao "zapis događaja koji nije utjecao ni na život muškarca kod kojeg se zbio ni na živote njegovih potomaka" (vele dva britanska pisca duhovito) dok se ne dogodi sljedeća "greška", promjena, mutacija.

Postoje četiri tipa takvih promjena. Dva se događaju iznimno rijetko – čak svega jednom tijekom evolucije ljudske vrste, što se *jedne* pozicije unutar genoma tiče – a treći i četvrti znatno češće, pri čemu je četvrti učestaliji od trećega (ovo "češće" i "učestalo" mjeri se u stotinama generacija, da se razumijemo). Tako da možemo zamisliti prva dva tipa promjena kao malu kazaljku na satu, treći kao veliku, a četvrti kao sekundnu. Što je više vremena proteklo od promjene onih rjeđih tipova, to ćemo ih zatjecati u društvu više *varijacija* onih češćih.

Ali *koliko* vremena? Ovdje se genetičari koriste računom vjerojatnosti, i analogijom s generacijama laboratorijskih životinja; procjena je toliko približna da novija istraživanja smatraju prosječnu stopu mutacija za cjelokupnu mušku populaciju dvostruko bržom od one postulirane u ranijim radovima (red veličine: jednom u 500 generacija prema jednom u 250).

Haplotipovi i haplogrupe prvo su uočeni, i istraživani, kod pojedinaca: tako je moguće ustanoviti srodnost, pa i "posljednjeg zajedničkog pretka" dvojice muškaraca koji nisu u (povijesno poznatom) srodstvu. No analiza statistički značajnog broja pojedinaca (obično preko 50) može voditi do zaključaka o čitavim populacijama i njihovim podvrstama. Za istraživanja su posebno prikladne manje populacije, i one za koje prema povijesnim podacima možemo pretpostaviti da su zatvorene – poput židovskih svećeničkih obitelji, ili izoliranih plemena, ili stanovništva teže pristupačnih otoka. A kad su populacije zatvorene zbog prebivanja – na otoku, na plemenskom teritoriju – možemo, na osnovi sličnosti i razlika populacija, spekulirati i dalekosežnije: ako su genetski slični uzorci dviju zemljopisno udaljenih populacija, lako je moguće da su one ili izolirani ostaci jedinstvene, u prošlosti raširenije (ili na trećem mjestu naseljene) populacije – ili da su pripadnici jedne populacije bili preci-utemeljitelji druge.

Geni kameni

Nažalost, gornju priču, koju smatram nužnim predznanjem za razumijevanje određivanja genetskog porijekla – i rizika tog određivanja – ne možete pročitati u *Genetičkom podrijetlu Hrvata*. "Najveći mi je izazov bio naći izvore na osnovi kojih se može shvatiti zašto je to što je genetika otkrila upravo takvo te kako je i kada nastalo to što je otkriveno", veli Ivan Jurić u *Uvod*u, da bi već u idućoj rečenici taj "najveći izazov" glatko otpisao: "Mislim da bi za većinu čitatelja bilo zamorno iznošenje previše genetičkih podataka i biometričkih analiza koje objašnjavaju što ti podaci znače."

Jurić ide radije *in medias res*. Ali i osnovu svoje teze, probleme *uspostave* "rodoslovnog stabla" Y-kromosomskih mutacija, datacije tih mutacija i hipoteza o vezanosti mutacija uz određeni prostor – autor će apsolvirati u tri poteza: "Kad se otkrije slijed [...] mutacija, upravo se s pomoću nastajanja te različitosti na istom mjestu (lokusu) [na kromosomu] otkrivaju geografska ishodišta tih gena i njihove migracije. Odgovor na postavljeno pitanje traži se za pojedinca. Budući da skup pojedinaca čini populaciju, spoznaja o podrijetlu grupe pojedinaca, u našem slučaju Hrvata, omogućuje donošenje zaključaka o podrijetlu cijele populacije, dakle hrvatskog naroda." Ono što je hipoteza ovisna o nizu drugih hipoteza, uz nimalo zanemarive margine pogreške, u *Genetičkom podrijetlu Hrvata izriče* se kao kruta, sto posto sigurna činjenica.

Za *Genetičko podrijetlo Hrvata* najvažnije je, naime, iskoristiti dobivenu analizu uzoraka haplotipova iz Hrvatske (uzorci su prikupljeni u okviru opsežnog međunarodnog istraživanja iz 2000.), da bi se stvarali zaključci o sličnostima i razlikama "populacije Hrvata" prema drugim analiziranim populacijama. Te će zaključke Jurić dalje uspoređivati s povjesničarskim – ali i arheološkim, geološkim i klimatološkim – podacima, te s historijskim teorijama o nastanku "hrvatskog naroda". Ideja je plemenita: spoznaje jedne znanosti kontroliraju hipoteze drugih.

Geni naši hrvatski

Spomenuto je međunarodno istraživanje na uzorcima iz Hrvatske našlo sedam haplotipskih varijanata (od šezdesetak identificiranih; drugo je istraživanje otkrilo 116 varijanata na 22 populacije širom svijeta). Jurić traži kod koje je svjetske populacije koja varijanta učestala, i zaključuje da su populacije s velikim udjelima pojedinih varijanata srodne. Logika ide ovako: "Haplotip Eu10 još uvijek imaju stanovnici Afrike, a veliki je njegov udio u populacijama na Bliskom istoku. Imaju ga Beduini, Židovi, Kurdi, Palestinci i Druzi. Ima ga ponešto i u centralnoj Aziji. Budući da je od njega nastao hrvatski haplotip (Eu7), i to prije oko 27.000 godina, može se zaključiti da su nosioci ovoga haplotipa u Europu, odnosno na područje Hrvatske, pristigli s Bliskoga istoka." Kako ste uočili, među sedam varijanata iz hrvatskih uzoraka postoji jedna čiji je "do sada [...] najveći postotak nađen u Hrvata i [...] vjerojatno [se širila] s obale Jadranskog mora." Tu varijantu Jurić naziva "hrvatskim haplotipom", a nadijeva i imena ostalim kod Hrvata nađenim varijantama: "slavenski haplotip", "neolitski" (četiri inačice), "baskijski", "azijatski".

Sve to Jurić iznosi – prilično brzo – u prva četiri poglavlja. Ostatak knjige pripovijeda svojevrsnu populacijsku povijest Hrvatske (i Evrope), od razdoblja koje prethodi ledenom dobu – budući da je, veli Jurić "hrvatski haplotip" čest, osim u Hrvata, i u populaciji Saama / Laponaca na sjeveru Švedske, koji su onamo vjerojatno stigli prije zahlađenja – preko "neolitske revolucije", tj. naglog porasta stanovništva prouzročenog otkrivanjem poljoprivrede, danilske kulture (nazvane po mjestu u zaleđu Šibenika, a tijekom srednjeg neolitika raširene uz obalu Jadrana) i Vučedola... pa do nastanka "hrvatskog političkog naroda". Tu Jurić preispituje četiri teorije o porijeklu Hrvata (perzijsku, slavensku, germansku i "autohtonu") i pokazuje se, u skladu s pred-neolitičkim porijeklom "hrvatskog haplotipa", najsklonijim onoj četvrtoj: "genetičke spoznaje definitivno podržavaju teoriju o autohtonosti većine pripadnika hrvatskog naroda na području Hrvatske." Potom Jurić letimično pokazuje, na osnovi učestalosti haplotipova, koliko su Hrvati genetski slični Poljacima, Mađarima, Albancima, Grcima, Nijemcima, Talijanima, te bliskoistočnim narodima: "Velika sličnost podrijetla Hrvata, Albanaca i Grka

[...] pokazuje da im je svima podrijetlo s Bliskog istoka," dok su Poljaci, Mađari i Nijemci međusobno slični – i različiti od prethodno navedenih populacija. Koda je knjizi poglavlje "Knjiga Postanka i genetičke spoznaje", gdje Jurić pokušava interpretirati biblijski tekst kao... hm... alegorijski prikaz genetičkih mutacija, gdje je Potop – izumiranje neandertalaca, a Noa – izvorište i praotac svih nosilaca Y kromosoma; "može se konstatirati da se genetičke spoznaje i biblijski zapisi ne isključuju za Y haplotipove, čak se može ustvrditi da genetičke spoznaje potvrđuju biblijsku priču kao moguću."

Senzacionalni geni

Jurić je itekako svjestan da se "genetičko podrijetlo Hrvata" može interpretirati šovinistički; zato odmah na početku upozorava da zapravo govori o "podrijetlu populacije stanovništva s područja Hrvatske", a od usporedbe Hrvata s Crnogorcima i Srbima izrijekom se ograđuje zbog disparatnosti postojećih podataka (za jedne su analizirani haplotipovi, za druge haplogrupe). Posebno poglavlje tumači da je efektivna razlika između populacija s različitim haplotipovima praktički nikakva, odbijajući mogućnost rasističkih interpretacija (to je, doduše, poglavlje 14, od njih 20; ovakav *caveat* rado bismo dobili već na prvim stranicama knjige). Napokon, Jurić jasno i na više mjesta kaže da su procesi stvaranja političkog naroda i države *odvojeni* od genetičkog podrijetla pojedine populacije: malobrojna, genetički zanemariva elita može nametnuti jezik i identitet većini.

Pa ipak, bilo je preteško odoljeti sireni nacionalističkog senzacionalizma. Zato je Jurić morao nazvati haplotipove identificirane kod hrvatske populacije "sedam hrvatskih loza" (s mitskim prizvukom); zato je, tamo gdje je Brian Sykes, pišući o ženama-pramajkama čovječanstva, stvar pojašnjavao koristeći ženska *lična* imena, naš autor morao posegnuti za *nacionalnim* odrednicama (hrvatski, baskijski, slavenski haplotip – čak ne niti Marko, Xavier, Ivan); zato je Jurić, odmah pošto je brižno razdvojio političku povijest od genetičkog podrijetla, to dvoje natrag spojio "kroz pitanje kako genetička otkrića razjašnjavaju ili pomažu razumijevanju etnogeneze Hrvata". Ali ono što slijedi baš nam i ne razjašnjava mnogo: "Genetička struktura Hrvata nameće zaključak da je vladajući sloj koji će formirati državu i omogućiti etnogenezu Hrvata nastao od uspješnih pojedinaca koji su mogli biti svih genetičkih izvorišta, odnosno iz bilo koje od sedam genetičkih loza. Borna je možda imao slavenski ili azijatski haplotip, Trpimir i Tomislav možda su imali hrvatski haplotip, Branimir je možda imao neolitski, slavenski ili neki drugi haplotip." Za mene, ovakvo rasuđivanje puko je prepričavanje povijesti s nasilnim umetanjem genetičkih motiva.

Napokon, dok je najzanimljiviji doprinos *Genetičkog podrijetla Hrvata* podsjećanje na *kontinuitet* življenja i civilizacija na području Hrvatske – na zdravorazumsku činjenicu da jedno koloniziranje ili doseljavanje neće i ne može gumicom obrisati ono što se tamo događalo prije, da u povijesti nema čistih rezova – svejedno se teza o "autohtonosti" populacije na području Hrvatske, zbog načina kako je kod Jurića predstavljena, vrlo lako može shvatiti kao nov aranžman za staru "Mi nismo kao Oni" popijevku.

Popularni ili znanstveni geni?

Osnovni je problem *Genetičkog podrijetla Hrvata* – nejasnost. Ona ima dva uzroka. Prvo, sama je građa nedovoljno, neadekvatno i napreskokce izložena; ključni se ili iznenađujući termini i spoznaje koriste "pod obično" mnogo prije nego se objasne i argumentiraju (osobito u prvom i najvažnijem, genetičarskom, dijelu), pri čemu to *nije* plod strategije škakljanja čitaočeva interesa; to svakako nije problem prostora, jer se pojedine za temu sekundarne informacije ponavljaju do besvijesti (o vrstama pripitomljenih žitarica i goveda, o "mogućim matematičkim znanjima" vučedolske kulture, o naglom porastu stanovnika u neolitiku).

Drugo, nejasno je za koga je *Genetičko podrijetlo Hrvata* pisano. Očekujemo znanstveno-*popularnu* knjigu, ali ona se ponaša kao stručni znanstveni rad najčišće vode: citira literaturu u zagradama, poziva se na grafikone i sheme, i što je najvažnije – *smatra samorazumljivim ono što laici ne mogu znati*. Također, pisac *ne piše* popularno; ne trudi se biti zanimljiv ni zabavan (možda jer je "znanstveno" sinonim za "dosadno"?); preopsežan je tamo gdje treba sažetosti, a preštur tamo gdje treba jasnoće; izraz mu je prvenstveno birokratski, i često nejasan do kontradiktornosti ("Pokušaji da se utvrdi korelativna veza geografskih ishodišta haplotipova i nastajanja jezika dali su rezultate koji dokazuju da je geografski smještaj jezika povezan s genetičkom strukturom uz tako mnogo iznimaka da se mora zaključiti da je politička nadmoć ili pak političko opredjeljenje vladajućih slojeva imalo najveći utjecaj na širenje jezika").

Dobro, onda je knjiga znanstvena? Ali nije ni to. I to ne toliko zbog teme, teorija, dokumentiranosti, izvora – koliko zbog dvojbenih metodologija (svakako, tome još doprinosi i nejasan i neekonomičan izraz). Pogledajte, recimo, autorov prikazu vlastite, originalne metode izračuna identičnosti i različitosti pojedinih populacija: "Tu jednostavnu metodu postavio sam bez nekog uzora, jer u literaturi nema sličnih izračuna. U znanstvenoj literaturi to su metode korelacija koje je najčešće teško razumjeti jer se izračuni obavljaju po kompjuterskim programima. Zato sam postavio ovu jednostavnu, ali genetički potpuno ispravnu metodu." "Metoda" se, koliko sam ja uspio shvatiti, sastoji u tome da se jedan udio identičnih haplotipova dviju populacija zbraja (ako je u Hrvatskoj nađeno 6.9 %, a u Ukrajini 4 % istog haplotipa, "identičnost" će biti 8) – "pretičak" jedne populacije iskazuje kao različitost (otud 2.9 % za Hrvatsku) – a "odnos identičnosti i različitosti jest sličnost". A + B – (A – B)? Kao laik, priznajem da mi je ovo, nakon sveg mozganja, i dalje nelogično – ali me neodoljivo podsjeća na "daj mi da ti dam".

Znanstvenopopularne knjige mogu biti odlična, privlačna, jarka, duhovita proza koja se čita nadušak. Da, ali treba ih znati pisati; dobra volja ovdje nije dovoljna. Zbog loše izvedbe, domaći prepjev važnog znanstvenog prodora, kako ga širokoj javnosti s kioska nude *Slobodna Dalmacija* i sveučilišni profesor Ivan Jurić, pod okriljem doc. dr. sc. Dragana Primorca, pokazuje se kao znanstvenopopularna knjiga koja nije ni znanstvena ni popularna. Ona će dodati nešto kalorija nacionalističkim metabolizmima i podržati široku javnost u uvjerenju da je znanost nešto teško, smuljano, i s mnogo tablica. Ali što znanost zapravo jest, i što bi mogla biti... morat ćemo tražiti negdje drugdje. Z

Ego trip

Gmail by Google

Željko Jerman

Promatrao sam te kako iznemoglo teturaš grobljem, te molio Boga da krepaš i dođeš Gore. Ipak je bilo dobro družiti se s tobom, a i uvijek netko od silnih znanaca odluta na dugo u BESKRAJNE LIVADE, pođe na BESKRAJNE PLANINE ili u špiljarenje, na jedrenje i tsl., pa nam često fali četvrti za belu, briškulu il trešete". I, nestane Nikice! A htio sam mu reći da se strpi, jerbo još uvijek imam puno nerealiziranih ideja i projekata, tu Dole, što mi je ipak važnije od kartanja!

Kiosk! Trafika! PODrealizam sjećanja! Kao da nikada nije postojalo, ali ipak je... nije mi PRITAJENA PAMET ošla totalno vrit. Evo i Miše mi se s Onoga Svijeta javlja da i njega mrtvog lovi nostalgija kada se prisjeti tih (nekada) divnih objekata, gdje smo kupovali *Kekec* i *Plavi vjesnik* i onako usput pet cigareta, jer ko klinci za više komada nismo imali love. "Jermane, se sjećaš? Dali nam starci lovu za gablec, da si kupimo žemlju i malo salame, a mi kupovali frtalj crnog kruha, 15 dkg čvaraka u dućanu na uglu Petrove i Lašćinske ulice, nedaleko škole, to bratski dijelili... i tak zašparali za pljuge" – zaprepašten čitam poruku s novootvorene GMAIL BY GOOGLE adrese, rezervirane samo za Šešula Chat, aš smo se svi toliko zatrpali četiranjem, da npr. nisam mogao nikako pronaći važan neki dopis u svezi posla, pored stotine prijateljskih poročila. I, to je postala već skoro noćna mora – ali, kako je za tu spasonosnu sitnicu doznao unuk slavnog slikara i UMRLI ŠULKOLEGA ... pojma nemam? Mogu hodat miroljubivim morem, letjeti zrakom nadzvučnom brzinom, spustiti se u utrobu zemlje i, što još nisam rekao, PARALELNA VREMENA imat u noktu malog nožnog prsta, međutim, neke su mi "parapsihološke" pojave još uvijek nedokučive. Kako je i Đebo koji, još radi alkoholičarske EKScese, i dalje maltretira živa najbliža bića, te isto i mrtve polubliske roditelje, uspio uć u Gmail, skriveni i freunde Chat(?)... tekstom: "Glupane, ako sam ja sve sjebo u 41. godini, ne moraš i ti 15 godina iskusniji! Koji ti je kurac? Zašto svaki dan pizdiš na sve uokolo sebe? Zakaj si stvaraš neprijatelje kao na tvorničkoj traci? Od najuže obitelji do oficijelnih institucija! Nitko te živog više nemre videt! Jebo te ja, šašavog"!

Fotografiranje u intervalima od 0,1 litre vodke

Onput mi se zažari izliječeni Kompann i napokon počinje suradnju nekim tko zna odakle izvučenim tekstom: "Veliki se umovi, osim djelima,

autor: Krunoslav Stipešević

kolumna

moraju nečime izdvajati iz gomile. Rijetko čujemo za velikog umjetnika ili znanstvenika koji vodi 'normalan', povučen, obiteljski život i pritom stvara čuda. 'Normala' je rezervirana za 'obične' ljude, a slava za one po nečemu posebne. Ako nisu u pitanju prirodni i sintetički stimulansi, onda je svakako stvar u psihičkom ili mentalnom odmaku od onoga što psiholozi, doktori i svi ostali koji se takvima osjećaju vole zvati 'normalnim'...” YES! Budi kantare i piši, slikaj normale, kada je sve oko tebe abnormale! Kada te jebu svi u ostatke zdravog mozga, a ti bi htio biti dobar čovjek, muž, otac, prijatelj... ter baš kada daš sve od sebe, i ponosno očekuješ da te netko draga ko kujicu Mokicu – bude slom! Tko šljivi što si satima radio da ispadne gastronomska fešta, ako slučajno uradiš neku krivu gestu, veliš nepažljivu riječ, preneseš nešto tek pročitano u novinama što je “atak” na druge. Nu, to su srećom nestalni problemi kojih svugdje ima, o Yes, riješimo ih učas!

“Grupa NICHT V3 su Thomas Majevszky, roden 1966. u Düsseldorfu i Krunoslav Stipeševic, roden 1959. u Osijeku – oba apsolventi Kunstakademije Düsseldorf – uleti mi u kasne sate na Gmail pojašnjenje Krune Stipeševića ... Osnovana po razlazu legendarne grupe V3, te nije izlagala sa mnogobrojnim prostornim instalacijama, performansima, fotografskim projektima, slikama i skulpturalnim djelima na značajnim internacionalnim izložbama”. Najme što, kaj, ća? Svi su “Šešulani”, posebice Krunčekova Nika bili zabrinuti zbog akcije NICHT V3 izvedene u Berlinu, pa sam Stipeševića molio izvjesna pojašnjenja. “Fotoserija prikazuje dvije osobe (Nicht V3) snimljene samookidačem u razmacima od 100 g (O,1 l) vodke. Ono što se vidi na fotoseriji, su sve pijaniji fotografi koji se portretiraju i dvije boce koje su sve praznije – preveo mi K.S. iz kataloga gdje to piše na njemačkom i engleskom jeziku, što sam razumio 50% ... Fotografija je – u suprotnosti od filma i života – zaustavljena. To joj daje kvazi dostojanstvo i dubinu, također je čini retrospektivnim medijem prošlosti i mrtvih. Jedna sekvenca od mnogih snimljenih u jednakom vremenskom razmaku jedne situacije, oduzimaju joj njenu jedinstvenost i u zamrznutosti momenta osobitost značaja; bez da joj daju životnost filma i života.

Ritam filma je 25 ili 29,97 dio sekunde. Ritam života je u svakom slučaju subjektivan i fotografiranje u intervalima od 0,1 litre vodke je dobar kao i bilo koji drugi”. O, O, O... sada tek pomalo kužim, te nekako intuitivno naslućujem Stipetovu sklonost “gorgonašenju” (ubacio on taj “virus” i drugima). Dalje mi piše da udovolji mojoj profesionalnoj znatiželji: “NICHT V3 je postojeća Grupa! Ne postoji vise V3! Mi smo kao “Nicht V3” nenastupali na mnogim izložbama, a na nekima i izlagali. V3 je bila grupa nas četvorice, koja nikada nije izlagala u svom petogodišnjem egzistiranju. Osim intenzivnog zajedničkog rada na nekolicini nerealiziranih izložbi, grupa je svoju aktivnost obustavila i logički nastavila egzistirati u svojoj negaciji, koju smo pozvali u život Thomas i ja prije dvije i po godine. Thomas Majevszky je studirao kod Nan Hoover, Tonnya Craiga i Rabinovicha, što znači u klasama za skulpturu i video. Zadnjih godina se posvetio istraživanju fotografije i zastupnik je čiste fotografije, mada rado baci oko i na druge medije”. Hvala Stipe. Zovem vas u gal. Ghetto na lozu!

Život što je to?

“O, O, O... pjeva mi u glavi najdraži bend (bivši) Buldožer... Život što je to”? Dalje spikaju o nekom kratkom ali ljutom i žutom feferončeku. Kako godinama ne čujem, zaboravio sam detalje i nastavak, pa šaljem supermrtvom rokeru Nikoli Boloniću – Đebi Gmailom pitanje: “Ide li dalje nešto u smislu zato mala pazi(!) nemoj da te tramvaj zgazi...”!? (E, ne znam mu adresu, no na njegov mejl uradim “reply”, te mi u čas uleti u Inboks: “Baš sam ja to tebe štel pitat! Gore sam Jermaniću još više posenilil nego Dole... a ča ne gre weiter nekak ko – Gospodine Bik baš mi je žao, gospodine Bik nisam znao da jedem (il jebem?) Vašu majku”. Odgovorio sam mu da je lud i da to nejde skup, te usput ga pitao; ima li još uvik va pameti onu kompoziciju... gdje “zavlače” đitrama ritam, a frontman fantastično glumi potencijalnog depresivnog samoubojicu i drhtavo – mucajućim glasom pita nekog prolaznika, ima li tu negdje u blizini pogodno mjesto za suicid? Međutim, kako je Gmail stvarno u našoj družini Chat, ulete na novu temu o ribičiji Blanka, Stipe i moja Jedina. Blanka: “... ne znam koji me je vrag probudio ovako rano, ali ako nista drugo, jutro je predivno! Mir, tisina, a ni sunce jos nije grunulo! Drava ... kao san!!! Sad znam kako pecarosi uzivaju kad docekuju jutro na vodi (jer su vecerali vino) ...” (sve se veda bez kvacica, sto sam i ja preuzeo, i uslo mi u naviku, pa i kad pisem trip ponekad zaboravim metnut kvaku). Krunoslav: “Pecarosi ne docekaju dan na vodi nego im zene odu zabacit, kupe novine i skuhaju kavicu i onda njezno poljubcem probude! Dobro jutro, jel' grize”? Blanka: “Stipe, znam tu pricu iz zivota: ona bi otisla prije 3 ujutro na staru Dravu u bilje, zabacila stapove, a on bi oko 6 dosao i pitao da li grize; ona bi potom, lijepo, na bicikl, pa laganini natrag kuhati rucak. Njemu se svidio taj obrazac, hahaha”! Jedinstvena Jedina: “Jerman je imao jednog super frenda, cesto nam ga tura pod nos kao primjer, koji je svoju zenu (ne iz vica nego iz istinite price) slao u vodu, da bi znao kako mora podesiti udicu, za koju dubinu”.

Kaos u kompjuteru

Ajme, na tisto poročilo nasta KAOS U KOMPJUTERU; pali se i gasi, titra, ode na radnu površinu ispunjenu fotosom mojeg dragog brodića Šešule, slika oživi, jaki, u Pelješkom kanalu popodne uobičajeni maestral (sjeverozapadni vjetar, to prevađam onima što dolaze na more samo da bi pocrnili) jakosti oko 4 – 5 bofora, prelazi na duplo jaču tramontanu (sjeverna vjetrurina, prijevod onima što prihajaju na morje tek zbog ljubavnih avantura, ića i pića). Bog te mazo, sada mi na monitoru Šešula ne poskakuje veselo po valovima, kako je prikazano na originalnoj snimci, već više uronjava u njih, te se čini kao da će postati podmornica. Ondak se kompa Komp sam od sebe ugasi i, za nevjerovat, ponovno upali, a na ekranu se pojavi tintara (u prirodnoj veličini) živog Đebe, duge i bujne frčkave kose, nešto manje guste brade i brkova, zeleno-žutog lica, izgleda umirućeg alkoholičara poput neizbrisive mi slike, kada sam ga nekoliko dana prije smrti (1990.) posjetio nemoćnog i zarobljenog u postelji, kada mi je jedva rukom dao znak da nam izvućem flašu konjaka, skrivenu ispod kreveta. Međutim, glas mu je zvučao (za uplašit se) snažno, kako otprilike zamišljam Božji dok prijeti neposlušnom izabranom narodu: “Šmizlo jedna, i ti si mi neki frend!?! Samo me oblajavaš, i nije ti dosti kaj to delaš u uskom krugu, med prijateljima i ženom, nego me moraš i utripat javno u novinama. Već sam popizdio na egos naslova BRANKA, NA VESLA! Sad sam ti pokazal kaj ti mogu ljetos naredit, če buš me još zajebaval. Kak ti je sad, ha? A da sam se okomil na Šešulu olujnom burom, ne bi se ko prošlog ljeta samo napol uništena nasukala, već bi je razbil o zid uz more na putu sv. Nikole! Uostalom, zakaj sam imal tu žlundrastu glupaču neg da je pošaljem kasne maglovite jeseni, da izmjeri u onoj bari koliko je duboka voda!?! Tak sam videl da je malo veća dubina od njene visine... (prsti su joj virili nad površinom). I, kaj joj je bilo? Niš, nije se ni prehladila. Viš kolko leta (bu) me nadživila”! “Ajde, smiri se stari moj – velim mu poslije prvotnog šoka – bio si ti DOBAR GRUBIJAN, samo izvana zločest, no nutrina ti je bila poput milibrota. Vidi kako sam te ishvalio pišuci u vezi Brankinog veslanja & tvog cuganja društvu na Šešula Četkici: 'Naravno, mogao je sve sam, bio je vrstan “kapo”, no on je imao dnevnu dozu od najmanje litre konjaka u sebi. Prezirao je domacu primorsku travaricu. Pio najjeftiniji konjak. Piva je za njega bila voda, a vino nesto od cega se dobiva zgaravica... fuj! (Susjedova originalna Vrbnicka zlahtina u kojoj smo svi uzivali!). On je i dalje bio na svojoj dozi konjaka'...”.

Na Martinu grobu

“Ma steraj se u kurac Jermančiću! Ko da nisam to već pročitao – ljuti se MRTVI PRIJATELJ – i nije baš ne znam kakva pohvala, a vidio sam i tvoj današnji mejl: 'Ak je netko zadnji onda sam to ja. HAHAHA – rekla bi Blanka... e sad me grize savjest, a ne kada uranim. Kraj tolikih poslova ja se dizem u 10h! I jos mi se spava... sve je kriva piva u Stileta, gdje je bila festa – izlozba, a i to sto sam jucer po najvecoj vrucini isao snimati “Martin grob” (da se vidi ljeto). I mislio da cu riknut na groblju. Jedva sam se izvukao van i dosao kuci u predinfarktnom stanju. Mogao sam i ostati... manji troskovi prijevoza, ali moram zavrsiti taj film'! Također sam te promatrao kako iznemoglo teturaš grobljem, te molio Boga da krepaš i dođeš Gore. Ipak je bilo dobro družiti se s tobom, a i uvijek netko od silnih znanaca odluta na dugo u BESKRAJNE LIVADE, pođe na BESKRAJNE PLANINE ili u špiljarenje, na jedrenje i tsl., pa nam često fali četvrti za belu, briškulu il trešete”. I, nestane Nikice! A htio sam mu reći da se strpi, jerbo još uvijek imam puno nerealiziranih ideja i projekata, tu Dole, što mi je ipak važnije od kartanja!

Njemačka

Pamuku književna nagrada za mir

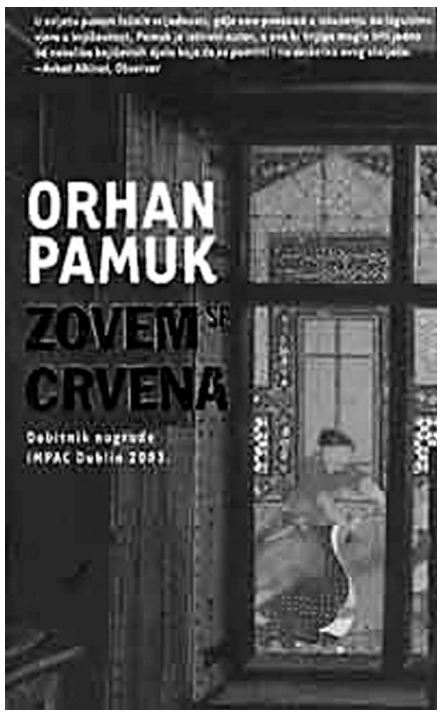

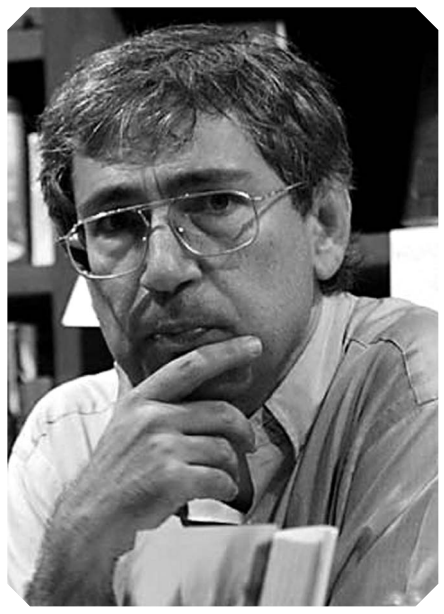

Turski pisac Orhan Pamuk ovogodišnji je dobitnik Nagrade mira njemačkih knjižara za 2005. godinu. Žiri u svojem obrazloženju navodi da se kod Pamuka, više nego kod ijednog drugog suvremenog pisca, isprepliću Europa i muslimanska Turska. Nagrada će mu biti uručena 23. listopada, prilikom zatvaranja Frankfurtskog sajma knjiga. U izjavi Udruge njemačkih knjižara, koja svake godine nagrađuje jednog pisca koji se zalaže za mir u svijetu, stoji kako nagrađeni autor slijedi povijesni put Zapada na Istoku i put Istoka na Zapadu.

Iako živi u Istanbulu, ne zna se točno gdje se Orhan Pamuk nalazio u posljednje vrijeme. Spekulira se da je nestao, pobjegao iz Turske, a vrlo je vjerojatno da se nalazi u New Yorku gdje je nekada živio tri godine. Tada je u razgovoru za švicarske novine *Der Tagesanzeiger* govorio o genocidu nad Armencima u Osmanskom Carstvu, temi koju često dotiče: *U Turskoj je nekoć živjelo mnogo nemuslimanskog stanovništva. Danas ga više nema. A zašto? Zar ne bismo ipak trebali porazgovarati? U ovoj je zemlji živjelo stotinu tisuća Armenaca. Danas više ne. Moramo stvoriti kulturu koja dozvoljava slobodan razgovor o toj temi.* Taj je izjava, kao i ona da je ubijeno više od trideset tisuća Kurda, u Turskoj shvaćena kao otvoreni napad, unatoč tome što je to kazao Turčin, iako se to dogodilo prije devedeset godina. Najveće turske dnevne novine *Huerriyet* pokrenule su kampanju i podigle tužbu protiv Pamuka. Njegove su knjige spaljivane, a u izlozima nekih knjižara pojavili su se natpisi "Ovdje nama Pamukovih knjiga".

Orhan Pamuk svoje knjige smatra apolitičnima, iako njegov posljednji roman *Snijeg* neki književni kritičari smatraju dokazom protiv europske Turske.

Pamukov je književni izričaj ponekad složen kao i putevi njegovih glavnih likova, negdje između Istoka i Zapada. No usprkos tome, i u Turskoj gdje je na meti nacionalističkih krugova postiže jako velike naklade.

Pamuk je rođen 1952. u Istanbulu. Tri je godine na Istanbulskom sveučilištu studirao arhitekturu, da bi potom na istom sveučilištu završio studij novinarstva.

Knjige su mu prevedena na više od trinaest jezika, a u nas su u izdanju naklade Vuković&Runjić objavljeni romani *Bijeli zamak* i *Zovem se crvena*.

Gioia-Ana Ulrich

Italija

Da Vincijevo remek-djelo

L. da Vinci, Bitka kod Anghiarija

Talijanski stručnjak za svjetska slikarska remek-djela Maurizio Seracini pronašao je sumnjivo udubljenje u istočnom zidu palače Vecchio u Firenzi, naglasivši da je na pragu velikog otkrića. Na zidu palače nalazi se zidna slikarija iz 15. stoljeća, *Bitka kod Marciana*, koju je naslikao slikar, arhitekt i pisac Giorgio Vasari. Seracini je uvjeren kako je jedna freska Leonarda da Vincija skrivena iza tog Vasarijeva djela. Na maloj zelenoj zastavici na slici stoji natpis *Traži, pa ćeš naći* kojega je prije više od petsto godina napisao Vasari, a stručnjaci to smatraju naputkom za mjesto na kojemu se nalazi dugo tražena slika Leonarda da Vincija. Seracini, čija istraga polazi od pretpostavki iz Brownova bestselera *Da Vincijev kod*, natpis je primijetio prije tridesetak godina, kada je prvi put radio u dvorani firentinske palače.

Nedovršena da Vincijeva slika *Bitka kod Anghiarija*, koja se vjerojatno nalazi iz murala, nastala je 1503. Tada pedesettrogodišnji Leonardo da Vinci i njegov mlađi kolega i rival, tada već slavni Michelangelo Buonarotti, dobili su nalog da oslikaju povijesne firentinske pobjede na drugom zidu palače. Michelangelo je napravio samo skice, dok je da Vinci započeo sa slikanjem *Bitke kod Anghiarija*. Vasari u svojoj knjizi *Životi umjetnika* navodi kako Leonardo nije dovršio sliku koja prikazuje borbu zbog problema koje je imao pri korištenju svoje eksperimentalne tehnike miješanja uljanih boja. Vasari je desetak godina kasnije renovirao firentinsku vijećnicu s namjerom da je pretvori u salon Cinquecenta, u slavu tada vladajuće obitelj Medici, pa su stručnjaci smatrali da je Leonardova slika uništena.

Uz pomoć lasera, rendgena te termografske i radarske opreme, Seracini je rekonstruirao prostor te otkrio kako je izgledao prije Vasarijevih intervencija i pronašao mjesta gdje se nalaze originalni prozori i vrata. Također je otkrio da je Vasari pojačao zidove velikim kamenim okvirima koje je zatim napunio ciglama kako bi na taj način dobio površinu za vlastite slike. Daljnjim istraživanjem, s pomoću sonograma niskih frekvencija, otkriveno je udubljenje ispod Vasarijeve *Bitke kod Marciana*. Seracini smatra kako je Vasari udubljenje, koje se nalazi točno ispod zastavice s porukom, napravio kako bi zaštitio da Vincijevo djelo. Za otprilike jednu godinu, nakon analize mikrosondama, točno će se znati je li doista riječ o Leonardovu djelu.

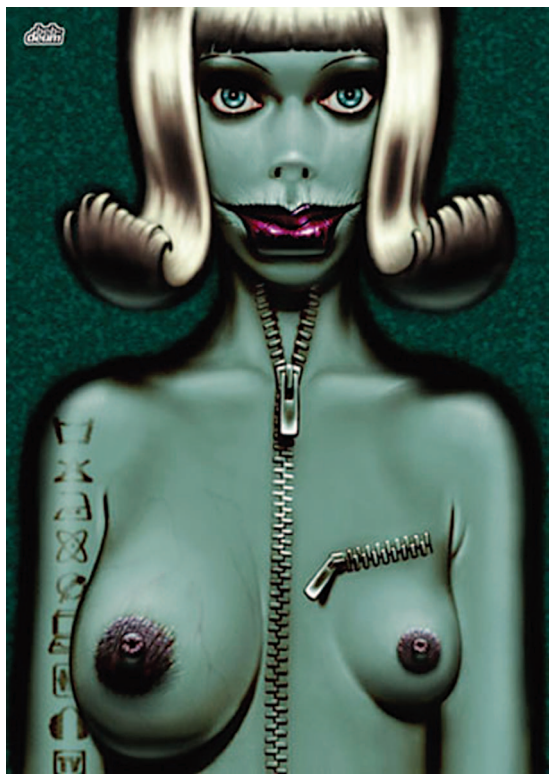

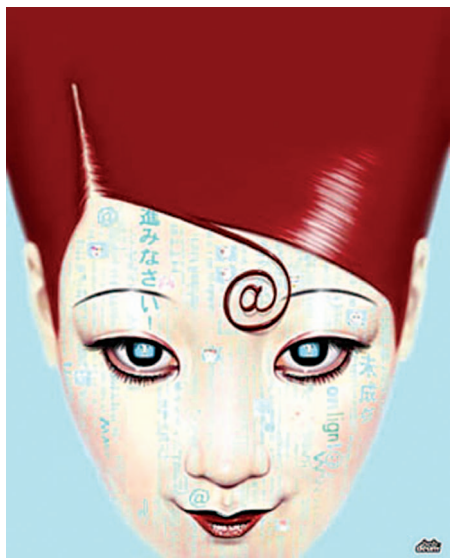

Beb-Deum

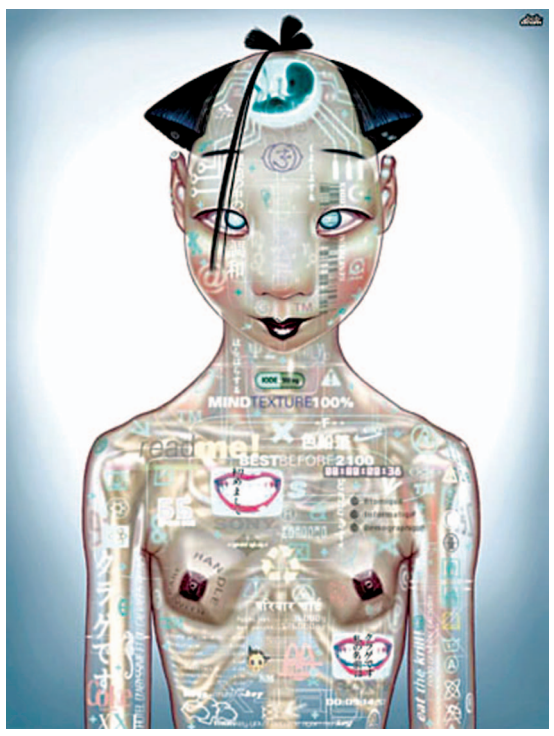

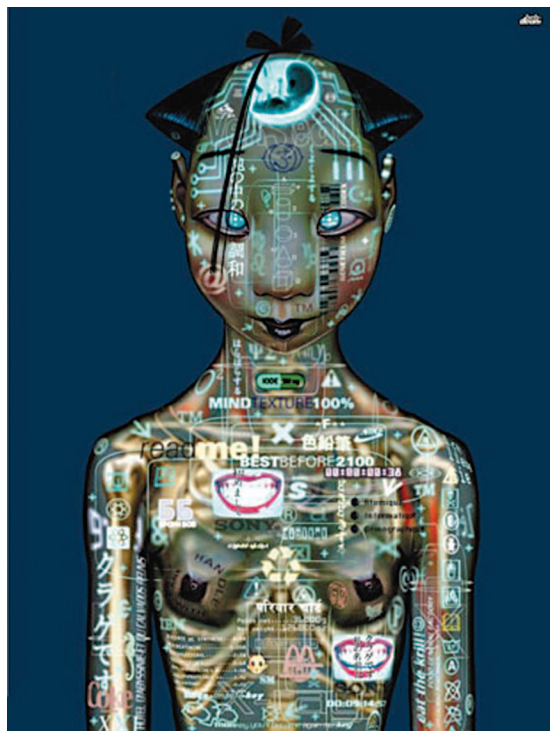

cmyk